

«DET HANDLER OM VERDENSFREDEN!»

En evaluering av rollen Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, Norges Kristne Råd og Islamsk Råd Norge har i dialogarbeidet

Ånund Brottveit, Ann Kristin Gresaker, Nina Hoel

«DET HANDLER OM VERDENSFREDEN!»

EN EVALUERING AV ROLLEN SAMARBEIDSRÅDET FOR TROS- OG LIVSSYNNSSAMFUNN,
NORGES KRISTNE RÅD OG ISLAMSK RÅD NORGE HAR I DIALOGARBEIDET

KIFO Rapport 2015: 3

Rapporten er utgitt av

KIFO Institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning

Pb. 45 Vinderen, 0319 Oslo

www.kifo.no

kifo@kifo.no

ISBN 978-82-92972-40-3

ISSN 0807-7517

FORORD

Kulturdepartementet (KUD) utlyste høsten 2014 et prosjekt om å evaluere dialogarbeidet på tros- og livssynsområdet med særlig fokus på rollen til tre sentrale råd: Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL), Norges Kristne Råd (NKR) og Islamsk Råd Norge (IRN).

KIFO, Institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning, ble tildelt oppdraget og gjennomførte observasjonsstudier, intervjuer og annen datainnsamling vinteren og våren 2015. Vi vil gjerne takke alle informantene og de ansatte i de tre rådene, samt KUD, for deres velvillighet og åpenhet. Det er vårt inntrykk at samtlige har ønsket at denne evalueringen skulle lages og at vi skulle få best mulig grunnlag for våre analyser og konklusjoner.

Nina Hoel, Ann Kristin Gresaker og Ånund Brottveit, alle forskere ved KIFO, har gjennomført prosjektet og er ansvarlige for rapporten. Vi har i tillegg, og spesielt i planleggingsfasen, hatt nytte av professor Inger Furseth (KIFO/Universitetet i Oslo) og forsker Pål Ketil Botvar (KIFO). Vi vil også legge til at intervjurunden vi gjorde med et utvalg «ressurspersoner», informanter som har spilt en viktig historisk rolle i utviklingen av norske tros- og livssynsdialoger, også har vært svært nyttig for oss.

En spesiell takk til Sunniva Holberg og Maria Aase for korrekturlesning og hjelp med formatering. Rapporten vil også være nedlastbar fra KIFOs hjemmesider.

Oslo, 25. september 2015

Ånund Brottveit, prosjektleder

INNHold

FORORD	3
INNHold.....	5
TABELL OG FIGURLISTE.....	6
SAMMENDRAG	7
1 INNLEDNING – NORSKE TROS- OG LIVSSYNSDIALOGER.....	13
1.1 BAKGRUNN FOR DET NORSKE DIALOGARBEIDET PÅ TROS- OG LIVSYNSFELTET	13
1.2 DIALOGBEGREPET	16
2 OVERORDNET TEMA, AVGRENSNING OG PROBLEMSTILLINGER.....	19
2.1 FORMÅL	19
2.2 AVGRENSNING	19
2.3 UTDYPNING OG FORSKNINGSSPØRSMÅL	19
2.4 METODE OG DATA	20
3 LIKT OG ULIKT I DE TRE RÅDENES ORGANISASJON OG FORMÅL	23
3.1 ISLAMSK RÅD NORGE (IRN)	26
3.2 NORGES KRISTNE RÅD (NKR)	28
3.3 ET NÆRMERE BLIKK PÅ SAMARBEIDSRÅDET FOR TROS- OG LIVSSYNSSAMFUNN	30
3.4 POLITISK RETTET ARBEID.....	31
3.5 SAMARBEIDSRÅDETS DIALOGARBEID	38
3.6 LOKALE DIALOGGRUPPER.....	51
4 SAMARBEIDSRÅDET FOR TROS- OG LIVSSYNSSAMFUNN BERGEN (STLB)	53
4.1 BAKGRUNN	53
4.2 STRUKTUR, ØKONOMI, RÅDSAMMENSETNING.....	55
4.3 DIALOGARBEID	61
4.4 DET LOKALE DIALOGARBEIDETS VIRKNING PÅ NÆRMILJØET/STORSAMFUNNET	77
5 DRAMMEN OG OMEGN TROS- OG LIVSSYNSFORUM (DOTL).....	83
5.1 BAKGRUNN	83
5.2 STRUKTUR, ØKONOMI, RÅDSAMMENSETNING	86
5.3 DIALOGARBEID	92
5.4 DET LOKALE DIALOGARBEIDETS VIRKNING PÅ NÆRMILJØET/STORSAMFUNNET	103
6 UNGDIALOG.....	111
6.1 BAKGRUNN	111
6.2 STRUKTUR, ØKONOMI OG SAMMENSETNING	112
6.3 UNGDIALOG OG DIALOGARBEID.....	118
6.4 MINIDIALOGEN	121
6.5 ANDRE FORMER FOR DIALOG.....	127
6.6 OM Å FÅ DIALOGEN UT TIL UNGDOMMEN.....	129
6.7 OM Å ETABLERE DIALOG SOM EN RESPEKTABEL KOMMUNIKASJONSFORM	133
6.8 OM DET Å GÅ UT OG MENE NOE.....	134
6.9 TROS- OG LIVSSYNDIALOGENS FUNKSJONER.....	136
6.10 UTFORDRINGER OG FREMTIDSVISJONER.....	138

7	OPPSUMMERING OG DRØFTING	141
7.1	IRN, NKR OG STL SOM DIALOGFORA – ET PAR HOVEDUTFORDRINGER	141
7.2	RESSURSFORSKJELLER SOM GJØR EN FORSKJELL?	141
7.3	STL'S DIALOGARBEID SENTRALT – MODELL OG HØRINGSINSTANS	146
7.4	DET LOKALE DIALOGARBEIDET OG LOKALSAMFUNNET	148
7.5	KONFLIKTFOREBYGGING ELLER RELIGIONSKRITIKK?	149
7.6	UNNGÅS DE VANSKELIGE SAMTALETEMAENE?	151
7.7	DIALOGGRUPPENE SOM ET ALTERNATIV TIL EN «TABLOIDISERT» OFFENTLIGHET	152
7.8	EN SAMTALE MELLOM SKJEGGETE MENN?	153
8	KONKLUSJONER: HVILKEN BETYDNING HAR DE TRE RÅDENE FOR NORSKE TROS- OG LIVSSYNSDIALOGER?	155
8.1	REPRESENTASJONSSPØRSMÅLET	157
8.2	SPØRSMÅLET OM DIALOGARBEIDET NÅR MEDLEMMENE	157
8.3	MAKTSPØRSMÅLET	158
8.4	SPØRSMÅL OM OFFENTLIG STØTTE VERSUS AUTONOMI	159
9	LITTERATURLISTE	161

TABELL OG FIGURLISTE

Tabell 1	Tildelingspraksis 2012–2015	48
Tabell 2	Driftsstøtte til faste dialoggrupper	49
Tabell 3	Tilskudd til Oslo og landet forøvrig	51
Tabell 4	Oversikt over innvilget driftstilskudd og prosjektstøtte som STL Bergen har søkt STL sentralt i perioden 2012–2015.	57
Tabell 5	Oversikt over innvilget driftstilskudd og prosjektstøtte som DoTL har søkt STL sentralt i perioden 2012–2015.	88
Tabell 6	Oversikt over innvilget driftstilskudd og prosjektstøtte som UngDialog har søkt STL sentralt i perioden 2012–2015.	115

SAMMENDRAG

Denne rapporten beskriver og evaluerer dialog og samarbeid på det norske tros- og livssynfeltet, med utgangspunkt i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL), Norges Kristne Råd (NKR) og Islamsk Råd Norge (IRN). Rapportens overordnede formål, er å dokumentere i hvilken grad og på hvilken måte de tre rådene bidrar til dialog og samarbeid på tvers av tros- og livssynsforskjeller. Rapporten belyser dessuten hvordan dialogfremmende arbeid fungerer på lokalt nivå, eksemplifisert gjennom tre case-studier av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn Bergen (STL Bergen), Drammen og omegn tros- og livssynsforum (DoTL) og UngDialog.

Rapporten er basert på intervjuer med representanter for STL, NKR og IRN, representanter for de tre lokale dialogorganisasjonene STL Bergen, DoTL og UngDialog i tillegg til intervjuer med personer med en særlig ekspertise på utviklingen av tros- og livssyndialogen i Norge. Dessuten ligger observasjonsstudier av dialoggruppers aktiviteter og analyse av nasjonale og lokale råds relevante dokumenter til grunn for studien. Følgende spørsmål stilles:

- Hva kjennetegner STL, NKR og IRNs struktur, økonomi og ressurser?
- Hva kjennetegner STL sentralt som dialogarena?
- Hva slags dialogfremmende arbeid finnes på lokalt plan, eksemplifisert gjennom tre case-studier av STL Bergen, DoTL og UngDialog?
- Hva er mulige virkninger av dialog og samarbeid på tvers av tros- og livssynssamfunn på samfunnet for øvrig?

De organiserte tros- og livssynsdialogene i Norge startet på 1980-tallet og har sitt utspring i sivilsamfunn og enkelte «ildsjelers» initiativ. Selv om dette arbeidet i dag mottar offentlig støtte, så har det organiserte dialogarbeidet helt fra starten drevet interessepolitisk kamp for en mer likeverdig behandling av minoritetstros- og livssynssamfunnene. Det klareste uttrykket for den myndighetskritiske dimensjonen er kampen for å endre skolens religionsfag (KRL-striden). STL ble dannet som et resultat av denne mobiliseringen, men omfatter i dag også majoritetstrossamfunnet Den norske kirke (Dnk).

Forankringen i sivilsamfunnsorganisasjonene og den myndighetskritiske rollen som dialoggruppene har spilt i Norge, er ett særtrekk. Inkluderingen av sekulære livssynsorganisasjoner og den sentrale rollen som HEF har spilt i dialogarbeidet og den politiske interessekampen, er et annet. I den norske konteksten blir det for snevert å bruke betegnelsen «interreligiøs dialog», vi må bruke begrepet «tros- og livssynsdialog».

STLs arbeid har et bredt nedslagsfelt og inkluderer politisk arbeid og dialogarbeid. Rådet arbeider for at staten skal tilrettelegge for tros- og livssynsmangfold, og en politikk som likebehandler og ikke-diskriminerer. Den norske kirkes posisjon i det norske samfunnet og ikke minst dens nære forhold til staten, er et område som engasjerer STL. STLs tilnærming til dette har vært å engasjere seg i politiske saker som primært omhandler tros- og livssynssamfunnene utenfor Den norske kirke, og å ivareta

rettighetene til minoritetstros- og livssynssamfunnene¹ overfor staten. Eksempler på tros- og livssynspolitiske saker som STL har engasjert seg i de siste årene, er oppfordring om å utarbeide en felles nasjonal minneseremoni, endringer i religionsfaget og kamp mot religiøs ekstremisme.

Foruten «Gjestebud», er STLs faste organiserte dialogaktiviteter de sosialetiske dialogene som foregår i forbindelse med rådsmøtene og dialogmøtene i religions- og livssynslederforumet. Førstnevnte har tatt opp temaer som «Miljø og klima» og «Bioteknologi og etiske utfordringer», og preges av å både være kunnskaps/faktabasert i tillegg til at de er eksistensielt, etisk, religiøst og livssynsmessig utforskende. Målet med den sosialetiske dialogen, er å lære om hverandre og å finne ut om det er noen fellespunkter, og kanskje komme frem til en fellesuttalelse som STL kan gå ut med. Religions- og livssynslederforumet, som består av de øverste lederne i STLs medlemsorganisasjoner, fokuserer mer på verdibaserte enn politiske temaer. Sammenlignet med dialogene på rådsmøtene, kan dialogen i lederforumet karakteriseres som mer personlig, innadrettet dialog.

Islamsk Råd Norge (IRN) er et produkt av dialoginitiativene som ble tatt på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet. IRN har både shia-muslimske og sunni-muslimske medlemsorganisasjoner og har spilt en sentral rolle i utviklingen av dialoggrupper i Norge. Den vanskelige ressursituasjonen internt, kombinert med det de opplever som store forventninger fra omgivelsene om å stille opp i ulike sammenhenger, kan ha medført at IRNs representanter sentralt eller lokale muslimske representanter i dag deltar i noe mindre grad enn de selv ønsker. Konkrete hendelser i samfunnet og politiske utspill i mediene, har gjort sitt til at muslimer i Norge og islam som religion oftere kommer i søkelyset. Behovet for å spille en mer aktiv og synlig rolle er uttrykt både fra muslimsk hold og fra deres samarbeidspartnere, men de ser at dette vanskelig kan løses med dagens ressurser.

Norges Kristne Råd (NKR) har en lang historie som paraplyorganisasjon for de norske frikirkene, og har brakt inn viktig kunnskap når det gjelder minoritetstrossamfunnenes rettighetskamp i Norge. NKR sørger for at de kristne trossamfunnene utenfor Dnk blir representert i STLs dialogarbeid og de har også stilt egne ressurser og kompetanse til rådighet for ikke-kristne trossamfunn.

Både IRN og NKR er paraplyorganisasjoner og har viktige oppgaver i forhold til et innadrettet økumenisk samarbeid. Vi ser ikke dette som en motsetning til det utadrettede arbeidet, men snarere som en forutsetning. Det har bidratt til å styrke STLs virksomhet at de to største religionene i Norge har klart å samle seg i to store organisasjoner.

Ressursulikhetene, og for så vidt også forskjeller når det gjelder mer generell kjennskap til det norske samfunnet, fører til maktulikheter mellom tros- og livssynssamfunnene. Vi oppfatter STL som et forum der det er stor oppmerksomhet om dette og en uttrykt vilje til solidaritet mellom medlemsorganisasjonene. Det er likevel et problem, at den antatte samfunnsmessige betydningen som rådene representerer, spesielt IRN og STL som er «nykommere», langt overskrider ressursgrunnlaget de har.

¹ Vi bruker begrepene «minoritetstros- og livssynssamfunn» eller «minoritetstrossamfunn», på den ene siden, og «majoritetstrossamfunn», på den andre siden, relatert til tros- og livssynstilhørighet i Norge. Den norske kirke er majoritetstrossamfunnet i Norge. I tilfelle vi vil understreke at medlemmene i hovedsak er innvandrere eller har en annen kulturell bakgrunn (flerkulturell/med innvandrerbakgrunn), bruker vi begreper som kristne «migrantmenigheter» eller «innvandrerreligioner»/«innvandrerstrossamfunn».

Dialogarbeidet på tros- og livssynsfeltet i Norge har blitt stadig mer utbredt og blitt mer institusjonalisert. Det finnes imidlertid en uformell organisasjon av enkeltpersoner som gjennom sitt årelange engasjement har utviklet personlige relasjoner som også har stor betydning for «dialogkulturen» i STLs medlemsorganisasjoner. En viktig utfordring nå er å «føre stafettpinnen videre» slik at yngre krefter kan ta over og, ikke minst, at dialogarbeidet kan nå bredere ut geografisk.

De tre lokale STL-tilknyttede dialoggruppene, STL Bergen, DoTL og UngDialog ble etablert som følge av uttrykte behov for dialogiske møteplasser på tvers av tros- og livssynssamfunn med lokal forankring og blant unge. For DoTL, som har holdt på lengst, var det den såkalte karikaturstriden som var den utløsende faktoren for etableringen. STL Bergen, med kortest fartstid, kom til i etterkant av terrorhandlingene den 22. juli 2011. Hensikten var å skape en arena for inkluderende tros- og livssyndialog med fokus på økt kunnskap, forståelse og respekt for den andre.

Bakgrunnen for oppstarten av UngDialog er mindre dramatisk, men er også begrunnet i et ønske om å skape et nettverk og en møteplass på tvers av tro og livssyn – da med og for unge mennesker. Selv om UngDialog formelt sett ikke er en lokal organisasjon, er de i praksis kun operative i Oslo-området (med Oslo- og Akershus som foreløpige eneste lokallag). De defineres også av STL som en lokalorganisasjon. UngDialog har riktignok et mål om å bli landsdekkende, men det er likevel mulig å videreføre den typen «grasrot»-tilnærming UngDialog praktiserer i dag.

STL Bergen består av 18 medlemssamfunn og DoTL av 20, der to representanter fra hvert tros- og livssynssamfunn er med. Medlemssamfunnene i begge organisasjoner gjenspeiler et mangfold. I DoTL utgjør imidlertid kristne trossamfunn over halvparten av DoTLs representantskap. Det er en tendens i både STL Bergen og i DoTL at det er de «etnisk norske» som er de aktive. Lavere deltakelse blant de muslimske og andre innvandrertrossamfunn begrunnes med at disse gjerne har mer krevende interne utfordringer.

UngDialog skiller seg fra de to øvrige organisasjonene ved å operere med individuelt medlemskap. Dette betyr at også de uten organisasjonstilhørighet kan bli medlemmer, hvilket er unikt sammenlignet med andre organisasjoner for tros- og livssyndialog. UngDialog har mellom 40 til 50 medlemmer, både ordinære (25 år eller yngre) og støttemedlemmer (over 25 år).

De tre lokale organisasjonene melder alle om en anstrengt ressursituasjon. Organisasjonene mottar (bortimot) maksimalt med tilskudd fra STL sentralt. STL Bergen, DoTL og UngDialog har en ansatt i en koordinator- eller sekretærstilling i 15, 20 og 25 prosent. Stillingene betales enten utelukkende gjennom tilskudd fra STL eller, som i DoTLs tilfelle, gjennom bevilgninger fra både STL og Drammen kommune. Organisasjonene uttrykker et ønske om og behov for å utvide stillingene. DoTL har opparbeidet seg et godt samarbeid med Drammen kommune, ved at de får låne kontorlokale kostnadsfritt, og at de får økte driftsmidler, i tillegg til at DoTL er høringsinstans for kommunen.

STL Bergen og DoTLs dialogaktiviteter inkluderer innadrettet dialog mellom representanter for medlemsorganisasjoner og dialog rettet ut mot samfunnet. Den innadrettede dialogen innebærer at representantene møtes for å lære hverandre å kjenne. Både STL Bergen og DoTL har dialogmøter der medlemssamfunnene veksler på å besøke hverandres lokaler og der medlemsforeningene får innsyn i vertskapetets tro eller livssyn. I STL Bergen består disse møtene gjerne av et foredrag om det enkelte

tros- eller livssynet etterfulgt av spørsmål og diskusjon. Informantene ønsker å fokusere mer på dialog for dialogens skyld med utgangspunkt i et fastbestemt tema.

DoTL arrangerer «Livsdialog», dialogisk gruppesamtale over utvalgte tema. Livsdialogen fortoner seg som en personlig samtale med deling av personlige erfaringer og refleksjoner. DoTL har dessuten tematiske dialogmøter med dagsaktuell tematikk på agendaen, der alle kan delta. Informantene fra Drammen mener at det å ha det hyggelig sammen har blitt gitt vel mye fokus så langt, men at det har vært en nødvendig fase. De ytrer et ønske og behov for å ta dialogen et skritt videre, å bli modigere når det gjelder tematikken de skal ta opp i dialogform.

Blant DoTLs utadrettede dialogaktiviteter, er Drammen Sacred Music Festival, første gang arrangert i 2010. STL Bergen samarbeider med sykehuset i Haukeland og prestetjenesten, der de har bidratt til utviklingen av stillerom og bidratt med kunnskap om praksiser omkring død- og sorgritualer. STL Bergen har dessuten inngått i et samarbeidsprosjekt med lærerskolen i Bergen der representanter fra STL Bergen stiller som en form for «kunnskapsbank» for RLE-lærere/studenter.

STL Bergen ser ut til å ha ulike funksjoner for ulike tros- og livssynsamfunn: for noen medlemssamfunn er dialogen viktig, men for andre – særlig minoritetssamfunnene – er det rettighetspolitiske arbeidet mest sentralt.

UngDialog er opptatt av å promotere dialog som kommunikasjonsform til unge personer som ikke nødvendigvis har dialogerfaring. I starten var «minidialogen» sentral, der unge mennesker på tvers av tro og livssyn hadde dialogisk samtale over et valgt tema. Nå beskjeftiger UngDialog sentralt seg med utadrettet dialogarbeid ved å bringe dialogen ut på ungdommens arenaer, som skolen og fritidsklubber. UngDialogs nyeste dialogprosjekt skal forebygge religiøs ekstremisme, og er finansiert med prosjektmidler tildelt av STL etter at det ble gitt ekstra tilskudd fra Kulturdepartementet². Fokuset på religiøs ekstremisme varsler om at UngDialog er klare for å også snakke om potensielt spenningsfylt tematikk. UngDialog ønsker å formidle at ekstremisme ikke kan knyttes til én bestemt tro eller livssyn og å synliggjøre at det finnes et meningsmangfold. Organisasjonen opplever imidlertid utfordringer med å promotere dialog som konsept og å rekruttere ungdom til å delta.

Av disse tre dialogorganisasjonene, fremstår DoTL som mest etablert, naturlig nok, etableringstid tatt i betraktning. De er ferdige med bli-kjent-fasen, og har et høyt aktivitets- og ambisjonsnivå. UngDialog begynner også å finne sin form med den etablerte minidialogen og de ambisiøse utadrettede dialogprosjektene for å forebygge religiøs ekstremisme. STL Bergen fremstår fortsatt til å være i etableringsfasen når det gjelder den innadrettede dialogen, der fokus er på å lære om hverandre. Flere mener det er viktig å ta neste skritt, å jobbe dialogisk med utvalgte tema. For å komme dit må organisasjonen imidlertid først få etablert tydelige rammer og en stabil struktur.

² Kulturdepartementet ga STL ekstra tilskudd i desember 2013 og utlyste ekstra prosjektmidler høsten 2014 og våren 2015 som rådene kunne søke. Disse midlene, som kom i tillegg til den ordinære bevilgningen, skulle gå til «å til rettelegge for dialog og forebygge radikaliserings». Det ble også presisert et ønske om å nå «unge eller menige medlemmer i tros- og livssynssamfunn» (Kulturdepartementet 2013a, 2014b, 2015). Disse tilskuddene krever ikke at minst tre forskjellige tros- og livssynssamfunn deltar, slik det er i den ordinære tilskuddsordningen som STL forvalter.

STL Bergen og UngDialog uttrykker også at de fortsatt er i etableringsfasen med tanke på hva slags type organisasjon de skal være. Dette gjelder for eksempel om de skal uttale seg offentlig, og eventuelt om hvilke temaer.

Etableringen av lokale dialoggrupper og metodeutviklingen som disse har stått for, viser at det er mulig å nå ut til medlemsnivået og den alminnelige befolkningen med tros- og livssynsdialoger. I forskningslitteraturen om dialogarbeid er det viet mye plass til representasjonsspørsmålet. Vi ser at det er viktige utfordringer knyttet til kvinnerepresentasjon og alderssammensetning. Samtidig er det også viktig at patriarkalske tros- og livssynssamfunn deltar i dialogarbeid, og at de kan være med på politiske utspill eller underskrive erklæringer med den autoriteten og legitimiteten som organisasjonenes ledere innehar. Vi tenker derfor heller et «både-og», enn et «enten-eller», og vi finner det formålstjenlig at STL har oppfordret medlemsorganisasjonene til å velge flere kvinnelige og yngre representanter til å møte i STL, samtidig som de har opprettet et eget dialogisk «lederforum» hvor de formelle lederne deltar.

Ressursspørsmålet er, som nevnt, et viktig anliggende for de vi har intervjuet om dialogarbeidet. Vi ser også tegn til at dialogarbeid på tros- og livssynsfeltet vil bli enda viktigere i tiden som kommer. Organisasjonsdannelsen og utviklingen av relasjoner og nettverk som går på tvers av tros- og livssynsskiller har blitt en uvurderlig «infrastruktur» for å tenke tiltak mot religiøs ekstremisme, konspirasjonsteorier og fiendebilder med rot i religiøse eller livssynsbestemte miljøer. Det er lett å tenke at det organiserte dialogarbeidet trenger mer offentlige ressurser, og at myndighetene trenger de ressursene som dialoggruppene representerer når det gjelder nettverk, kommunikasjonskanaler og legitimitet. Men her ligger det også en fare i å knytte dialogarbeidet for tett opp mot myndighetene og myndighetenes politikk. Det bør ikke skje på en slik måte at dialoggruppenes autonomi og myndighetskritiske funksjon blir skadelidende.

1 INNLEDNING – NORSKE TROS- OG LIVSSYNSDIALOGER

Denne rapporten gir en beskrivelse og vurdering av dialog og samarbeid på tros- og livssynsfeltet med utgangspunkt i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL), Norges Kristne Råd (NKR), og Islamsk Råd Norge (IRN).

Prosjektet som rapporten er basert på er finansiert av Kulturdepartementet (KUD). Det overordnede formålet med prosjektet er å dokumentere i hvilken grad og på hvilken måte de tre rådene bidrar til dialog og samarbeid på tvers av tros- og livssynsforskjeller. Rapporten tar sikte på å belyse og gi relevant kunnskap om ulike former for dialog som i dag eksisterer på nasjonalt og lokalt plan, og hvorvidt disse fremmer gjensidig forståelse og respekt for ulikheter i verdisyn. Rapporten drøfter også om dialogarbeidet fungerer på en inkluderende måte i forhold til bredden av tros- og livssynsmangfoldet og i hvilken grad dette arbeidet har virkning ned til medlemsnivå.

Rapporten har et særlig fokus på utviklingen av lokalt dialogarbeid, og har valgt å lage nærstudier av tre STL-tilknyttede lokale dialoggrupper.

1.1 BAKGRUNN FOR DET NORSKE DIALOGARBEIDET PÅ TROS- OG LIVSYNSFELTET

De norske tros- og livssynsdialogene kom som et svar på en utvikling der religiøse forskjeller kom mer i forgrunnen i norsk innvandringsdebatt, og det ble et særlig fokus på muslimer i Norge. Verdikonflikter og potensielle motsetninger mellom religiøse grupperinger ble politisert, og politiske konflikter ble «religionisert»³. Den iranske revolusjonen og Khomeinis fatwa mot forfatteren Salman Rushdie kan være et eksempel på det første, det at islamistene i Hamas tok føringen i den palestinske motstandskampen mot Israel, kan være et eksempel på det andre. I den norske innvandringsdebatten, slik den utviklet seg mot tusenårsskiftet, ble innvandrerne gradvis oftere synonymt med «muslimer», og integreringsdiskusjonene ble dreiet mot spørsmålet om integrering av muslimske innvandrere (Furseth 2015: 23; Kjelstadli 2008: 95; Leirvik 2014b). Utviklingen har skjedd over en viss tid, næret av verdenskonfliktene og terrorhandlingene. Innvandringsmotstand har i økende grad blitt koblet med islamkritikk og stereotype fremstillinger av islam som uforenlig med vestlige liberale og demokratiske verdier. Denne formen for *identitetspolitikk* forsterker, overdriver og forvrenger de faktiske forskjellene, og bidrar til en kategorisk gruppetenkning som stenger for nyanser, individuelle variasjoner og mulighet til endring (Leirvik 2014a: 53, 2014b: 2–3). De som er engasjert i dialogarbeidet betrakter det å motarbeide «fiendebildene» som et fredsskapende arbeid, og de ser en sammenheng mellom konfliktforebygging på den nasjonale eller internasjonale scene og brobyggende virksomhet i lokalsamfunnet.

Noen enkeltpersoner, som skulle bli pionerer i utviklingen av tros- og livssynsdialoger i Norge, spurte seg selv hvordan vi skal kunne leve sammen med våre forskjelligheter. Går det an å finne en felles grunn – et etisk grunnlag for et flerkulturelt felleskap? Den konfronterende identitetspolitikken

³ Leirvik viser til flere internasjonale forskere som har påpekt at religion de seneste tiårene har blitt dratt sterkere inn i internasjonale og sosiale konflikter og at noen forskere betrakter religion som et definerende element i kulturelle konflikter (Leirvik 2014a: 71-).

krevde et motsvar – handling – og dette kom i form av ulike initiativ på 1980- og 1990-tallet. Et felles «mantra» for de første initiativene var behovet for en ny «felleskapsetikk» (Leirvik 1993; Stene m.fl. 2009).

Dialog på tvers av religions- og livssynsskiller i vestlige samfunn har ofte startet med økumenisk samarbeid innenfor de enkelte religionene. De lutherske kirkene har fra tidlig 1900-tall laget ulike internasjonale økumeniske fremstøt for å fremme kontakt, gjensidig støtte og samarbeid. Kirkenes Verdensråd ble opprettet i 1948 og samler svært mange protestantiske og ortodokse kirker. Den katolske kirke er ikke medlem, men har siden Andre Vatikankonsil på begynnelsen av 1960-tallet inntatt en positiv holdning til økumenisk samarbeid med protestantiske kirker og også ikke-kristne trossamfunn (Swidler 2013).

Den norske kirke har lenge deltatt i internasjonalt og nasjonalt økumenisk samarbeid. I 1951 ble Mellomkirkelig Institutt opprettet av bispemøtet for å ivareta Den norske kirkes kontakt med andre internasjonale og nasjonale kirker og deltakelse i økumeniske fora slik som Kirkenes Verdensråd og etter hvert, Norges Kristne Råd. Mellomkirkelig Institutt endret navn til Mellomkirkelig råd for Den norske kirke i 1971 og ble senere tilknyttet Kirkemøtet (etablert 1984) i stedet for bispemøtet.

Norges Frikirkeråd ble dannet i 1902 under navnet Norsk Dissentering og samlet kristne trossamfunn utenfor Den norske kirke. Norges Frikirkeråd fusjonerte i 2006 med Norges Kristne Råd, som var tilknyttet Den norske kirke. Den nye organisasjonen for ulike kristne trossamfunn, Den norske kirke inkludert, ble hetende Norges Kristne Råd.

Ikke-kristne religioner har ikke tradisjonelt hatt nasjonale sentralorganer eller økumeniske paraplyorganisasjoner som kan sammenlignes med det de kristne trossamfunnene har hatt i Norge. Utviklingen av organiserte trosfellesskap og etableringen av faste lokaliteter for religiøs praksis startet først i forbindelse med den nye innvandringen fra ikke-europeiske verdensdeler fra 1970-tallet og utover. Det Mosaiske Trossamfund som ble opprettet i 1891, representerer et unntak. Men også de jødiske trossamfunnene i Norge er organisert som to selvstendige enheter, en i Oslo og en i Trondheim, som samarbeider like mye med andre jødiske trossamfunn over landegrensene som innenfor. En lignende struktur finner vi også for de andre ikke-kristne trossamfunnene, for eksempel muslimer, hinduer, sikher og buddhister.

Human-Etisk Forbund er en livssynsorganisasjon for ateister og agnostikere som har eksistert siden 1956 og har i dag over 80 000 medlemmer. Organisasjonen har vært kritisk til statskirkeordningen og de kristne formålsparagrafene i skole og barnehager. Human-Etisk Forbund arrangerer ulike livsfaseritualer, for eksempel humanistisk konfirmasjon, og krever ikke medlemskap for å benytte seg av dette. Med sin kritiske holdning til den privilegerte stillingen som Den norske kirke innehar, har forbundet etter hvert funnet en bredere allianse blant andre tros- og livssynssamfunn for kravet om likebehandling.

Utviklingen av tros- og livssynsdialoger i Norge har delvis skjedd parallelt med og delvis framskyndet et økumenisk samarbeid innenfor flere av de store religionene. Samlingen av de fleste kristne trossamfunnene i Norges Kristne Råd og de fleste islamske trossamfunnene i Islamsk Råd Norge, har gjort det lettere å organisere dialoger på tvers av religionsskillene. Etableringen av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn i 1996 innebar en form for samordning i de religiøse tradisjonene og livssynsretningene som skulle representeres. Dialoggruppene som allerede var etablert mellom

human-etikere, muslimer, jøder og kristne med tilhørighet til Den norske kirke, hadde beredet et grunnlag. Kinamisjonen, som senere tok navnet Den Nordiske Buddhistmisjonen og nå heter Areopagos, hadde dessuten utviklet en egen dialogtradisjon mellom kristne og buddhister. Nyåndeligheten hadde gjennom organiseringen av sine alternativmesser klart å samles om en representasjon i form av Alternativt nettverk (senere Holistisk Forbund).

Den historiske utviklingen kan ikke forstås uten å løfte frem eksempler på sosialt entreprenørskap og bestemte historiske hendelser. Enkeltpersoner som betrakter seg selv som aktivister, har spilt en sentral rolle i de ulike initiativene og organisasjonsarbeidet. Vi beskriver dem som sosiale entreprenører (Borch & Førde 2010) på grunn av deres betydning i utviklingen av konkrete dialoginitiativer, livssynspolitiske allianser og institusjonaliseringen av ulike dialogfora og nye organisasjoner. Disse sosiale entreprenørene spiller fortsatt i dag en viktig rolle fordi de tidlig utviklet gjensidige tillits- og vennskapsrelasjoner på det personlige planet. De utgjør et personbasert nettverk som kan være like viktig som de formaliserte organisasjonene.

Arbeidsinnvandring, flyktninger og familiegjenforeninger har siden 1970-tallet medført en økning i innvandring fra land i sør – land dominert av andre religiøse tradisjoner enn den protestantisk kristne. Et gradvis mer kulturelt og religiøst mangfoldig samfunn, samtidig som en mer sekularisert majoritetsbefolkning i større grad stiller spørsmål ved statskirkeordningen, danner et viktig bakteppe for religions- og livssynspolitiske reformer de siste tretti årene. I det samme tidsspennet har flere internasjonale konflikter og terrorhandlinger blitt artikulert som religiøse motsetninger. Den iranske fatwaen i 1989 mot forfatteren Salman Rushdie, som etter all sannsynlighet førte til et attentatforsøk i 1993 mot Rushdies norske forlegger William Nygaard, bidro til en religionifisering av verdikonflikter og sosiale spenninger i det norske flerkulturelle samfunnet. Verdikonflikten mellom det mange vil kalle en sekulær, vestlig forståelse av ytringsfrihet og en tradisjonell religiøs forståelse av blasfemiforbud blusset opp igjen på 2000-tallet med den såkalte «karikaturstriden» som danske Jyllandsposten utløste i 2005 med sine karikaturer av profeten Muhammed. I mellomtiden hadde en Al Qaeda-tilknyttet gruppe sprengt tvillingtårnene i New York og rammet Pentagon, og dessuten inspirert store terroraksjoner i London og Madrid i et forsøk på å utløse en verdensomspennende jihad. I Norge opplevde vanlige muslimer seg stadig mer mistenkeliggjort, og det ble fra politikerhold og av enkelte rikssynsere krevd at imamer og andre lederskikkelser i muslimske innvandrer miljøer måtte gå ut og eksplisitt ta avstand fra terrorisme. Samtidig hadde den norske innvandringsdiskursen dreiet fokuset til å handle stadig mer om islam og muslimer (Bangstad 2014).

Behovet for bedre kommunikasjon på tvers av etniske, kulturelle og religiøse skiller økte når det flerkulturelle samfunnet kom i søkelyset med negativt fortegn og når terrorfare ble forbundet med islam. Paradoksalt nok ble innføringen av et nytt opplegg for grunnskolens religionsundervisning, som var ment å virke samlende, et sentralt stridstema i det livssynsmangfoldige Norge. Det nye Kristendoms-, Religions- og Livssynsfaget (KRL) kom i «skuddlinjen» fordi det på den ene siden tok bort den gamle fritaksregelen og det alternative faget Livssynskunnskap, og på den andre siden hadde såpass mange elementer av det gamle Kristendomsfaget i behold at mange foreldre innledet boikottaksjoner mot det. KRL-faget førte til en mobilisering av en rekke tros- og livssynssamfunn i «Aksjon livssynsfrihet i skolen». Etter to kritiske evalueringer (Johannessen og Aadnanes 2000; Hagesæther 2000) og fellende dommer i FNs Menneskerettighetskomite og Menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg, ble faget endret og fikk navnet Religion, Livssyn og Etikk (RLE) i 2008. Aksjon livssynsfrihet i skolen og kampen for å endre KRL-faget var utgangspunktet for

opprettelsen av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) i 1996. Samarbeidsrådet fikk snart mange minoritetstrossamfunn som medlemmer. Frikirkene var organisert i Norges Frikirkeråd (senere Norges Kristne Råd) og betraktet også Samarbeidsrådet som et viktig religionspolitisk organ, siden de delte mange av de samme erfaringene som de ikke-kristne minoritetstros- og livssynssamfunnene. Human-Etisk Forbund var med fra starten, og etterhvert ble også Den norske kirke invitert med, representert gjennom Mellomkirkelig råd.

Så langt har vi pekt på samfunnsmessige betingelser og politiske årsaker til at tros- og livssynsdialoger ble institusjonalisert og fikk et bredere nasjonalt gjennomslag gjennom Samarbeidsrådet. Vi har også nevnt betydningen til aktivistene, de sosiale entreprenørene som med et personlig engasjement tok kontakt med hverandre, etablerte dialogmøter og fora, fra 1980-tallet og fremover. De to tidligste initiativene var det læreren Inge Eidsvåg ved Nansenskolen og presten Oddbjørn Leirvik ved menigheten til Paulus kirke på Grünerløkka i Oslo som stod bak. Eidsvåg sørget for møter mellom human-etikere, kristne og muslimer. Leirvik tok kontakt med imamen på moskeen i samme bydel og inviterte til samtaler. Snart var Buddhistforbundet, Den Nordiske Kristne Buddhistmisjonen og Det mosaiske samfunn med i bilaterale og multilaterale dialoggrupper. Disse tidlige dialoggruppene var også en direkte foranledning til dannelsen av Islamsk Råd Norge (IRN), og dette ga samtidig norske muslimer en tydeligere «stemme» i offentligheten.

Dialogarbeidet på tros- og livssynsfeltet har en brokete organisering. Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) er i dag det mest sentrale og samlende organet, og det har også lokale «avleggere» som støttes gjennom deltidsansatte koordinatorene finansiert av STL. Norges Kristne Råd (NKR) og Islamsk Råd Norge (IRN) er begge dialogorganisasjoner i seg selv, og medlemsorganisasjoner i STL. NKR og IRN sikrer dermed at kristne trossamfunn utenom Den norske kirke (Dnk) og muslimske trossamfunn får delta og bli representert i STLs dialogarbeid og religionspolitiske virksomhet.

Det er imidlertid flere aktører og fora som er engasjert i dialogarbeidet, både nasjonalt og lokalt, dels i nært samarbeid med STL, dels som en annen type aktivitet. Det har lenge vært arbeidet med dialog mellom sentrale representanter for ulike trossamfunn direkte gjennom bilaterale fora (for eksempel Mellomkirkelig råd og Islamsk Råd Norge), trilaterale fora (som «Abrahams barn» der jøder deltar i tillegg til kristne og muslimer) og større grupperinger (som «Oslokoalisjonen for tros- og livssynsfrihet»). Lokalt har organisasjonen Areopagos i samarbeid med Den norske kirke (bispedømmekontorene) arbeidet for å lage «kirkelige dialogsentre» – noen ganger i samarbeid med STL, andre ganger ikke.

1.2 DIALOGBEGREPET

Dialog betyr samtale mellom to eller flere samtalepartnere og de fleste definisjoner legger vekt på partenes likeverdighet og gjensidighet i utvekslingen. Vi tar også utgangspunkt i den gjensidige relasjonen i vår forståelse av dialogbegrepet, der alle parter har noe å gi og får noe tilbake, der alle har noe å lære av hverandre. Det motsatte av dialog er monolog (Bakhtin 1981, 1986), og eksempler på dette er belæring, irettesettelse, formaning og ensidig forsøk på overtalelse. I en norsk innvandringsdiskurs er ikke dette helt fjernt å tenke seg muligheten av, men det er heller ikke slik at dialog må være den rette tilnærmingen i alle tilfeller.

Dialogforkjempere mener imidlertid at dialog bør og kan brukes i langt større utstrekning enn det gjøres i dag. Det er vårt inntrykk at Norge har interessante erfaringer i en internasjonal sammenheng, når det gjelder utvikling av ulike former for dialogarbeid og institusjonalisering av uavhengige dialogfora⁴ på tros- og livssynsfeltet.

Vi skriver «dialogfora på tros- og livssynsfeltet» og ikke for eksempel det mer internasjonalt brukte begrepet «interreligiøse dialogfora», fordi den ikke-religiøse livssynsorganisasjonen Human-Etisk Forbund hele tiden har vært en sentral deltaker i dette. De mange nyåndelige og alternative grupperingene som har samlet seg i det som nå heter Holistisk Forbund, foretrekker også betegnelsen «livssynssamfunn». I denne rapporten kommer vi til å bruke «interreligiøs» i enkelte sammenhenger hvor livssynssamfunn ikke er aktuelle, for å få språklig variasjon til det litt mer omstendelige begrepet «tros- og livssynsdialog». Vi kommer også til å bruke betegnelsen «intrareligiøs» om dialogarbeid som utelukkende skjer innenfor en religion, for eksempel blant medlemsorganisasjonene i Norges Kristne Råd og Islamsk Råd Norge. Intrareligiøse dialoger dekkes til en viss grad av begrepet «økumenisk arbeid», men sistnevnte er mer innrettet på samarbeid og samforståelse på organisasjonsnivå av den religiøse praksisen mellom ulike trossamfunn innenfor samme religion.

Teolog og dialogforsker Anne Hege Grung (2011) har foreslått enda et begrep: «transreligiøs dialog». Dette henspiller på dialoger der de religiøse gruppeskillene er mindre bastante og deltakerne ikke ser seg selv som «representanter» for en bestemt tro. De religiøse forskjellene betraktes her som en «utfordring» og stimulans til dialog og til en videre utvikling av deltakernes egen tro. Grung skriver at interreligiøse dialoger er konstituert på grunnlag av forskjellene mellom trossamfunnene og at dette utgangspunktet kan være med å gjøre disse gruppeforskjellene mer fastlåste enn de trenger å være (Grung 2011).

Tros- og livssynsdialoger kan gjøres på mange ulike måter og med forskjellige typer deltakere. Det er også vanlig å skille mellom ulike dialogtyper utfra målsetningen med dem. Utover dette har vi i dette prosjektet også møtt andre former for aktivitet som ikke vektlegger samtalen spesielt, men som også omtales som «dialog». Uten å ta stilling til om det faktisk er «dialog» eller ikke, vil vi i utgangspunktet omtale dette som «dialogaktiviteter» eller «dialogrelatert virksomhet».

Det viktigste skillet når det gjelder dialogform, er mellom dialoger som tar sikte på å få et bestemt resultat, for eksempel å bli enige om en felles uttalelse eller å løse en bestemt konflikt, og dialoger som søker etter kunnskap, større innsikt eller spirituelle opplevelser. Leirvik (2001) har kalt disse for henholdsvis «nødvendige dialoger» og «spirituelle dialoger». Enkelte skiller mellom samtaler som er mer eller mindre dialogiske, og vektlegger bestemte kvaliteter ved «den gode dialogen» som et slags ideal.

Tidligere rektor ved Nansenskolen, Dag Hareide, snakker om debatten, diskusjonen, forhandlingen og dialogen (Stene m.fl. 2009). Selv om debatten er lite lyttende, så mobiliserer den følelser og den kan

⁴ Spørsmålet om uavhengighet kan diskuteres ettersom STL nå er statsstøttet og mye av dialogarbeidet får statlige prosjektmidler. Det kan også innvendes at Den norske kirkes engasjement i dialogarbeid ikke kan sees som helt uavhengig av staten fordi det er såpass mye som henger igjen av statskirkeordningen – for eksempel så er prestene fortsatt statsansatte. Vi vil likevel legge vekt på at dialogarbeidet i Norge ble initiert av enkeltpersoner og organisasjoner på eget initiativ og at STL ble grunnlagt på bakgrunn av opposisjon til myndighetenes tros- og livssynspolitik.

hjelpe til å spissformulere motsetninger og klargjøre alternativene. Diskusjonen kan også brukes i kunnskapsutviklingens tjeneste, mens forhandlinger kan være nødvendige når man skal løse konflikter eller enes om en uttalelse når verdiene står mot hverandre. Hareide sier at «[d]ialogen er hjertet som åpner for det personlige, diskusjonen er hjernen som klargjør sakene og forhandlingen er hånden som gjør det man blir enige om» (Stene m.fl. 2009: 35). Dette er en måte å dele inn dialogformer som vi kjenner fra internasjonal litteratur.

Inter-religious dialogue [...] – that is, reaching out to learn from other religions/ideologies more fully the meaning of life (Dialogue of the Head); joining with the Other to make the world a better place in which to live (Dialogue of the Hands); and an awe-filled embrace of the inner spirit and aesthetic expressions of the Other (Dialogue of the Heart) [...]. (Swidler 2013: 6)

I dialogarbeidet som springer ut av STL, virker både teologiske og spirituelle målsetninger noe nedtonet til fordel for et mer basalt kunnskapsbehov og formidlingsglede, og for gleden over å dele personlige erfaringer og oppleve fellesskap. Dette betyr imidlertid ikke at også mer utfordrende tema tas opp i STLs dialogfora (se avsnitt 3.5, om STLs dialogarbeid for nærmere beskrivelse). Både «hodet» og «hjertet» er med, og de mer utadrettede politiske aktivitetene gir plass for «hånden». Vi kunne kanskje kalle disse dialogaktivitetene for «kunnskapsorienterte», «relasjonsbyggende» og «politiske». De to første formene er mer «innadrettede», mens den tredje er klart «utadrettet». Men disse dialogaktivitetene forutsetter og understøtter hverandre, litt på den samme måten som den intrareligiøse dialogen er en forutsetning for den interreligiøse og inter-livssynsmessige dialogen.

2 OVERORDNET TEMA, AVGRENSNING OG PROBLEMSTILLINGER

2.1 FORMÅL

Rapporten konsentrerer seg om å evaluere dialog og samarbeid på tros- og livssynsfeltet med utgangspunkt i tre sentrale norske råd: Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL), Norges Kristne Råd (NKR), og Islamsk Råd Norge (IRN). Det overordnede formålet er å dokumentere i hvilken grad STL, NKR og IRN bidrar til dialog og samarbeid mellom tros- og livssynssamfunnene. For å få et rikholdig innblikk, fokuserer rapporten i særlig grad på tre STL-tilknyttede lokale dialoggrupper. Ved hjelp av en empirisk tilnærming vil vi belyse og gi relevant kunnskap om de ulike former for dialog og dialogrettet arbeid som eksisterer, og rekkevidden av dette arbeidet. Vi vil også drøfte om, og på hvilke måter dialogarbeidet fungerer som inkluderende arenaer i forhold til bredden av tros- og livssynsmangfoldet.

2.2 AVGRENSNING

NKR og IRN er organisasjoner som er engasjert i intrareligiøse dialoger (dialog som finner sted innenfor et enkelt trossamfunn) og deltar også i ulike bilaterale og trilaterale dialogfora. Ettersom formålet med denne evalueringsrapporten er å dokumentere rådernes bidrag til dialog mellom tros- og livssynssamfunn (som vi oppfatter som bredere, enn der tre eller færre er involvert) mener vi det er naturlig å drøfte disse to rådernes deltakelse i dette arbeidet gjennom deres medlemskap i STL. Sagt på en annen måte, STLs sentrale fokus på dialog *på tvers* av tros- og livssynssamfunn i Norge gjør at den egner seg best som utgangspunkt til å evaluere dialog og samarbeid på tros- og livssynsfeltet. Selv om vi kommer til å si noe om NKR og IRN som selvstendige dialogorganisasjoner, vil dialogarbeidet på tros- og livssynsfeltet primært bli analysert gjennom STLs prosjekter og aktiviteter.

2.3 UTDYPNING OG FORSKNINGSSPØRSMÅL

Det overordnede temaet «dialog og samarbeid på tros- og livssynsfeltet» har flere underordnede/delproblemstillinger som hver for seg kan konkretiseres videre i relevante og aktuelle forskningsspørsmål. Disse tar sikte på å utforske og avdekke ulike forhold og prosesser i dialogfremmende arbeid. Med utgangspunkt i det empiriske materialet og dokumentanalyse vil rapporten i særlig grad belyse følgende områder:

- Rådernes struktur, økonomi og ressurser: Hvordan er de tre rådene sammensatt? Hva har de til felles? Og på hvilke måter er de forskjellige? Hvilke konsekvenser kan ulik struktur, økonomi og ressurser ha for omfanget (og opprettholdelse) av dialogarbeid?
- STL (sentralt) som dialogarena: Hvilke aktiviteter eller prosjekter som har som formål å bidra til dialog og samarbeid på tvers av tros- og livssynssamfunn, er STL engasjert i? Hvorfor er disse aktivitetene/prosjektene satt i gang? Hvilke former for dialog eksisterer innenfor disse aktivitetene/prosjektene? Hvilke temaer legges det vekt på og hvorfor? Hva er målet, eller hensikten, med disse aktivitetene/prosjektene?

- Dialogfremmende arbeid på lokalt nivå, eksemplifisert gjennom 3 case-studier: Hvordan/hvorfor kom dialogarbeidet i gang lokalt? Hvordan er de lokale organisasjonene sammensatt (struktur, økonomi, rådssammensetning)? Hva kjennetegner det lokale dialogarbeidet (fokus på aktiviteter, dialogform og tematikk)? Hva er rekkevidden av det lokale dialogarbeidet (dialogarbeidets funksjon/betydning)?

Avslutningsvis, med bakgrunn i det empiriske materialet og nyere forskning vil rapporten drøfte følgende aspekter:

- Dialog og samarbeid på tvers av tros- og livssynssamfunn: Hva er mulige virkninger av dialogarbeidet på samfunnet for øvrig? Med bakgrunn i det empiriske materialet vil vi særlig løfte frem (1) dialogarbeid som konfliktforebyggende, (2) dialogarbeid som grunnleggende for å fremme et relasjonelt og solidarisk flerkulturelt samfunn, (3) dialogarbeid som en møteplass for å styrke minoriteters rettigheter, og (4) dialogarbeid som en ressurs for å belyse samfunnsaktuelle spørsmål på en måte som tar hensyn til/eller inkluderer flere (ofte ulike) perspektiver.

2.4 METODE OG DATA

Rapporten er primært basert på empirisk datamateriale samt analyse av relevante dokumenter. Det empiriske datamaterialet består av kvalitative dybdeintervjuer med totalt 26 personer og 8 observasjonsstudier. Dybdeintervjuene kan videre grupperes på følgende måte:

- (1) Intervjuer med representanter for Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn sentralt, Norges Kristne Råd, og Islamsk Råd Norge (totalt 10 informanter).
- (2) Intervjuer med representanter for tre lokale dialogorganisasjoner: Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn Bergen, Drammen og omegn tros- og livssynsforum, og UngDialog (totalt 12 informanter).
- (3) Intervjuer med såkalte ressurspersoner, det vil si informanter som innehar en særlig ekspertise med hensyn til utviklingen av tros- og livssynsdialogen i Norge (totalt 4 informanter).

Informantene kjennetegnes av at de er, eller har vært, aktive deltakere i dialogarbeidet på tros- og livssynsfeltet på nasjonalt eller lokalt plan. Utvalget kan sies å representere et heterogent utsnitt av eksisterende tros- og livssynssamfunn i landet vårt, og er således sammensatt av informanter fra både majoritets- og minoritetssamfunn. Videre har det vært viktig for oss å balansere utvalget med hensyn til kjønn, etnisitet, posisjonering innen tros- og livssynssamfunn (leder/lek-representant) og «fartstid» i dialogarbeidet (kort/lang erfaring med dialogarbeid).

Det kvalitative materialet er innhentet med tanke på å belyse dialogarbeidets arbeidsform, tematikk, og videreføring. Informanters opplevelser og erfaringer av dialogarbeidet egner seg godt til å kartlegge dialogens rekkevidde og problematisere mulige utfordringer. Ved å fokusere på bestemte dialogarenaer (hovedsakelig gjennom de tre lokale dialoggruppene) ønsker vi å løfte frem stedegne nyanser og dynamikk som kan fortelle oss noe om dialogarbeid lokalt, samtidig som casene kan signalisere og illustrere mer omfattende tendenser eller utfordringer nasjonalt.

Observasjonsstudiene representerer en form for introduksjon inn i lokale (og sentrale) dialoggruppers aktiviteter og utgjør derfor en del av innsamlingen av bakgrunnsinformasjon om temaet. Observasjonsstudiene var særlig viktige med hensyn til å etablere kontakt med aktuelle informanter. I så måte benytter rapporten seg primært av de kvalitative intervjudataene i fremstillinger og drøftinger, mens observasjonsstudiene supplerer disse der det faller seg naturlig.

I tillegg til kvalitative dybdeintervjuer og observasjonsstudier har KIFOs forskere analysert relevante dokumenter. Vi har konsentrert oss om nasjonale og lokale råds dokumenter produsert i perioden 2012–2015. Dokumentene består i: årsrapporter, søknader om drift- og prosjektstøtte, tildelingsbrev, årsmøtereferater, styremøtereferater, referater fra arbeidsutvalgs- og rådsmøter, og referater som omhandler spesifikke arrangementer. Videre har vi gjennomgått organisasjonenes nettsider og/eller bruk av sosiale medier som facebook og twitter.

3 LIKT OG ULIKT I DE TRE RÅDENES ORGANISASJON OG FORMÅL

De tre rådene har ulik oppbygning, samfunnsoppdrag og historie, samtidig som deres historiske utvikling er sammenvevet. Norges Kristne Råd (NKR) har en mye lengre historie enn Islamsk Råd Norge (IRN) og Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL), men kom senere inn i dialogarbeidet på tros- og livssynsfeltet enn Den norske kirke (gjennom Mellomkirkelig råd, MKR) og den kristne organisasjonen Areopagos. NKRs erfaringer med å være minoritetstrossamfunn i et statskirkelig dominert samfunn gjorde at det oppstod en allianse mellom frikirkene, de muslimske trossamfunnene og human-etikerne under KRL-striden på 1990-tallet.⁵ På dette tidspunktet var ikke Den norske kirke medlem av organisasjonen som fremdeles gikk under navnet Norges Frikirkeråd. IRN var blitt opprettet i 1993 etter oppfordringer fra Mellomkirkelig råd som ønsket en dialogpartner for organiserte dialoger mellom muslimer og kristne. Både IRN og Norges Frikirkeråd, senere Norges Kristne Råd, hadde viktige økumeniske oppgaver innenfor sin egen religion i tillegg til tros- og livssynsdialogene. STL har siden opprettelsen kunnet konsentrere seg fullt og helt om den interreligiøse og inter-livssynsmessige dialogen, samt å drive interessepolitisk arbeid for større likestilling mellom tros- og livssynssamfunnene.

Vi skal gjengi noen opplysninger om de tre rådenes selverklærte formål og økonomi, basert på de siste årsmeldingene og tilskuddsbrevene fra Kulturdepartementet (KUD).

Islamsk Råd Norge

- Fikk i 2015 støtte fra KUD med 816 000 kr.
- Staben i 2014 bestod av 2 ansatte i til sammen 1,5 stillinger: 1 lønnet generalsekretær i full stilling (med støtte fra KUD) og en halv stilling knyttet til sertifisering av halal-mat.
- Islamsk Råd Norge har 19 medlemsorganisasjoner, men noen av disse er selv paraplyorganisasjoner slik at det indirekte er 50 organisasjoner tilsluttet IRN. Medlemsorganisasjonene har ca. 80 000 medlemmer.
- IRN fikk 136 000 kr i medlemskontingent (ca. halvparten av budsjettet) og omsetningen i 2014 var på 2 108 000 kr.

Formålsformuleringene til IRN sier at de skal;

- arbeide for at muslimer kan leve i samsvar med islamsk lære i det norske samfunnet og bidra til å bygge opp en norsk-muslimsk identitet
- fremme samhold blant muslimer i Norge og ivareta medlemsorganisasjonenes rettigheter og interesser
- være brobygger og dialogpartner som skaper gjensidig forståelse og respekt mellom muslimer og ikke-muslimer i Norge, med hensyn til religion, kultur og moralske verdier (Årsmelding IRN 2014, IRN 2015a)

⁵ Leder for NKR opplyser i intervju med oss at organisasjonen, som den gang het Norges Frikirkeråd, inntok en mellomposisjon mellom Den norske kirke som støttet KRL-faget og de ikke-kristne minoritetenes tros- og livssynssamfunn som var sterkt i mot. Norges Frikirkeråd var ikke del av «Aksjon livssynsfrihet i skolen», men svært sentral i opprettelsen av STL.

Norges Kristne Råd

- Fikk i 2015 støtte fra KUD med 2 843 000 kr.
- Staben i 2014: 10 ansatte i til sammen 8,6 stillinger, men flere av disse stillingene er prosjektbasert, ikke faste. Det er 6 faste ansatte i til sammen 4 stillinger.
- Norges Kristne Råd har 20 medlemsorganisasjoner, inkludert Den norske kirke, og 8 observatør-organisasjoner, og hadde i 2014 1 069 000 kr i medlemskontingent. NKR mottar også tilskudd fra Kirkens Nødhjelp og prosjektmidler til midlertidige prosjekter. Omsetningen i 2014 var derfor på over 8 millioner.

Formålsformuleringene til NKR sier at de skal;

- fremme gjensidig forståelse, respekt og samhandling lokalt og nasjonalt mellom kristne kirker og trossamfunn
- fremme forståelse for kristen tro, moral og kultur i samfunnet og styrke kristent nærvær i det offentlige rommet
- fremme samarbeid om kirkens misjonsoppdrag
- fremme respekt for religionsfrihet og menneskerettigheter, både i lovgivning og praksis
- arbeide for å bryte ned barrierer mellom mennesker og skape rettferdighet og fred
- arbeide for å verne skaperverket mot ødeleggelse
- ivareta medlemmenes felles interesser overfor det offentlige og å være et kontaktledd og bistå medlemmene i felles spørsmål av juridisk og forvaltningsmessig art i forhold til det offentlige
- medvirke internasjonalt til å skape og utvikle gode relasjoner mellom kristne trossamfunn
- delta i økumeniske organisasjoner og i interreligiøse organer og sammenhenger, samt representere rådet i disse (Årsrapport NKR 2014, NKR 2015a)

Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn

- Fikk i 2015 støtte fra KUD med 2 460 000 kr, hvorav 600 000 ble videreformidlet til lokale dialogprosjekter.
- Staben i 2014: 2 heltidsansatte.
- Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn har 14 medlemsorganisasjoner, hvorav flere er store paraplyorganisasjoner slik at størstedelen av tros- og livssynsorganisasjonene i Norge er representert indirekte.
- STL har ikke medlemskontingent.
- Både Islamsk Råd Norge og Norges Kristne Råd er medlemmer av STL og representerer slik sine egne medlemsorganisasjoner. Den norske kirke er imidlertid også direkte representert ved at Mellomkirkelig råd er medlem.

Formålsformuleringene til STL sier at de skal;

- arbeide for likebehandling av tros- og livssynssamfunn i Norge
- arbeide for økt respekt og forståelse mellom tros- og livssynssamfunn (Årsrapport STL 2014, STL 2014a)

De tre rådene driver alle med forskjellige former for dialogarbeid. NKR og IRN driver dialogarbeid på egen plattform og gjennom STL. En stor del av virksomheten til NKR og IRN kan, som nevnt, beskrives som økumenisk arbeid – altså samarbeid og relasjonsbygging mellom trossamfunn innenfor samme religion. Denne intrareligiøse dialogen kan også forstås som trosdialog, men ikke tros- og livssynsdialog slik det vanligvis defineres som noe som skjer på tvers av religions- og livssynsskillene.

Vi vil gjerne dvele litt ved organisasjonsarbeidet som NKR og IRN driver blant sine egne medlemsorganisasjoner. Det er både økumenisk ved at det dreier seg om tilrettelegging for og samarbeid om egen religiøs praksis og religiøse tolkninger, og organisasjonspolitisk ved at det gjennom koordinering, informasjon og internt kommunikasjonsarbeid ivaretar medlemmenes interesser i storsamfunnet og overfor myndighetene. NKR og IRN forstår også de intrareligiøse dialogene og myndighetsdialogene som samfunnsnyttig og støtteverdig dialogarbeid. Dette skaper et nødvendig grunnlag for at representanter for andre religiøse tradisjoner og ikke-religiøse livssynssamfunn kan finne en samtalepartner. Det gir også myndighetene en samtalepartner og med det både en bedre mulighet til å nå ut og frem med sin informasjon, og viktige lytteposter for å bli kjent med hva som rører seg innenfor tros- og livssynssamfunn de vanligvis er ukjent med. Spesielt har det vært nødvendig for IRN å bruke en del krefter på organisasjonsbygging og intern dialog, ettersom denne paraplyorganisasjonen har en mye kortere historie og ledere med flerkulturell bakgrunn som har mindre erfaring med norsk organisasjonsliv sammenlignet med MKR og NKR. For å si det litt enkelt: Uten en god intrareligiøs dialog, lykkes ikke den interreligiøse dialogen.

NKR og IRN mottar støtte fra Kulturdepartementet for å drive sitt dialogarbeid, for å kunne fungere som paraplyorganisasjoner og dessuten bidra til visse inkluderingsmålsetninger. De har i tillegg inntekter fra medlemsorganisasjonenes kontingenter og tilskudd til prosjekter. NKR får mer enn tre ganger så mye statsstøtte som IRN og de har grunnet ressurssterke medlemsorganisasjoner ti ganger så høye totale inntekter og åtte ganger så mange ansatte. Forskjellene i ressurser avspeiler selvsagt organisasjonenes ulike størrelse – den ene representerer indirekte majoriteten av den norske befolkningen, mens den andre representerer etter egen beregning cirka 80 000 (IRN 2015a). Samtidig møter IRN forventninger om deltakelse «på lik linje» i STL og andre sammenhenger. De opplever et større forventningspress om å gi offentlige uttalelser i forbindelse med hjemlige integreringsutfordringer, utvikling av religiøs ekstremisme («radikalisering»), internasjonale terrorhandlinger og konflikter som knyttes til jihadistisk retorikk. Den samfunnsrollen som IRN fra mange hold forventes å fylle samsvarer kanskje ikke helt med ressursgrunnlaget og den organisatoriske oppbygningen de har.

Det skal også nevnes at NKRs økumeniske og organisasjonsbyggende arbeid også har en inkluderingsfunksjon. Innvandrere med kristen religionstilhørighet oppretter ofte egne landbaserte menigheter, såkalte «migrant-menigheter» (Synnes 2012) og Den katolske kirke har vokst kraftig gjennom innvandring i fra øst-europeiske land og land i sør.

STL har med sine to stillinger en relativt begrenset ressurs for sin store oppgave med å utvikle dialogarbeidet og det meget brede religions- og livssynslandskapet som de skal favne. De har ikke på samme måte oppgaven å samordne og koordinere organisasjonene internt innad i de religiøse tradisjonene og livssynene, som de andre paraplyorganisasjonene har. På den annen side driver og tilrettelegger STL dialogarbeid både sentralt og lokalt. STL er også en «ung» organisasjon som har

måttet bygge opp det meste fra grunnen av og som ikke får medlemskontingenter eller andre tilskudd fra de mer ressurssterke medlemsorganisasjonene.

Organisasjonsstrukturen til de enkelte tros- og livssynssamfunnene og deres paraplyorganisasjoner har også betydning for hvor ressurssterke de sentrale organene er og hva slags mandat de har til å tale på medlemmenes vegne. En organisasjonsstruktur med sentrale organer på nasjonalt nivå gir mange fordeler når det gjelder å kanalisere ressurser til arbeid i nasjonale fora som STL sentralt og i forhold til å samstemme og forankre ideologiske posisjoner i aktuelle saker. IRN er ikke bygget opp slik og deres deltakelse i STL og respons på samfunnsforventninger om å avgi offentlige uttalelser er antakelig svært ressursmessig og organisatorisk krevende for dem.

IRN og NKR er som nevnt medlemsorganisasjoner i STL og driver viktig dialogarbeid gjennom STLs rådsmøter, lederforum og andre dialogtiltak. De to førstnevnte rådene kombinerer to prinsipielt forskjellige funksjoner i dialogarbeidet: 1) De er dialogfora i seg selv, men da primært for den intrareligiøse dialogen innenfor sin egen religion. 2) De er dialogpartnere gjennom å være medlemmer i andre dialogfora, bilaterale, trilaterale og multilaterale (STL).

Vi har valgt å avgrense oss i fra de bilaterale dialogforaene der IRN deltar og hvor Mellomkirkelig råd representerer den kristne siden, og det trilaterale foraet «Abrahams barn» (kristne, muslimer og jøder). Dette skyldes primært at det ville sprengte rammene vi har for denne undersøkelsen, dels at det delvis går utenfor oppdraget som har fokus på IRN, NKR og STLs funksjon som dialogfora. Vi vil imidlertid understreke at de bilaterale gruppene som fremdeles eksisterer, og de tidlige kontaktgruppene som dannet forløpere for STL, har spilt og spiller til dels fremdeles en viktig rolle i det offentlige ordsiftet om tros- og livssynspolitik og for holdningsendringer innad i tros- og livssynssamfunnene. Det er grunn til å tro at for eksempel Mellomkirkelig råds deltakelse har bidratt til å endre holdninger i Den norske kirke til minoritetenes behov og rettigheter. Det har også blitt lagt merke til, nasjonalt og internasjonalt, at fremtredende representanter for muslimer, jøder og kristne gjennom disse dialogforaene har offentliggjort felleserklæringer. Spesielt har erklæringen som legitimerer religionsskifte vakt internasjonal oppsikt (Opsal 2013).

3.1 ISLAMSK RÅD NORGE (IRN)

Tros- og livssynsdialogene som ble startet på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet var en viktig årsak til at Islamsk Råd Norge ble dannet i 1993. Mellomkirkelig råd etterlyste en muslimsk dialogpartner som kunne representere flest mulig av de muslimske trossamfunnene. 38 muslimske organisasjoner møttes i Oslo for å vedta dannelsen av IRN og valgte Mohammad Bouras til den første styrelederen. Den samme Bouras var også leder på det tidspunktet vi gjorde et intervju med ham. Han var «stolt» over at norske muslimer, både shia og sunni hadde klart å samle seg i ett råd:

Bare i Danmark, så har de for eksempel tre islamske råd, og det er så uheldig at både myndigheter og andre dialogpartnere har problemer med hvem som skal representere muslimer. Vi er heldige vi. I en paraplyorganisasjon som omfatter [så mange], som har tillit fra alle.

Deltakelse i ulike dialogfora har således vært en viktig del av IRNs virksomhet fra fødselen av. IRN har vært samarbeids- og dialogpartner med Mellomkirkelig råd/Den norske kirke, Det Mosaiske Trossamfund, Den Katolske Kirke og Human-Etisk Forbund, foruten STLs multilaterale dialogfora. IRN

er som vi tidligere har presisert, mer en dialogpartner enn et selvstendig dialogforum når det gjelder interreligiøs og inter-livssynsmessig dialog.

IRN er imidlertid også, i kraft av å være en demokratisk oppbygget og representativ organisasjon for sine medlemsorganisasjoner, et dialogforum for muslimsk intra-religiøs dialog. Det går lenger enn økumeniske samarbeidsoppgaver knyttet til fastsettelse av felles bønnetider, datoer for fasteperioder og religiøse høytider etc. IRN skriver på sine hjemmesider at de skal «(k)oordinere medlemsorganisasjonenes interesser og representere dem overfor norske myndigheter, offentlighet, organisasjoner og institusjoner i Norge og i utlandet» og arrangere fellesaktiviteter og prosjekter for sine medlemmer (IRN 2015b). IRN skriver i sin årsrapport for 2014:

IRN har jevnlig besøkt sine medlemmer og opprettet en tettere og sterkere kontakt. Dersom IRN skal fungere som en robust organisasjon i samfunnet, er det helt avgjørende at IRN har tillit blant sine medlemmer. Det ble derfor satt av rikelig med tid for å ha bedre kommunikasjon og nettverksbygging med muslimske organisasjoner. Kontakten med medlemmer har vært viktig for å informere om dagsaktuelle saker og for å få en tilbakemelding fra de ulike medlemsmoskeer på saker som opptar dem. (IRN 2015a)

En viktig del av IRNs virksomhet er opplysningsarbeid og rådgivning overfor skoler, offentlige institusjoner, politikere, organisasjoner og norsk offentlighet. I følge intervjuer med IRNs generalsekretær og valgte leder beslaglegger denne virksomheten svært mye tid, men de opplever at dette er viktig og at det er sterkt etterspurt. Dette er både i tråd med IRNs formål om å «spre kunnskap og forståelse om islam i Norge» og målsetninger om inkludering og religiøse rettigheter (IRN 2015b). IRN forstår selv denne virksomheten som en del av deres dialog- og brobyggende arbeid overfor det norske storsamfunnet. Listen over foredrag, institusjonsbesøk, politikerbesøk hos IRN, konferansedeltakelse og konsultasjoner til offentlige instanser som skoler, sykehus og barnevern, er meget omfattende. IRN merker også en sterk pågang i fra media, spesielt i forbindelse med terroraksjoner eller nyhetsoppslag om IS' krigsforbrytelser i Syria og Irak. IRN skriver i årsrapporten for 2014:

Det ble rettet et sterkt fokus mot moskeer og imamer der enkelte personer forsøkte å skape tvil om hva imamenes ståsted i denne brutale konflikten i Syria og Irak er. IRN var tydelig på banen og deltok i debatter på TV, radio og ga utallige intervjuer til media. IRN har tydelig fordømt terrorgruppa ISIL (samme som IS, forf. anm.) og samtidig bidratt til nyansering av denne debatten ved å påpeke at alle som reiser til Syria, deltar nødvendigvis ikke i kamphandlinger. (IRN 2015a)

IRN har som det fremgår av sitatet over, tatt klar avstand i fra terrororganisasjoner som IS. Det politiske debattklimaet rundt koblingen mellom islam og terror, og medienes måte å «spisse» nyhetssaker på, gjør at representanter for norske muslimer blir bedt om å uttale seg gang etter gang. Forventningspresset utenfra om å stille opp for media, har vært mye større enn organisasjonens ressurser kan strekke til, i følge IRN, som sier at «det er vanskelig å kunne respondere på alle henvendelser fra media» (IRN 2015a).

Arbeid mot religiøs ekstremisme har stått høyt på den politiske dagsordenen i Norge og KUD har derfor bevilget ekstra midler til prosjekter som har som formål å forebygge ekstremisme⁶. Dette har da også vært en prioritert oppgave for IRN, i følge generalsekretæren og lederen. IRN opplever imidlertid at det har vært for vanskelig å få midler til sitt arbeid mot ekstremisme. Så lenge dette er et «monoreligiøst»⁷ tiltak som drives av muslimer for muslimer kan ikke IRN søke tilskuddene som STL fordeler til lokale dialogprosjekter. De kan imidlertid søke på ekstrabevilgningene som har blitt gitt de siste årene. IRN gir imidlertid uttrykk for at midlene spres på for mange, og at dette er litt meningsløst fordi kampen mot religiøs ekstremisme i dag oftest dreier seg om muslimer. De oppfatter det slik at IRN er de eneste som egentlig når frem til dem det gjelder:

... jeg synes vi skal prioriteres. For vi har våre kanaler. Vi snakker direkte til disse medlemmene her, vi snakker med dem. Jeg vet ikke hvor mange timer vi har brukt, jeg og generalsekretæren og andre. Sent på natta, møter dem, av og til blir vi truet, av og til blir vi spyttet på. Men det er vårt arbeid. Det er greit. En som skal misjonere, vet du, må tåle litt. For disse unge, vet du, vet lite om sin tro. Det er derfor de vil hevne seg på alle, på hele samfunnet. Har ikke fått jobb, får ikke jobb. (styreleder IRN)

IRN har etablert en spesiell dialogpraksis i form av en-til-en samtaler med unge muslimer som har blitt eller er i ferd med å utvikle ekstreme religiøse holdninger, gjerne i tilknytning til deltakelse i grupperinger som Profetens Ummah. Det er fordi de selv er lærde innen islam og har moralsk autoritet at de kan etablere slike dialoger, og de mener selv at dette har hatt positive virkninger. Ved siden av disse dialogene, har IRN også arrangert seminarer på en videregående skole, arrangert en jentesamling, en hyttetur for ungdommer og holdt diverse foredrag. De opplyser også i sin årsrapport for 2014 at samtlige moskeer har tematisert religiøs ekstremisme i sine fredagstaler. IRN var også medarrangør til en større demonstrasjon i Oslo mot IS – en demonstrasjon som det for øvrig var muslimske ungdommer som hadde tatt initiativ til.

3.2 NORGES KRISTNE RÅD (NKR)

Norges Kristne Råd (NKR) er en paraplyorganisasjon for kristne trossamfunn og organisasjoner i Norge. Det skjedde en fusjon i 2006 mellom Norges Frikirkeråd som hadde samlet mange av frikirkene og andre kristne trossamfunn utenfor Den norske kirke, og det som den gangen het Norges Kristne Råd, men som representerte Den norske kirke og tilknyttede kristne organisasjoner.

NKR er som tidligere nevnt, medlem av STL, men der er også Mellomkirkelig råd som representerer Den norske kirke. Den norske kirke er også medlem i NKR, men dette løser de ved å la minoritetskirkene representere NKR i STL. STLs første valgte leder kom for øvrig i fra Den norske frikirke, et av NKRs medlemmer.

NKRs tros- og livssynsdialog har primært skjedd gjennom STL. I de bilaterale dialoggruppene, som vi tidligere har omtalt, er det Mellomkirkelig råd som har representert den kristne siden, ikke paraplyorganisasjonen for kristne trossamfunn. Denne organisatoriske rollefordelingen kan det

⁶ Vi har tidligere omtalt disse bevilgningene som ble gitt i 2013, 2014 og 2015. Her har det også vært mulig å få støtte til tiltak innenfor ett trossamfunn/én religion.

⁷ Når muslimske ledere og autoritetspersoner inngår dialoger med muslimske ungdommer, blir det betegnet som «monoreligiøst». De har imidlertid kunnet søke midler gjennom de forannevnte ekstra utlysningene til prosjekter mot religiøs ekstremisme.

selvsagt reises spørsmål ved, men den har trolig historiske årsaker. Den norske kirke er dessuten så stor i forhold til de andre, som majoritetstrossamfunn og attpåtil statskirke frem til 2012, slik at det i et forum som STL kan være ryddigere at den har sine egne representanter, mens NKR prioriterer representasjon fra minoritetstrossamfunnene. Det samme gjelder for øvrig Den katolske kirke, som også har egen representasjon i STL.

NKR er en økumenisk organisasjon, samtidig som den vektlegger at det økumeniske arbeidet primært må drives av medlemsorganisasjonene og ikke overtas av NKR på vegne av dem. NKRs styre vil imidlertid fungere som et praktisk økumenisk samarbeid mellom representantene, og NKR har også opprettet et eget forum, Norsk Teologisk Samtaleforum, for teologiske dialoger.

NKR er en arena for økumenisk samarbeid og intrareligiøs dialog, samtidig som organisasjonen har lang historisk erfaring med å være minoritet i et statskirkeledet samfunn. Et annet særtrekk ved organisasjonen er at den har trossamfunn som er veletablerte i det norske samfunnet og som kjenner norsk samfunnsliv og organisasjonsliv godt. Det er ikke nødvendigvis sammenfall mellom å være religiøs minoritet og å være flerkulturell, selv om innvandring den siste tiden har gitt stor økning i noen av medlemsorganisasjonene, spesielt Den katolske kirke.

NKR som møtested skaper rom for dialog og samhandling og bygger fellesskap. Medlemmene gjenkjenner egen tradisjon i mangfoldet, og møtet med de andre utfordrer egen tradisjon. Det er et sted for deling av det gode alle bærer med seg og feiring av det vi har felles. Det er et sted for å bygge fellesskapet, noen ganger også med smerte over det som skiller. (NKR 2015b)

Fusjonen i 2006 og nye innmeldinger av minoritetskirker, særlig Den katolske kirke som hatt en rask vekst, har medført omstilling og behov for mer organisasjonspleie. Den senere tids innvandring og etableringen av nye kristne migrantmenigheter har også ført til at NKR har prioritert å støtte disse gjennom å invitere dem til felles arrangementer, gi råd og støtte, informere om ulike sider ved det norske samfunnet og norsk innvandrings- og flyktningpolitikk og utviklingen når det gjelder tros- og livssynsfeltet. Prosjektet Flerkulturelt kirkelig nettverk (FKN) ivaretar disse oppgavene og har en egen tilsatt koordinator med flerkulturell bakgrunn.

NKR har også deltatt i flere internasjonale prosjekter i sør, der de har samarbeidet med ulike hjelpeorganisasjoner. Prosjektene har som regel tatt utgangspunkt i menneskerettigheter. De har vært engasjert i utviklingsarbeid knyttet til religion og seksuell og reproduktiv helse i land i sør, og de har arbeidet i prosjekter som har arbeidet for å styrke rettighetene til LHBT⁸-personer i land hvor disse blir forfulgt, ofte med teologiske begrunnelser (NKR 2015a). På den hjemlige arenaen har NKR samarbeidet med Kirkelig Ressurssenter mot vold og seksuelle overgrep for å etablere et nettverk som kan arbeide med forebygging av seksuelle overgrep i kristne miljøer (NKR 2015b).

⁸ LHBT er en forkortelse brukt som samlebetegnelse for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner. På engelsk brukes gjerne akronymet LGBTIQ for også å inkludere personer som er intersex og questioning (søkende).

3.3 ET NÆRMERE BLIKK PÅ SAMARBEIDSRÅDET FOR TROS- OG LIVSSYNSAMFUNN

STL arbeider for at tros- og livssynsamfunnene skal få økt forståelse og gjensidig respekt for hverandre. Samtidig søker de å øke forståelsen for mangfoldet i tro og livssyn i storsamfunnet og hos myndighetene, med mål om å oppnå likebehandling (se STL 2015a). STLs arbeid har et bredt nedslagsfelt, der det settes inn innsats innad i organisasjonen overfor medlemsorganisasjonene, men også ut mot storsamfunnet. I sine årsrapporter definerer STL sitt arbeid under to kategorier: politikk og dialog. «Politikk» viser til religions- og livssynspolitiske saker som STL engasjerer seg i, mens «dialog» viser til rådets arenaer for sosialetiske dialoger sentralt og lokalt. De fire strategiske målene for STLs arbeid i 2012 til 2014 er som følgende:

1. Dialogiske prinsipper gjennomsyrrer virksomheten til STL
2. STL påvirker dagsorden i tros- og livssynspolitikken
3. Vi har en tjenlig organisasjonsform og økonomisk forutsigbarhet
4. Vi når ut med STL-kunnskap og kompetanse til flere målgrupper (STL 2012a: 1)

For perioden 2015 til 2017, har STL formulert et strategisk hovedmål:

- STL er den sentrale arena for dialog og kunnskapsformidling om tros- og livssynsmangfoldet i Norge – og hvordan det leves ut i praksis under gjeldende lovverk

Hovedmålet forutsetter to ytterligere mål om at STL

- o Når ut med kunnskap om tro og livssyn til staten, storsamfunnet og tros- og livssynssamfunn
- o Er omstillingsdyktige med til enhver tid tjenlig organisasjonsform for å være landsdekkende og relevante (STL 2015b: 1)

STL fungerer dessuten som et tilretteleggende organ for sine medlemsorganisasjoner. Aktuelt i denne sammenheng er hvordan rådet kan bidra med veiledning av små trossamfunn og/eller minoritetstrossamfunn med hensyn til kunnskap om det norske samfunn, politiske og kulturelle strukturer samt norsk organisasjonskultur. I strategidokument for 2012–2014 er kompetanseheving blant medlemsorganisasjonene blant tiltakene som skal bidra til å videreutvikle STL organisatorisk.⁹ Her nevnes menneskerettigheter, dialogmetoder samt nye lover og regler på tros- og livssynsfeltet som eksempler på temaområder. Et konkret tiltak STL nevner i den forbindelse, er at de skal tilby leserveiledning av NOU-en *Det livssyns åpne samfunn* (STL 2013e: 3). På deres hjemmeside, oppgir STL dessuten at de ivaretar samordningsoppgaver mellom tros- og livssynsamfunnene og myndigheter.

STL har flere sentrale roller, både internt mellom medlemsorganisasjonene og eksternt ut mot storsamfunnet og myndighetene. Rådet må bruke en del ressurser til å avklare hvilke standpunkt de

⁹ Under intervjuet med informanter fra STL kom det frem at det å heve kompetansen blant de mindre trossamfunn/minoritetstrossamfunn er del av STLs nåværende strategi. Informantene presiserer imidlertid at det trengs mer ressurser for at denne strategien skal kunne gjennomføres, både til de enkelte trossamfunn og til STLs sekretariat.

enkelte organisasjonene har til ulike aktuelle problemstillinger, før STL eventuelt kan «flagge» et standpunkt eller svare på en høring. Dette bidrar også til større samordning og en viss forhandling mellom medlemsorganisasjonene, en viktig side ved rådets *innadrettede* virksomhet. STL mener selv at de har «en viktig religionpolitisk rolle som brobygger mellom tros- og livssynsamfunn» (STL 2012b: 7, jf. STL 2013a: 3).

Klargjøring av tros- og livssynsamfunnenes synspunkt og STLs brobyggende virksomhet kan også forstås som en del av rådets *utadrettede* virksomhet overfor myndighetene og storsamfunnet: STL jobber for «å sikre likebehandling» av tros- og livssynsamfunn og «bidrar til bevisstgjøring omkring religions- og livssynspolitiske utfordringer i Norge (se STL 2013a: 3, jf. STL 2012b: 7). STL bringer med andre ord klarhet i hvor medlemsorganisasjonene står i diverse tros- og livssynsorienterte saker, fungerer som et bindeledd og en forhandlingsarena organisasjonene imellom, bidrar til opplysning utad og er en forkjemper for likebehandling og ikke-diskriminering.

Vi vil nå gi noen eksempler på det arbeidet STL har gjort med hensyn til interessepolitikk og dialogfremmende tiltak de siste fire årene.

3.4 POLITISK RETTET ARBEID

Som det fremgår i STLs årsrapporter¹⁰ og strategidokument for 2012–2014 og 2015–2017 samt arbeidsplan 2012–2015, er politisk innflytelse et av STLs mest sentrale arbeidsområder og et viktig strategisk mål. Målet er at staten skal tilrettelegge for trosmangfold, og en politikk som likebehandler og ikke-diskriminerer (se STLs årsrapporter 2012, 2013, 2014). STL understreker at en likeverdig behandling skal nedfelles politisk, økonomisk, juridisk og institusjonelt (STL 2013:a 3).

Bare innenfor den perioden vi ser på her, kan vi ane en liten endring i hvordan STL omtaler storsamfunnets engasjement for tros- og livssynsmangfold.

I 2012 og i 2013 kan det virke som at STL i større grad må påpeke at et slikt trosmangfold finnes og forklare hva deres rolle er med henhold til dette. STL oppfordrer i denne forbindelse storsamfunnet til å gjøre grep; «økningen av medlemmer i tros- og livssynssamfunn utenfor Dnk utfordrer det norske samfunn til å se med nye øyne på gamle problemstillinger» (STL 2012b: 7, 2013a: 3).

I noe motsetning til de to tidligere årene, fremholder STL i årsrapporten for 2014 at den norske offentlighet nå i større grad anerkjenner det eksisterende mangfoldet i livssynsorientering. Rådet bemerker at «det går fremover også med interessen for, og kunnskapen om, tro og livssyn i Norge. Temaet står på dagsorden innenfor utdanning, i mediene og det sivile samfunnet» (STL 2014a: 3). Riktignok understrekes det samtidig at «det er fortsatt en vei å gå før tilrettelegging for mangfoldet av livsutfoldelser integreres i planer og aktiviteter i både statlig, kommunal og frivillig sektor. Inntil videre må STL jobbe for at dette realiseres» (STL 2014a: 4).

I 2014 går STL rett på de sakene som opptar dem. Her er det videre interessant å merke seg at STL, i forbindelse med den økende terrortrusselen i Norge, oppfordrer sine medlemsorganisasjoner til å ta «sin del av ansvaret for å møte disse utfordringene» (STL 2014a: 3). Nå er det altså ikke bare

¹⁰ Også rent kvantitativt, da antall sider i årsrapportene viet til politikk er noe flere enn de om dialog.

samfunnet utenfor som må anerkjenne, og ta tak i, utfordringene knyttet til tros- og livssynsfeltet, men også medlemsorganisasjonene må ansvarliggjøres.

Siden 2012 har det jo også skjedd viktige endringer i politikken på religions- og livssynsfeltet. I 2012 ble det et formelt skille mellom staten og Den norske kirke. I 2013 ble NOU-en *Det livssynsåpne samfunn. En helhetlig tros- og livssynspolitikk* (Kulturdepartementet 2013b), lansert, og året etter fremla regjeringen høringsnotatet «Staten og Den norske kirke – et tydelig skille» (Kulturdepartementet 2014a). Disse momentene har vært sentrale i STLs politiske arbeid, der rådet gjør en kontinuerlig jobb for å sikre at trosmangfoldet ivaretas.

Politiske forslag eller vedtak som griper inn i tros- og livssynsfeltet fungerer ofte som en foranledning eller motivasjon til samarbeid på tvers av STLs medlemsorganisasjoner. Opprettelsen av STL var i seg selv et eksempel på dette.

Formålsparagrafen til STL innebærer å jobbe for å sikre tros- og livssynsminoritetenes interesser, hvilket er særlig interessant med tanke på at majoritetstrossamfunnet, Den norske kirke, også er medlem av STL. Den norske kirkes posisjon i det norske samfunnet og ikke minst dens nære forhold til staten, er et område som engasjerer STL. Hvordan Den norske kirke har brukt sitt medlemskap i STL, hvilken rolle de har spilt der, og hvordan dette har påvirket Den norske kirke som organisasjon, er interessante spørsmål.

Det er vanskelig å tenke seg at målet om større likestilling mellom alle tros- og livssynssamfunn kan nås uten at Den norske kirke tilpasser seg og legger til rette slik at de andre gis større plass. Den norske kirke kan velge å betrakte dette som en nødvendig og riktig prosess gjennom å henvise til reelle samfunnsendringer som har funnet sted. Dersom en slik utvikling betraktes som nødvendig, og kanskje til og med ønskelig, for Den norske kirke, kan den også se seg tjent med å være mest mulig delaktig i en slik prosess. Det har vært og er ulike meninger om dette innenfor Den norske kirke. Gjennom våre intervjuer, som omfatter representanter fra Den norske kirke som har deltatt i dialogarbeidet, får vi et inntrykk av at Den norske kirke offisielt har endret sine posisjoner på grunn av sin deltakelse her. Den norske kirkes rolle i STL og deres refleksjoner knyttet til dette, er imidlertid omfattende spørsmål som av hensyn til rapportens avgrensning ikke undersøkes nærmere her.

STLs linje har vært å rette kritikken til myndighetene for hvordan minoritetene blir diskriminert i lovverk og praktisk politikk, og ikke skyldte på Den norske kirke. Tilnærmingen til STL har med andre ord vært å engasjere seg i politiske saker som primært omhandler tros- og livssynssamfunnene utenfor Den norske kirke, og å ivareta rettighetene til minoritetstrossamfunnene overfor staten. Strategien har i større grad vært å løfte de andre tros- og livssynssamfunnene på nivå med Den norske kirke, fremfor å kreve reduksjon eller bortfall av støtteordningene som har favorisert majoritetskirken. Mens STLs politiske arbeid har fokusert på å fremme likhetene tros- og livssynssamfunnene imellom, påpeker informanter i STL at organisasjonen nå er i ferd med å gå over i en ny fase, der også ulikhetene må snakkes om. Dette handler om «hvordan vi skal greie å leve med hverandre, så ULIKE som vi er», som en informant uttaler.

På STLs hjemmeside har de under fanen «politikk» markert følgende temaer: tros- og livssynspolitikk, skolen, stat og kirke og gravferd. I 2014 ga STL for eksempel høringsvar på regjeringens høringsnotater om «Staten og Den norske kirke – Et tydelig skille» og endringsforslagene i RLE-faget. STL har arbeidet lenge med å endre lovverk og praksis for i større grad å ivareta ulike tros- og

livssynsbehov i forhold til forvaltning av gravferd. Rådet har også tatt initiativ til en utredning av de religions- og livssynspolitiske utfordringene som er forbundet med mangfoldet av livsfaseriter i et flerreligiøst samfunn. STLs politiske arbeid kommer ellers til uttrykk ved at de sender ut pressemeldinger, publiserer kronikker, har møter med diverse politikere og myndighetsinstanser og deltar på internasjonale møter – deriblant FNs klimatoppmøte i Doha i 2012 og FNs klimaforhandlinger i Peru i 2014.¹¹ Før STL kan gi en høringsuttalelse, sende en pressemelding eller skrive en aviskronikk, må det gjøres til dels omfattende interne drøftinger og sonderinger.

Vi har valgt ut tre tros- og livssynspolitiske områder som STL har engasjert seg i, i perioden 2012 til 2015, som vi beskriver nærmere. Disse er STLs oppfordring om å utarbeide en felles nasjonal minneseremoni, endringer i religionsfaget og ekstremisme.

Felles nasjonal minneseremoni

Oppfordringen om en felles nasjonal religion- og livssynsinkluderende markering har kommet opp i flere omganger. STL omtalte denne saken i årsrapporten for 2012, utga en rapport i 2013 og samme år ble dette også tematisert i forbindelse med lanseringen av NOU-en *Det livssynsåpne samfunn*. I 2014 arrangerte STL dessuten et seminar om tros- og livssynsmangfoldets møte med kriser.

Ønsket om en felles nasjonal religion- og livssynsinkluderende markering ble især adressert i etterkant av terrorhandlingene den 22. juli 2011. STL startet forberedelser til et felles minnearrangement 24. juli, men fikk så beskjed fra regjeringen om å avvente dette (Tørnby 2012). Ting skjedde nå litt spontant uten noen overordnet styring. Det ble snart klart at gudstjenesten i Oslo domkirke søndag 24. juli kom til å bli den store nasjonale sørgebegivenheten. Denne gudstjenesten var allerede planlagt innenfor den ordinære gudstjenestekalenderen, og det hadde blitt avklart mellom STL og domkirken at sistnevnte ikke skulle lage en flerreligiøs markering fordi det ville kollidere med STLs planer. Det som skjedde var imidlertid at både sentrale medlemmer av kongehuset og regjeringen selv ønsket å gå i kirken denne spesielle søndagen, og at NRK og flere utenlandske medier bestemte seg for å overføre dette (Agedal 2013). Dette ga selvsagt denne gudstjenesten et klart «offisielt preg», som STL skriver i årsrapporten (STL 2012b: 8). Flere av STLs medlemsorganisasjoner lagde likevel markeringer, blant annet IRN og Human-Etisk Forbund. Disse seremoniene kom imidlertid utenfor offentlighetens søkelys (STL 2013b: 15). Domkirken i Oslo hadde allerede blitt etablert som en nasjonal og offentlig sørgeplass (Agedal 2013).

STL melder på sin nettside at de hadde tett kontakt med Kulturdepartementet i etterkant av 22. juli. I samarbeid med NRK og departementet bidro STL til minnemarkeringen for de etterlatte og pårørende som tok sted i Oslo Spektrum 22. august. STLs tros- og livssynslederforum deltok på seremonien, og tekster fra tros- og livssynstradisjonene til de omkomne ble lest opp (se STL 2011b). Likevel markerte det offentlige sorgarbeidet etter 22. juli Den norske kirkes enestående posisjon som religiøs sørgeplass i Norge, mens de andre tros- og livssynsamfunnene opplevde at mangfoldet i tro og livssyn ble underkommunisert. STL ønsker derfor at det utarbeides en felles nasjonal minnemarkering «der ulike tros- og livssynsuttrykk står side om side» (STL 2012b: 8). Selv om

¹¹ I perioden 2012 til 2015, hadde STL to uttalelser i året, bortsett fra i 2013 da rådet uttalte seg om tre saker.

terroraksjonene den 22. juli især fremkaller et slikt behov, ble dette, som STL skriver, «erkjent allerede i forbindelse med tsunamikatastrofen i 2004» (STL 2012b: 8).¹²

I ettertid har STL valgt å gi ut rapporten *En nasjon i sorg – de andre historiene* (STL 2013b) som beskriver de ulike tros- og livssynsamfunnenes minnearrangementer. Formålet med rapporten er å vise «mangfoldet av markeringer i de ulike tros- og livssynsamfunnene, og fortelle historiene som ikke tidligere har kommet fram: historiene om sorgen utenfor Den norske kirke» (STL 2013b: 1). Rapportens siktemål er således å synliggjøre minnemarkeringene og de rituelle praksisene som foregikk utenfor Den norske kirke. I rapporten beskriver de ulike trossamfunnene og de tre rådene, STL, NKR og IRN, hva de konkret gjorde i kjølevannet av terrorangrepene, og kommenterer Den norske kirkes rolle som sørgearena. Rapporten ble lansert på Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret). Nora Stene, religionshistoriker ved Universitetet i Oslo, og Cora Alexa Døving, seniorforsker ved HL-senteret holdt innledninger ved lanseringen. Til stede var representanter fra Barne- og likestillingsdepartementet, Universitetet i Oslo, HL-senteret, Oslo Katolske Bispedømme, Buddhistforeningen, Kristensamfunnet og STLs sekretariat (STL 2013f).

I rapporten kommer det frem at flere av trossamfunnene i etterkant av 22. juli deltok på hverandres markeringer: for eksempel var sikher og muslimer til stede på hverandres markeringer, og på katolikkenes rekviemsmesse tok flere fra kirkesamfunnene og Det mosaiske trossamfunn del i markeringen (STL 2013b: 2, 5).

Flere trossamfunn omtaler Den norske kirkes rolle som nasjonal sørgeplass etter 22. juli som uproblematisk. Buddhistforbundet og Holistisk Forbund mener at det var naturlig at domkirken tok denne rollen. Sistnevnte påpeker at Dnk har mer ressurser og et større «nedslagsområde (...) og er et bedre utgangspunkt for et samlende støtteapparat» (STL 2013b: 3, 11). I motsetning til dette, uttrykker Human-Etisk Forbund en sterkere kritikk mot posisjonen Den norske kirke fikk som hovedarena for sorgen. Forbundet presiserer imidlertid at kritikken fortrinnsvis rettes mot myndigheter, det offentlige Norge og NRK, da initiativet kom fra disse (STL 2013b: 9).

Fra Den norske kirkes side sies det at de «forstår at enkelte ble provoserte over kirkens sentrale rolle, dersom de ønsket trosnøytrale forhold etter 22. juli» (STL 2013b: 12). Dnk trekker også frem eksempler på invitasjoner de fikk fra ulike instanser, som da Redningssentralen i Ringerike bad Den norske kirke til Sundvollen (også HEF tilbød sin assistanse, men fikk avslag). For Den norske kirkes del handlet det med andre ord også om å respondere på andres initiativ og ønske om at majoritetskirken skulle ta en aktiv rolle i sorgarbeidet.

Avslutningsvis i rapporten understreker STL nødvendigheten ved at samfunnsstrukturer og makthavere vedkjenner «mangfoldet i det nye Norge», og poengterer at Den norske kirke ønsker å ta del i prosessen med likebehandling av de ulike tros- og livssynsorienteringene i det norske landskapet;

Et pluralistisk samfunn handler ikke om å finne et minste felles multiplum, men at tydelige uttrykk for tro og livssyn kan sameksistere. Den norske kirke er en del av STL, og Samarbeidsrådets sekretariat

¹² I forbindelse med tsunamien i 2004 ble det avholdt en felles sørgemarkering i regi av STL og på oppdrag fra det offisielle Norge (STL 2012b: 8).

holder til i Kirkens Hus. Dnk ønsker å forholde seg aktivt til det nye Norges tros- og livssynsmessige sammensetning (STL 2013b: 15).

Religionsfaget – på agendaen på ny

Striden rundt religionsfaget i skolen på 1990-tallet var, som tidligere nevnt, grobunn for det som i dag er STL. Når faget i 2013 igjen kom på agendaen, var det som følge av at Solberg-regjeringen i samarbeidsavtalen med KrF (og Venstre) varslet om at RLE-faget skulle endres til KRLE og ha minst 55 prosent kristendom. Dette førte til reaksjoner fra STL, først uttrykt via en pressemelding i oktober 2013, deretter gjennom rådets høringssvar til høringsnotatet om forslag til endringer i opplæringsloven og privatskoleloven, kapittel 4: «Faget religion, livssyn og etikk (RLE)» (STL 2013a:7, 2013d, 2014a: 7).

Mens «Aksjon livssynsfrihet i skolen» i sin tid ble fremmet av tros- og livssynsminoritetene, stiller alle medlemsorganisasjonene i Samarbeidsrådet, inkludert Den norske kirkes representanter, seg bak STLs kritiske uttalelser. Dette er i seg selv interessant, og er et eksempel på hvordan Den norske kirke via sin deltakelse i STL (og gjennom andre dialogsamarbeid) har endret syn på seg selv og sin virksomhet i et endret religiøst landskap.

Like etter at regjeringen og samarbeidspartiene lanserte endringsforslaget om religionsfaget, sendte STL ut en felles pressemelding. At en pressemelding ble sendt ut såpass kjapt, kan nok ses i sammenheng med at temaet allerede var blitt debattert blant tros- og livssynsamfunnene; det var ikke en type sak der rådet måtte gjøre et grunnleggende nytt arbeid med å avklare de ulike representantenes ståsted og forhandle mellom posisjonene. I pressemeldingen, under overskriften «STL etterlyser dialog om RLE-faget», understreker STL at de ser det som

uklokt å endre faget uten etter (sic!) en evaluering og utredning med påfølgende høring. Obligatorisk undervisning i denne fagkretsen er krevende i et flerreligiøst samfunn. STL hadde derfor forventet at eventuelle endringer i faget hadde vært gjenstand for høring og dialog (STL 2013d).

I mars 2014, ble STL invitert av Kunnskapsminister Torbjørn Røe Isaksen til et møte der rådet fikk uttrykt sin skepsis mot endringene (STL 2014a: 7). I etterkant av møtet understreket leder i STL, Espen Lynne Amundsen, at «Det er et samstemt STL som mener at KRLE-faget ikke kan innføres før RLE-faget er evaluert» (STL 2014b). Høsten samme år ble endringsforslagene lagt ut på høring. Forslagene knytter seg både til endring i religionsfagets navn, i fagets innhold ved at over halvparten av tiden skal vies til kristendomskunnskap, og krav om at lærere har kompetanse i religion. Kunnskapsdepartementet oppga ikke STL som høringsinstans, men rådet sendte inn høringsuttalelse på eget initiativ. I høringsuttalelsen, som er på litt over to sider og datert 19. desember 2014, kritiserte STL også det faktum at ingen tros- eller livssynsamfunn ble invitert til å svare på høringsnotatet, noe de antar er et bevisst valg fra departementets side. Videre skrev STL at «Majoritetssamfunnets ignorering av vesentlige minoritetsperspektiver i prosessen under utviklingen av faget [undervisningen om tro, livssyn, filosofi og etikk] var sterkt medvirkende til at Samarbeidsrådet for tros- og livssynsamfunn ble etablert i 1996» (STL 2014c: 1).

Det at STL, som representerer hele bredden på tros- og livssynsfeltet, i fra muslimske menigheter til Den norske kirke, og fra alternativbevegelsen til Human-Etisk Forbund, kan stå samlet om en felles uttalelse om skolens religionsfag, kan være en sterk indikasjon på at dialogarbeidet har hatt effekt.

Terrorhandlingene i USA 11. september 2001 viste at islamistiske terrorister hadde kunnet skjule seg i flere år i vestlige samfunn mens de planla avanserte voldelige aksjoner. De etterfølgende Al Qaida-tilknyttede terroraksjonene i Madrid og London viste også at unge muslimer, oppvokst i vestlige velferdssamfunn, kunne utvikle seg til å bli terrorister. «Radikalisering» i betydningen ekstreme og voldelige holdninger innpakket i en religiøs ideologi, kunne altså finne sted i vestlige demokratiske samfunn. Dette medførte et nytt søkelys på muslimske miljøer, denne gangen med nasjonal sikkerhet for øye.

I de muslimske miljøene ble dette en dobbelt utfordring. De var også interessert i å motvirke utviklingen av ekstreme og voldelige holdninger blant sine trosfeller. Samtidig måtte de også forsvare seg mot en ny form for mistenkeliggjøring og stereotype fiendebilder av muslimer generelt som en «trussel» mot sikkerhet og sentrale samfunnsverdier.

Borgerkrigene i Syria og Irak, og utviklingen av en ny terrororganisasjon (IS) som tok til orde for å etablere en islamistisk stat i Midtøsten, skapte på mange måter en ny situasjon. IS rekrutterte fremmedkrigere i stor skala fra andre arabiske land, men også fra muslimske miljøer i vestlige land. Også i Norge fantes det organiserte grupperinger som erklærte sin støtte til IS og som åpenbart har bidratt til å rekruttere norske fremmedkrigere til dette konfliktområdet. Den norske regjeringen har forsøkt å demme opp for denne utviklingen, og ett av tiltakene i 2014 var å be STL om å prioritere dialogprosjekter som kunne motvirke utvikling av ekstreme religiøse holdninger.

STL har selv satt dette temaet høyt på sin dagsorden, og dette ble ytterligere aktualisert sommeren 2014 da terrorberedskapen ble innskjerpet. STL opplever selv at de sitter på en unik kompetanse og oversikt over trossamfunn og religiøse grupperinger i det norske samfunnet, og at de gjennom sitt nettverk har en spesiell mulighet til å lage mer målrettede tiltak. STL mener det er viktig at feilaktige virkelighetsbilder av religion «imøtegås», og at de istedenfor å bare fordømme dem det gjelder, heller «utvikler kunnskap og tilrettelegger for dialog for ungdom og voksne som leter etter identitet og tilhørighet» (STL 2014a: 3). I følge STL, må både minoritetstrossamfunnene og storsamfunnet, ta på seg ansvar i dette arbeidet.

STL har hatt en rekke møter og konsultasjoner med ulike myndighetsorganer, hvor de har bidratt med kunnskap og synspunkter på hvordan religiøs ekstremisme kan motarbeides. Sekretariatet har tatt opp dette temaet i møter med kulturministeren og departementsråden i Utenriksdepartementet i 2014. De har også hatt en konsultasjon med EU-kommisjonen mot rasisme og intoleranse (ECRI) (STL 2014a: 1).

Til tross for at bekjempelse av religiøs ekstremisme ble holdt opp som en prioritert satsning i 2014, kom det ikke mange prosjektsøknader om støtte knyttet til dette temaet. Dialoggruppen i Kristiansand, Forum for Tro og Livssyn, fikk innvilget 25 000 kroner til et seminar på videregående skoler om religiøs ekstremisme. Dette prosjektet ble for øvrig startet opp og fikk tilskudd i 2013. STL Stavanger fikk 10 000 kroner til et miniseminar om «Grunnloven, trosfriheten og bekjempelse av ensretting og ekstremisme», et arrangement som også ble en del av grunnlovsjubileet i 2014. Andre tiltak og arrangementer rettet mot ekstremisme har likevel blitt gjennomført i regi av de faste lokale dialoggruppene. Dette synliggjøres ikke, ettersom de får en driftsstøtte som også forventes å dekke arrangementer som er del av dialoggruppenes naturlige aktiviteter. For eksempel arrangerte

Dialoggruppen i Kristiansand også et åpent møte i Kristiansand folkebibliotek 22. oktober 2014 med tittelen: «Dialogmøte om menneskeverd og ekstremisme» og undertittelen: «Hva får noen til å søke ekstreme miljøer – og hva skjer med synet på menneskeverdet? Hva hindrer at det skjer?» (STL 2014f). UngDialog har også drevet et svært aktuelt prosjekt i denne sammenheng, finansiert med midler fra Kulturdepartementet fordelt ut via STL, som de kaller «Aksjon: Ekstremisme! – La oss snakke» (UngDialog 2015). Vi presenterer UngDialog-gruppa senere i denne rapporten.

I 2015 har STL fortsatt religiøs ekstremisme som en prioritert sak. Ved årets begynnelse ble det franske satire-magasinet *Charlie Hebdo* og et ytringsfrihetsseminar, samt synagogen i København rammet av terrorhandlinger Bare to dager etter angrepet i Paris kom STL med en fellesuttalelse som entydig fordømte de voldelige handlingene og angrepet på ytringsfriheten¹³. Samtlige medlemsorganisasjoner stilte seg bak denne erklæringen. Den norske kirke, Human-Etisk Forbund og Islamsk Råd Norge lagde i tillegg egne uttalelser til sine egne hjemmesider, med like uforbeholden fordømmelse. STLs uttalelse lød:

STL fordømmer terrorhandlingen i Frankrike 09.01.15 - Samarbeidsrådet gir følgende uttalelse om angrepet på det franske ukebladet Charlie Hebdo onsdag 7. januar, hvor 12 mennesker ble drept:

Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) fordømmer terrorhandlingen i Frankrike som ble utført av brutale ekstremister.

STL registrerer at både religionsfriheten og ytringsfriheten dessverre har fått strammere vilkår i mange deler av verden de siste årene, også i Europa. Vi vil som tros- og livssynssamfunn stå sammen for å beskytte disse frihetene, og gjennom respektfull dialog bidra til gode relasjoner mellom ulike grupper i det mangfoldige Europa.¹⁴

Årets «gjestebud», som ble holdt på Litteraturhuset 9. april 2015, hadde et foredrag med professor i islamstudier Tariq Ramadan med tittelen «Clash of values in European secular societies – liberal and conservative (illiberal) responses». STL sentralt hadde også et internt seminar om konspirasjonsteorier i forbindelse med årsmøtet i februar 2015. Høsten 2015 planlegger STL en større nasjonal konferanse om forebygging av ekstremisme, med støtte fra Bergesenstiftelsen. Konferansen skal avsluttes med et fredstog. Det er samtidig planlagt at STLs lokale dialoggrupper skal arrangere mindre lokale arrangementer rundt om i landet.

¹³ STL kom med en lignende uttalelse etter terroren i København, se: <http://trooglivssyn.no/index.cfm?id=422730> (lest 20.6.15.)

¹⁴ Se STL 2015: <http://trooglivssyn.no/index.cfm?id=421724> (lest 20.6.15).

3.5 SAMARBEIDSRÅDETS DIALOGARBEID

Mennesker med ulike religion, tro og livssyn trenger å forstå hverandre. Uten dialog blir det ingen felles forståelse (STL 2012b: 15).

STL definerer seg selv som en dialogorganisasjon (STL 2012b: 2; se også Svare 2011). Det innebærer at dialog er del av rådets kjernevirksomhet og at «dialogiske prinsipper» skal «gjennomsyre STLs virksomhet», som STL beskriver som et overordnet mål i strategidokument 2012–2014 og arbeidsplanene for 2012, 2013 og 2014 (se STL 2012a, 2013e, 2014d). Dialog skal med andre ord informere alle sider av det rådet foretar seg, og ikke bare foregå i kontekst av organiserte dialoger med planlagte tema. STL oppgir syv tiltak¹⁵ i den forbindelse:

1. STL er en synlig og betydningsfull dialog- og samarbeidspartner for ulike samfunnsinstitusjoner
2. Dialogmetoder brukes aktivt i STL og i våre medlemsorganisasjoner
3. STL tilrettelegger for dialog på internett
4. STL er på plass i Dialogens hus i 2014
5. Engasjerende og strukturerte dialoger på rådsmøtene sikrer godt oppmøte fra representantene
6. Egen seremoni til bruk i kriser for alle er utformet etter 22. juli
7. Lokale dialogfora finnes og har en synlig og tydelig profil lokalt

I strategidokument og arbeidsplanen poengterer Samarbeidsrådet at dialogmetoder skal benyttes aktivt ikke bare i rådsmøter, lederforumet, AU-møter og lokale dialogfora, men også i «sakspapirer, prosesser, prosjekter og kommunikasjon», inkludert i møte med eksterne samarbeidspartnere (STL 2012a: 2). Under intervjuet med KIFOs forskere påpeker riktignok informantene at dialog er «et av flere redskaper» i STLs virksomhet. Som i andre organisasjoner, der en må gå gjennom regnskapet, holde valg etc., er det nødvendigvis også andre kommunikasjonsformer som setter sitt preg på STLs møter.

I strategidokument for 2015–2017 og arbeidsplan 2015, er ikke dialog skilt ut som eget mål, slik det var i foregående år, men koblet sammen med politisk arbeid (se STL 2015b). Målene er:

1. STL er en arena for dialog og kunnskapsformidling til staten
2. STL er en arena for dialog og kunnskapsformidling til storsamfunnet

Nedunder vil vi beskrive noen av de former for dialog som STL benytter seg av. Selv om STL fastholder at all deres virksomhet skal informeres av dialogiske prinsipper, er det her hensiktsmessig å gjøre et skille mellom det vi kan betegne som planlagte bolker som er definert som dialog og som har et fastsatt tema, og andre aktiviteter sånn som STLs Gjestebud, der hensikten kan være å fremme forståelse, respekt og kunnskap, men der formen på arrangementet, ikke alltid aktiviserer publikum direkte til deltakelse og dialogisk utveksling.¹⁶ Her vil vi derfor videre fokusere på de faste,

¹⁵ Med henhold til tiltak 3, 4 og 6 påpeker STL at ekstern finansiering er en forutsetning.

¹⁶ Gjestebud og STLs dialogpris er riktignok viktige bidrag fra STLs side til å synliggjøre dialog utad. Begge ble for første gang lansert i 2013. Gjestebud har blant annet hatt sentrale foredragsholdere som filosofen Charles Taylor og professor i islamstudier, Tariq Ramadan. Dialogprisen tildeles en «person eller organisasjon/institusjon som over tid har bemerket seg (Fotnoten fortsetter på neste side).

organiserte dialogene som foregår i forbindelse med STLs rådsmøter og religions- og livssynslederforum. Disse kan kategoriseres som STLs innadrettede dialogaktiviteter. Sistnevnte har to faste møter i året, mens hyppigheten på rådsmøtene er på cirka fire møter i året.

Dialog i Rådet

I intervju med representanter fra STL ble dialog omtalt som «et redskap» og «et verktøy», som frembringer lærdom om hverandres tro og livssyn og disses perspektiv på varierte sosialetiske tema. Innimellom resulterer dialogiske samtaler i konkrete, utadrettede initiativ, som en fellesuttalelse. Informantene peker på tre hovedmål ved dialogene i Rådet med ulike ambisjonsnivå. Innledningsvis var det et viktig mål

å teste ut denne arbeidshypotesen vi har hatt, om at vi var så enige om alt mulig rart. (...) Men, vi lærer jo mer om oss selv og om hverandre. Og det er jo noe av det som er spennende med den intrareligiøse dialogen eller denne tros- og livssynsdialogen – er at jo mer man lærer om de andre så blir man jo mer interessert i å finne ut noe mer om seg selv. Så det er jo en sånn kunnskapsprosess både på hva de andre kommer med og hva man selv kommer med. Og for de tingene man faktisk er enige i, SÅ har det jo en kraft, tenker vi. Når tros- og livssynssamfunnene på tvers kan gå sammen om noe og uttale seg om et eller annet, så er det et stort poeng. Da har man liksom 4 millioner medlemmer i ryggen, på et vis da, eller – [som man] kan snakke på vegne av. (...) Det ville jo være målsetting nr. 3 da.

I første omgang, i det vi kan kalle sonderingsfasen, handler dialogen altså om å undersøke hvorvidt de ulike tros- og livssynssamfunnene faktisk har noen fellespunkter, som de i utgangspunktet opplevde at de hadde. «Kunnskapsprosessen», å få kunnskap om de andre – og på den måten også lære om seg selv – er et annet viktig mål med dialog. Et tredje mål, og høyeste ambisjon, er tilfeller der representantene på tvers av tro og livssyn gjennom dialog finner frem til et eller flere fellespunkter, og kan gå ut og mene noe sammen. Samtidig understreker informanten at det å komme ut med en fellesuttalelse ikke er mål i enhver dialog. Noen ganger handler det rett og slett «om å lære», der læring både kan sikte seg mot hva de fra andre tros- og livssynssamfunn mener om bestemte tema og kan dreie seg om en læringsprosess der ens egne meninger og tanker om det gitte temaet står i fokus. Informantene fremhever fordelene med dialog som verktøy for en behersket og respektfull samtale om temaer på tro- og livssynsfeltet:

[Dialog] fungerer veldig godt. Og det er jo fryktelig avvæpnende. Det er veldig vanskelig å krangle dialogisk (litt latter). (...) Det er veldig vanskelig å krangle når man lytter. (...) Altså, man skal jo skjønne hva den andre sier og skjønne hva den andre mener ... mer enn å forberede sine egne motargumenter for å overbevise vedkommende om at det er meg som har rett. For det ligger jo ikke en overtalelse i en sånn dialogisk samtaleform. (...) Det er jo mer et ønske om å lære og skjønne.

Et tegn på at dialog har blitt godt forankret i organisasjonen, kommer til uttrykk ved at STL i 2013 ansatte en dialogmedarbeider i en 50 prosent vikariatstilling. Denne personen, med filosofi som fagbakgrunn, hadde særlig ansvar for å følge opp STLs lokale dialoggrupper, men fungerte også som tilrettelegger for dialogene i STLs rådsmøter dette året. Fra 2014 ble imidlertid denne og en annen

ved å arbeide for økt forståelse og respekt mellom ulike tros- og livssynssamfunn i Norge, og som gjennom dette arbeidet har bidratt til å bryte ned fordommer og øke dialog, kontakt og samhandling» (STL 2014a: 12). Følgende personer har mottatt prisen: Inge Eidsvåg (2013), Oddbjørn Leirvik (2014) og Liv Mørland (2015).

halvtidsstilling omgjort til en heltidsstilling, nå kategorisert som dialog- og informasjonskonsulent (STL 2014a: 19).

I 2013 og 2014 satte rådsmøtene fire sosialetiske tema på agendaen for dialogisk samtale. Dette var nedfelt i STLs vedtekter og årsplanene for de aktuelle årene.¹⁷ I presentasjonen av dialogrekken, ble det på STLs nettside sagt at:

I blant kritiseres tros- og livssyndialogen for å være overdrevet harmoniserende, eller for å søke enighet der enighet ikke er mulig. (...) Gjennom sosialetisk tematikk i Rådet ønsker vi å utforske ulikheter så vel som likheter innenfor rammen av gjensidig respekt.

Her åpnes det med andre ord opp for at tros- og livssynsdialogen skal bevege seg forbi samstemmigheten på tvers av tros- og livssynsorienteringer, som tilsynelatende har preget, eller i hvert fall betonet oppfatningen av feltet. Dette gjenspeiler det informantene uttrykte i intervjuet, om at de i dialogene ønsker å undersøke hvorvidt tros- og livssynsamfunnene er så enige som de selv har opplevd at de har vært. Videre i presentasjonen av rådernes utforskning av sosialetiske tema i dialog i 2013 og 2014, peker (daværende) dialogmedarbeider på dialogenes formål. Han sier: «Vi håper å hente fram et mangfold av sosialetiske innsikter fra de forskjellige tros- og livssynstradisjonene i STL. De fire sosialetiske-samlingene vil også kunne gi oss økt dialogkompetanse og mer innsikt i sosialetisk tenkning.»

Valg av de sosialetiske temaene ble planlagt på forhånd, i forbindelse med arbeidet med årsmøteplanen for påfølgende år. En av informantene forteller at de via en dialogisk prosess fant

fram til fire tema som vi hadde lyst til å diskutere. Og det var jo selvfølgelig da tema som var aktuelle, for så vidt, men det ble jo likevel lagt opp til en – [vi] skulle jo gjennom et helt år, ikke sant, så det var jo ikke nødvendigvis hyperaktuelt (...).

Temaene omtales som «godt forankret i rådet», noe som tyder på at det var bred enighet om utvelgelsen av temaer. Emnene som ble valgt for sosialetisk dialog i 2013, var «Miljø og klima», som vi beskriver nærmere under, samt «Bioteknologi og etiske utfordringer».¹⁸ Sistnevnte tematikk var aktuelt i forbindelse med revideringen av bioteknologiloven, og omtales av informantene som «et sånn klassisk tema hvor vi egentlig måtte bare lære litt». En av dem utdyper,

Altså, jeg ante ikke hvilket forhold buddhistene hadde til livet før og etter fødsel – altså starta livet ved fødsel eller unnfangelse, eller er det problematisk med genetikk eller surrogati eller – hvor går disse tenkningene – hvordan er tenkningen hos buddhistene eller hos bahaiene eller... Jeg aner virkelig ikke... (...) Da bruker vi jo dette [dialog] som et verktøy da, ikke sant.

Dialogen om bioteknologi inkluderte en innledning av mer eksistensiell art fra dialogmedarbeider i STL, omkring spørsmålet «Hva er et menneske?». I tillegg talte fagsjef i Human-Etisk Forbund, Bente Sandvig, da om konkrete problemstillinger tilknyttet bioteknologi, som «assistert befruktning, eggdonasjon, surrogati, preimplantasjonsdiagnostikk, fosterdiagnostikk og tidlig ultralyd». Rådsmedlemmene gjennomførte dialogiske samtaler i tilknytning til det «store» spørsmålet om hva

¹⁷ I strategidokument for 2015–2017 og årsplan 2015, står det at praksisen med sosialetiske dialoger skal fortsette, da på minst to rådsmøter i året (STL 2015b: 4).

¹⁸ I tillegg til de sosialetiske temaene, førte STL dette året også en dialog om dialogen, nærmere bestemt var temaet kjennetegn ved STL-dialogen gjennom 17 år.

et menneske er og i forbindelse med de konkrete problemstillingene omkring bioteknologi (STL 2013b: 9). I årsrapportens beskrivelse av dialogen, gjengis en uttalelse fra et rådsmedlem, som poengterer at det var en ny erfaring å snakke om eksistensielle emner i STL-kontekst;

Det er fint, men uvant, å snakke om 'de store ting' i STL-sammenheng. (...) Byråkratiske tema og religionspolitikk har jeg blitt vant til å snakke om, det er verre med døden og evigheten. Det var en merkelig, men fin samtale (...) (STL 2013b: 9).

Året etter, i 2014, tok de sosialetiske dialogene for seg «Samfunnets forståelse for tro og trospraksis», med innlegg fra Espen Ottosen fra Luthersk Misjonssamband og Human-Etisk Forbunds Didrik Søderlind, og tematikken «Overgrep». I forbindelse med dialogen om overgrep var det to som holdt innlegg; en representant fra Kirkelig ressurscenter mot vold og seksuelle overgrep snakket om hvordan de jobber med forebygging og personer utsatt for overgrep. Videre holdt en representant fra Oslo katolske bispedømme innlegg om deres arbeid for å avverge overgrep (STL 2014a: 11). Dialogene de to årene berørte med andre ord både samfunnsaktuelle og politisk orienterte emner, og tok for seg – noe banalt sagt – samfunnets «utfordringer» knyttet til tros- og livssynsuttrykk, så vel som potensielle interne utfordringer i tros- og livssynsamfunn.

Generelt fremstår de sosialetiske dialogene som grundig planlagte opplegg, der selve dialogen utgjør en del av et større program. Strukturen varierer noe, men et gjennomgående trekk, som indikert over, er at en eller flere personer (interne og/eller eksterne) med en ekspertise på det gitte emnet taler innledningsvis og/eller midtveis i møtet. Den delen som involverer alle deltakerne er plenumsdialogen, og foregår gjerne etter de innledende, ofte opplysningsbaserte, innleggene. Alt i alt, bærer de sosialetiske dialogene preg av å både være kunnskaps/faktabasert i tillegg til at de er eksistensielt, etisk, religiøst og livssynsmessig utforskende. Innholdsmessig starter møtet gjerne med en bred tilnærming til det aktuelle emnet, som så snevres inn, for eksempel til å omhandle konkrete punkter knyttet til det gitte feltet.

Vi vil nå gi en nærmere beskrivelse av STLs sosialetiske dialog med henhold til innhold og form, da med utgangspunkt i dialogen som tok sted i 2013 om miljø og klima. Miljø- og klimadialogen er et typisk eksempel på de sosialetiske dialogene, ved at den følger trekkene beskrevet over. Samtidig fremtrer denne som spesielt innholdsrik med et sammensatt program, sammenlignet med de øvrige sosialetiske dialogene. Et ytterligere interessant aspekt, er at denne dialogen resulterte i en felles deklarasjon fra STLs rådsrepresentanter, som ble oversendt til utvalgte ministre. Ideen om å forfatte en felleserklæring dukket riktignok ikke spontant opp under dialogsamlingen, men sto oppgitt som en potensiell mulighet i det forhåndsansatte programmet (formulert som «Kan vi på bakgrunn av dialogen utforme en felles miljø/klima-deklarasjon?»). Uansett er den sosialetiske dialogen om miljø og klima et eksempel på en dialog internt i STL som fikk et utadrettet utfall.

Dialogen over tematikken «Miljø og klima» i 2013 – betegnet som miljøsamlingen – hadde den overordnede problemstillingen «Hva innebærer det for mennesket å være en god forvalter?». Alle STLs medlemmer ble invitert til å være med på møtet, som foregikk på Humanismens hus den 27. mai. I invitasjonen til samlingen, ble deltakerne oppfordret til å reflektere over to problemstillinger i forkant. Disse var: 1, «Hva sier min tro/mitt livssyn om forholdet mellom menneske og natur/skaperverk/form?» og 2, «Har mennesket et spesielt forvalteransvar overfor naturen/skaperverket/formen?» (STL 2013g).

Miljøsamlingen hadde, som nevnt, et sammensatt program, der ikke bare den dialogiske samtalen medlemmene imellom sto på agendaen. Samlingen startet med en innledning omkring det generelle spørsmålet, «Hva er etikk?». Dette ble så fulgt opp med innlegg fra to representanter med ulik tro og livssyn om «hvordan miljø/klima-engasjement kan forankres i deres respektive tro eller livssyn». Etter hver enkelt innledning ble det holdt en dialog i plenum med utgangspunkt i hvordan mennesket som forvalter kom til uttrykk i de to representantenes innlegg. Dialogene ble tilrettelagt av dialogmedarbeider i STL. Deretter var det en mer informativ del, der klima- og energirådgiver i Kirkens Nødhjelp, Ingrid Næss-Holm, gav en oppdatering på klima i tillegg til at hun informerte om samarbeid mellom tros- og livssynsrepresentanter på miljøtematikken internasjonalt. Samlingen ble avsluttet med samtale omkring spørsmålene, «Hvor går veien videre?», «Bør det opprettes en STL-miljøgruppe?» og «Kan vi på bakgrunn av dialogen utforme en felles miljø/klima-deklarasjon?» (STL 2013g, 2013h).

Samlingen er med andre ord et godt eksempel på hvordan STLs sosialetiske dialoger starter med en bred tilnærming til tematikken, for så å snevre inn og konkretisere det gjeldende emnet. Avslutningsvis ble det nettopp vurdert hvorvidt det som kom frem, gav et grunnlag for å forankre miljø/klimatematikken i STLs arbeid gjennom å nedsette en arbeidsgruppe, og hvorvidt dialogen frembrakte noen fellespunkter som det ville være verdt å samle i en erklæring. Her var med andre ord dialogen også innrettet etter et ønske om at den skulle føre til et konkret resultat.

Særs interessant er det kanskje at to utvalgte rådsrepresentanter holdt innlegg om deres engasjement for klima/miljø ut fra sine livssynsorienteringer, og at den påfølgende plenumsdialogen tok utgangspunkt i disses betraktninger. En hensikt her var muligens at de utvalgte representantenes syn skulle sette i gang en refleksjonsprosess hos de øvrige, for slik å skape et godt utgangspunkt for en fruktbar dialog. En mer kritisk tolkning kan være at denne ordningen resulterte i at de øvrige rådsrepresentantenes involvering i dialogen begrenset seg til å respondere fremfor å komme med egne betraktninger. Vi har imidlertid ikke data som tillater oss å konkludere i den ene eller den andre retningen.

På nettsiden til STL, der denne dialogsamlingen er omtalt, kommer også enkelte rådsrepresentanters utsagn frem. Her fremheves det at ikke alle tros- og livssynsamfunnene ønsker å ta et politisk standpunkt til temaet. Mens de ulike tros- og livssynsretningene har ulike svar på spørsmål knyttet til miljø, var det likevel enighet om at alle mennesker, på tvers av tro og livssynsorientering, har et felles og forpliktende forvalteransvar. Dette innebærer at «Vi er alle forpliktet til å være føre vår, og til å overlevere jorden i god stand», som STL skriver på sin nettside. På den måten fremtrer miljø- og klima som en samlende sak for tros- og livssynsorganisasjonene.

Gangen videre med henhold til STLs håndtering av miljø/klima-tematikken er interessant; i etterkant av miljøsamlingen, den 21. oktober 2013, produserte STL en felles miljødeklarasjon på vegne av de 14 medlemsorganisasjonene. Denne ble oversendt til klima- og miljøminister og kulturminister. Her sies det at «regjeringsskiftet aktualiserer miljø- og klimaproblematikken», og det legges vekt på at en felles miljødeklarasjon fra ulike tros- og livssynsrepresentanter er historisk. «Vi er alle, ut fra egne begrunnelser», poengteres det, «opptatt av å ta vare på og verne om naturen og klimaet på vår felles jord». Deklarasjonen avsluttes med at STL uttrykker bekymring for situasjonen, og at STLs medlemsorganisasjoner ønsker å «bidra til en sterkere etisk stemme og bygge en felles vilje til å bry oss om kloden og fremtidige generasjoner» (STL 2013i). Under FNs klimatoppmøte COP19 i Warsawa,

Polen – der flere av STLs medlemsorganisasjoner deltok som observatører – gav STL deklarasjonen også til Aslak Brun, den norske forhandlingslederen. I samarbeid med tros- og livssynssamfunn fra andre land, forfattet STL dessuten en fellesuttalelse tilknyttet klimautfordringene, der representantene vedtok å faste for å rette søkelys på saken. Tros- og livssynsrepresentantenes «faste-kjede» kom til som følge av en konkret hendelse, nemlig tyfonen Hayians på Filippinene og var inspirert av fasteaksjonen til den filippinske forhandlingslederen (STL 2013j).

I 2014 og 2015 kom det imidlertid frem at miljø- og klimasaken ikke er like avklart innenfor STL som det ble gitt uttrykk for gjennom deklarasjonen anno 2013. I årsrapporten for 2014, sies det at «Majoriteten av STLs medlemmer har hatt engasjement for klima og miljø i 2014 ved enkeltvis å delta som arrangører av et interreligiøst klima- og miljømøte, og 11 religions- og livssynsledere signerte en klimaappell til norske politikere» (2014a: 1).¹⁹ Her kommer det med andre ord frem at ikke alle medlemsorganisasjonene fremmer denne saken. I februar 2015 i STLs års/rådsmøte kom spørsmålet om hvorvidt STL ønsker å gjøre klima og miljø til et satsningsområde opp. Rådsrepresentantene uttrykte ulike meninger om dette. De som talte imot påpekte at miljø/klima ligger utenfor rådets kompetanseområder, og derfor heller ikke bør være et satsingsfelt for STL. De som ytret seg positivt om å prioritere dette temaområdet, fokuserte på miljøsaken som et verdispørsmål som samler de ulike tros- og livssynsretningene som er opptatt av å bevare miljø og understreker menneskets forvalteransvar. Samtidig ble det, igjen, fremhevet av flere rådsrepresentanter at STL bør unngå en partipolitisk vinkling i denne saken.

Dialog i religions- og livssynslederforumet

Et annet sentralt forum for dialog i STL er religion og livssynslederforumet som består av de øverste lederne i STLs medlemsorganisasjoner. Per juni 2015 utgjorde forumet totalt 13 personer, og er som følge av den svake representasjonen av kvinner i tros- og livssynssamfunnenes lederposisjoner mannsdominert. Forumet sies å være «en uformell plattform for samtale», og møtes to ganger i året til dialog om utvalgte temaer. Religion- og livssynslederforumet har som formål å «bygge relasjoner og gjensidig tillit over tid» (STL 2012b: 17). I likhet med STLs møter, veksler lederforumet på å være vertskap for dialogmøtene. Møtene begynner gjerne med en omvisning i vertskapets lokale der det gis informasjon om det aktuelle tro eller livssynet.

I årsrapporten for 2014 påpeker STL at «etiske, verdirelaterte, religiøse eller eventuelt lederrelaterte spørsmål, snarere enn politiske temaer» er fokus i forumet (STL 2014a: 11). En informant fra STL understreker dessuten at i lederforumet «er [en] ikke bundet av å skulle mene noe eller gå ut med noe. Men de debatterer det rundt bordet». Med andre ord legger lederforumet opp til interne sonderinger og mål om å bli kjent i lys av aktuelle tema på tros- og livssynsfeltet, og å skape gjensidig respekt. Således har dialogene i lederforumet en noe annen karakter enn de dialogene som foregår på rådsmøtene. Førstnevnte holder seg muligens til en bred tilnærming til de aktuelle temaene som tas opp, og går således kanskje ikke ned på et mer konkretisert nivå, som er tilfelle i STLs sosialetiske

¹⁹ Vi har ikke informasjon om hva som sto i denne klimaappellen.

dialoger. I beskrivelsene av dialogene i lederforumet kommer det også frem at disse gir anledning til en personlig orientert og nær samtale.²⁰

Et eksempel på en personlig orientert dialog i lederforumet, er dialogen i 2012 under tittelen «Det sentrale ordet (eller den grunnleggende praksisen) for lederne tro eller livssyn». I omtalen av dialogen sies det på STLs nettside at «det ble et nært møte mellom reflekterte ledere som delte fra hjertet». Lederforumet har innimellom også benyttet seg av eksterne personer som innledere. Dette var blant annet tilfelle da temaet lederskap sto på agendaen, også dette i 2012, da forsker Cora Alexa Døving ved HL-senteret innledningsvis snakket med utgangspunkt i boken *Religiøse ledere. Makt og avmakt i norske trossamfunn* (2012). I andre del av møtet delte lederforumets deltakere erfaringer og tanker knyttet til lederskap. Et annet eksempel var i 2013, i forbindelse med lanseringen av NOU-en *Det livssyns åpne samfunn* (2013) da Sturla Stålsett holdt et innlegg. Dette ble så fulgt opp med lederforumets dialog om de åtte prinsippene rapporten er basert på. Det andre møtet i lederforumet dette året, tok sted på scenen på Litteraturhuset. I forbindelse med arrangementet Gjestebud, der STL og Frekk Forlag lanserte boken *Dialog er svaret på alt* (Weiss m.fl. 2013), holdt religions- og livssynslederne dialog om temaet «De utfordringer vi står overfor i fremtidens livssyns åpne samfunn» for åpen scene og fikk således demonstrert dialogformen for publikum. I STLs årsrapport, som gjengir noe av det som ble sagt i forumet denne kvelden, fremheves et sitat som poengterer viktigheten av at en i tros- og livssynsdialogen «må tørre å gå inn i de vanskeligste konfliktene og fortsette dialogen også når det er konflikt. Det er avgjørende i fremtiden», sies det (STL 2013a: 12).

Ett år senere, i 2014, tok religions- og livssynslederforumet også opp et potensielt mer utfordrende, for ikke å snakke om selvgranskende, tema, nemlig: «ekstreme aspekter i egen tro eller livssyn». Et tilknyttet spørsmål som ble gjort til gjenstand for samtale, var spørsmålet «hvor grensen går mellom det gode og det destruktive i egen tradisjon?» (STL 2014a: 15). I intervjuet med KIFOs forskere nevnte en av informantene i STL nettopp denne dialogen som eksempel på et tema det er vanskelig å snakke om i et forum for tros- og livssynsdialog. Informanten forteller at deltakerne samtalte om «tekster i min egen religion som nettopp blir til ekstremismebruk. (...) Da la de flere av sine tekster på bordet og sa at det er klart at dette kan misbrukes, det er ikke noe å lure på.» Som informanten videre påpeker; «Men så var det, å ja vel, og hva gjør vi med det? Går vi da ut og sier: Sånn skal det ikke forstås? Men ikke sant – det gjør noen, og andre ikke.» Informanten sier dette i sammenheng med påpekningen om at tros- og livssynslederforumet ikke uttaler seg utad, men heller fokuserer på samtalen lederne imellom der og da.

Religions- og lederforumet har også fått offisiell annerkjennelse, som ikke minst kom til uttrykk da gruppen i 2014 ble invitert til slottet for en dialogisk samtale med kongeparet. Som uttalt på STLs nettside av daværende daglig leder i STL, Lise Tørnby: «Det at kongeparet ønsker å møte de øverste 'åndelige' lederne for alle de store verdens religionene (sic!) og livssynene i Norge verdsettes, og forstås som et godt tegn i tiden». Dialogen var delt inn i tre temaer: Først samtalte de om betydningen av dialog, især med henhold til dialogen tros- og livssynsledere imellom. Deretter tok møtet en mer personlig vending, der lederne delte sine tanker om hva de oppfatter som viktig i egen

²⁰ Dette kan riktignok også være tilfelle i dialogene i STLs rådsmøter, men dette nevnes ikke i beskrivelsen av dialogene i årsrapportene, på STLs nettside eller i intervjuet med informanter fra STL.

tro og livssyn. Avslutningsvis var dialogtemaet orientert mot samfunnet, med fokus på hvordan det er å leve sammen i et livssynsåpent samfunn, både med hensyn til det som er utfordrende og det som er verdifullt.

Tros- og livssynslederforumet fremstår som et mer rendyrket dialogforum, der den dialogiske samtale med utgangspunkt i tros- og livssynsorienterte emner står i sentrum. Selv om dialogen både på STLs rådsmøter og i lederforumet først og fremst har det å lære om hverandre og å skape gjensidig respekt som formål, virker STLs sosialetiske dialoger også til å handle om å opparbeide generell kunnskap om utvalgte felt – som da kommer til syne gjennom den utstrakte bruken av ekspertise. En annen forskjell, er det at via lederforumet får STL vist frem hvordan tros- og livssyndialog foregår blant andre utenfor STLs interne krets, som jo var tilfelle da lederforumet holdt dialog for åpen scene på STLs gjestebudsarrangement i 2013 og hadde dialog sammen med kongeparet på slottet i 2014. Således kan lederforumet potensielt fungere som STLs ansikt utad når det kommer til tros- og livssyndialog, selv om forumet primært driver en innadrettet dialog.

Lærdom fra STLs dialoger

Dialogene i STL, der medlemsorganisasjonene får mulighet til å lytte til og lære av hverandre, har vært viktige, ikke bare for STL som organisasjon, men de har også bidratt til en demokratisering, åpenhetsprosess og bevisstgjøring inn i hver enkelt medlemsorganisasjon, mener informantene. En informant trekker frem kvinnelig deltakelse som et eksempel: «Jeg tror nettopp bevisstheten rundt kvinnelig deltakelse i styre og stell – flere av disse samfunnene hadde egentlig ikke så veldig mye tenkning rundt det, inntil de ble med i dette store fellesskapet, og alle begynte å snakke om det.» Et annet eksempel på hvordan sosialetisk dialog i rådet har bidratt til å bevisstgjøre medlemsorganisasjonene, kom til syne i forbindelse med dialogen om overgrep som ble avholdt i 2014. Som en av informantene forteller:

Vi hadde overgrep internt forrige gang, hvor Den katolske kirke la fram hvordan DE jobber med sakene, og Den norske kirke gjorde det samme... ved dette senteret som de har [Kirkelig ressurscenter mot vold og seksuelle overgrep]. Og da satte vi oss sammen alle sammen ... Tre til fire av gangen og snakket om hva gjør vi internt. Og det kom altså Så tydelig frem at ingen av oss andre hadde mekanismer på plass for å ivareta dette. Det ble en øyeåpner for flere... Later vi som det ikke er der da, eller?

Informantens utsagn viser at oppdagelsen av at ingen av de øvrige medlemsorganisasjonene har utarbeidet et opplegg for hvordan de skal håndtere overgrep – at det rett og slett er et taust tema – «ble en øyeåpner» for rådsrepresentantene. Dialogen om overgrep, der Den katolske kirke og Kirkelig ressurscenter formidlet sine erfaringer og kunnskap til de andre medlemsorganisasjonene, er med andre ord et eksempel på hvordan STL kan bidra til å bevisstgjøre medlemsorganisasjonene slik at de kan videreutvikle sitt interne arbeid rettet mot sine medlemmer.

Dialogmøtene i STL, som denne om overgrep, åpner opp for at medlemsorganisasjonene kan stille spørsmålene «hva gjør vi, hva gjør vi ikke, hva mener vi, hva mener vi ikke?», og er derfor viktige fordi de viser at STL er et forum der representantene «tør å legge det på bordet» «uten [at de] føle[r] seg trengt opp i et hjørne», mener informantene. Med dette antydes det altså at STL oppleves som en trygg arena der det er rom for utveksling av kunnskap og erfaringer, eller mangel på sådan, der ingen skal belære eller rette en kritisk pekefinger mot de andre. Ut fra en slik tolkning, kan det kanskje være rimelig å si at STL representerer et frirom for tros- og livssynsamfunnene, især for de

som tidvis opplever mediernes kritiske søkelys. Videreformidling av kunnskap i STL foregår således innenfor en trygg ramme forslagsvis basert på en idé om at alle medlemsorganisasjonene har noe å lære. Hvorvidt slike bevissthetsgjøringsprosesser faktisk medfører endringer i den enkelte organisasjon, er selvfølgelig et annet spørsmål. Som det kommer frem i intervju med informantene, hviler ansvaret om tilbakeføring av kunnskap til medlemmene på hver enkelt medlemsorganisasjon.

De vanskelige temaene

Som påpekt under tros- og livssynslederforumets dialog under Gjestebud i 2014, kan det å «tørre å gå inn i de vanskeligste konfliktene og fortsette dialogen også når det er konflikt», være viktig for tros- og livssynsdialogen i tiden fremover (STL 2013a: 12). Lederforumet kan også sies å ha tatt for seg en type tema som potensielt kan betraktes som sensitivt, eller vanskelig, som en av informantene karakteriserte det, nemlig «ekstreme aspekter i egen tro eller livssyn». Et slikt tema inviterer de ulike tros- og livssynslederne til å kritisk vurdere hvordan sentrale tekster i deres tradisjon kan tolkes og mistolkes. På spørsmål fra KIFOs forskere om det er noen temaer som STL unngår i deres tros- og livssynsdialog, svarer en informant i STL at

Ja, jeg tror det er flere temaer vi unngår. Jeg tror at vi ville være fryktelig forsiktige med å ta opp tema hvor det er ETT tros- eller livssynssamfunn som på en måte blir spesielt targeted da. ... Og religionskritikk er også et fryktelig vanskelig tema å ta opp interreligiøst. Men det vi prøver å nærme oss er vel med å legge til rette. For eksempel det at de religiøse lederne i religionslederforumet snakker om hva som er vanskelig i sine tekster, [det] er jo et veldig godt skritt på veien, ikke sant. Jeg ville mene at det hadde vært nærmest uforsvarlig hvis vi skulle hatt en sånn runde på et rådsmøte og lagt fram alt som var kritisk og vanskelig i de ulike religionene. Det tror jeg ikke – jeg tror ikke det forumet passer for det... Men man kan på en måte referere til det som religionslederne – altså man kan... bygge på det. Og det å legge til rette for religionskritikk – som da best kanskje foregår intrareligiøst – [å] oppmuntre til, legge til rette for at man skal ha disse gjennomgangene SELV. DET tror jeg er viktig. Men jeg ser ikke helt at vi er der at vi skulle kunne hatt den store religionskritikken...

Mens lederforumet altså fremheves som en type arena der det er rom for å diskutere potensielt utfordrende emner, ville det i kontekst av rådsmøtene derimot vært «nærmest uforsvarlig» – især hvis det medfører at enkelte tradisjoner eller organisasjoner blir utpekt som spesielt kritikkverdige. Kanskje mest betegnende i denne sammenheng, antydes det at STL på generell basis ikke er ment å være en arena for religionskritikk. Derimot mener informantene at religionskritikk bør diskuteres innenfor hver enkelt organisasjon. STLs rolle med henhold til en slik prosess, handler om å bevisstgjøre medlemsorganisasjonene på «at dette ansvaret må vi ta og begynne å rydde opp i internt». STL kan i så fall behjelpe ved å tilby kurs eller medietrening i tilfeller der en medlemsorganisasjon ser at de vil «få spot-light på seg i løpet av et år eller to», altså hvis for eksempel en betent sak vil kunne komme i mediernes søkelys.

Dette viser med andre ord at det er grenser for hvilke type temaer STL tar opp i plenumsdialogen på rådsmøtene. Ansvaret til STL når det gjelder religionskritikk, er fortrinnsvis å bidra til å bevisstgjøre medlemsorganisasjonene og forberede dem på eventuelle kritiske utspill fra mediene. Det anses ikke som forenlig med den dialogiske plattformen å la representantene kritisere andres religion eller livssyn.

Samtidig påpeker informantene at STL nå er i ferd med å gå over i en ny fase, der ulikhetene mellom tros- og livssynssamfunnene må få mer fokus enn det tidligere har hatt. Dette innebærer «å snakke

om og kunne håndtere ulikhetene på en måte som ikke skaper konflikter», sier en informant. Informantene anerkjenner samtidig at dette vil «kreve mye mer av STLs medlemmer» – «[og medføre] forpliktende arbeid inn i fellesskapet» – ved at det for eksempel opprettes arbeidsgrupper knyttet til ulike interesseområder. Disse endringsforslagene uttales riktignok først og fremst med henhold til STLs politiske arbeid²¹, og knyttes ikke direkte til STLs sosialetiske dialoger. Samtidig er det heller ikke et klart skille mellom STLs dialogarbeid og organisasjons politiske arbeid. Et mer eksplisitt fokus på uenigheter kan potensielt også medføre at de mer vanskelige temaene, hva de enn er, tas opp i en dialogisk samtale.

Skjevt maktforhold mellom medlemsrepresentantene

Det er en utfordring at representantene i STL har ulik grad av erfaring med og kunnskap om dialog, i følge våre informanter. Deres erfaring er at især representantene med en annen etnisk bakgrunn enn norsk, kan oppleve STLs dialogform som ukjent. Som en informant påpeker, «Altså, bare ideen om å drive og sitte rundt bordet og drive dialog er et litt sånn vestlig fenomen på mange måter. [Det] kan jo oppleves sånn i hvert fall ...». Informanten forteller om da hun informerte medarbeidere i egen organisasjon om interreligiøst dialogarbeid, hvor reaksjonen fra en med ikke-etnisk norsk bakgrunn var at «Det er veldig rart», men samtidig «viktig».

Språkbarrierer er en annen sentral utfordring som kan bidra til å skape et skjevt maktforhold blant representantene i STL. For de som ikke har norsk som førstespråk, kan språkutfordringer skape en ytterligere hindring for å involvere seg: «språk er makt, ikke sant», fastslår en informant. «Hvis du snakker godt norsk, så er det lettere. Hvis du snakker dårlig norsk så er det vanskeligere å hive seg utpå og være med». Det at noen representanter har en godt innarbeidet dialogforståelse og attpåtil behersker det norske språket, kan med andre ord innebære at disse deltar mer aktivt i dialogen (og i STLs øvrige møtevirksomhet).

Samtidig vektlegger informanter i STL at ethvert nytt medlem får mulighet til å sette seg inn i hvordan møtene i STL foregår ved at det alltid er to representanter fra hver enkelt medlemsorganisasjon og således ofte overlapp mellom de to. Dermed får den nye representanten lov til å

være litt «free rider» noen ganger og bli litt vant til både folkene og tematikken og dialogformen osv. [Du] Trenger ikke hive deg utpå første gangen... Og det er jo en stor fordel. Du kan likevel få den mosaiske stemmen ved at en av de som har sittet der lenger er med. For det krever jo litt – det krever litt trening (...)

Det kan imidlertid være verdt å påpeke at en skjev maktbalanse representantene imellom ikke bare kommer til uttrykk gjennom STLs dialoger, men også gjennom andre deler av STLs arbeid, som møtevirksomhet etc. I tillegg til språkbarrierer, er også lite kjennskap til den norske organisasjonskulturen og en svært ulik ressurstilgang viktige faktorer til at noen rådsmedlemmer er mer aktive og involvert i STL enn andre.

²¹ Blant tiltakene STL oppgir i sin årsplan for 2015 er nettopp det at organisasjonen skal lage en oversikt over de sakene der det er «full eller delvis enighet», og over saker der det er «klar uenighet» (STL 2015b: 4).

STLs ansvar for lokalt dialogarbeid

Innenfor rammen av STLs driftstilskudd fra KUD, viderefordeler STL støtte til lokale dialogprosjekter, både tiltak som lokale STL-grupper og andre varige dialoggrupper (driftstilskudd) eller arrangementer og enkelttiltak (prosjekttilskudd). I perioden 2012–2014 har KUD bevilget 600 000 årlig til lokalt dialogarbeid gjennom denne ordningen.

Tabell 1 Tildelingspraksis 2012–2015

Tildelingspraksis 2012–15	Antall prosjekter
Driftstilskudd til faste grupper	33
Kunnskap/kulturformidling	5
Undervisningsprosjekter	3
Studietur	2
Temamøter	2
Totalt	45

Kilde: STLs årsrapporter

De tildelte beløpene er ofte relativt små, fra 15 000 til 75 000. Unntaksvis, dersom tiltaket kan begrunnes i at det har nasjonal rekkevidde eller klar overføringsverdi for lokalt dialogarbeid andre steder, kan det bevilges inntil 100 000. Formålet må være at det «bidrar til å fremme forståelse og respekt på tvers av tros- og livssynsgrenser», og det er et kriterium at det «involverer minst tre tros- eller livssynssamfunn». Videre heter det at støtte til «faste samarbeidsformer» skal prioriteres, og en vesentlig del av denne bevilgningen går derfor til lokale STL-grupper og lignende fora. For 2014 ble det i tillegg lagt til en føring om å gi prioritet til dialogarbeid mot religiøs ekstremisme.

Tabell 2 Driftsstøtte til faste dialoggrupper

Driftsstøtte til faste dialoggrupper	2012	2013	2014	2015
FTL Kristiansand	65 000	70 000	75 000	75 000
DOTL	70 000	70 000	75 000	73 000
Dialoggr Rogaland/STL Stavanger	60 000	70 000	75 000	75 000
STL Tromsø	45 000	60 000	75 000	53 000
STL Trondheim	35 000	70 000	75 000	75 000
STL Bergen	60 000	70 000	75 000	75 000
Ung Dialog	30 000	60 000	70 000	75 000
Holistisk Forbund Notodden	15 000			
Dialogforum Moss og omegn			20 000	
Dialogforum Groruddalen		50 000		
Lokalt samarbeidsforum Grorud				47 000
Sum	380 000	520 000	540 000	548 000

Kilde: STLs årsrapporter og tilleggsopplysninger fra sekretariatet i juni 2015.

I 2015 ble det gitt driftsstøtte til faste dialoggrupper i Oslo, Drammen, Bergen, Stavanger, Kristiansand, Trondheim og Tromsø. Slike lokale grupper får i noen tilfeller også kommunal og fylkeskommunal støtte. En vesentlig del av driftsmidlene brukes vanligvis til en deltidsstilling (15–20 %) for en koordinator, men flere dialoggrupper drives utelukkende av frivillige. Tilskuddene kan også dekke utgifter til lokalleie, materiell og enkeltarrangementer. Nytt i 2015 er at Norges Hindu Kultur Senter har søkt og fått innvilget driftsmidler til et nytt lokalt «samarbeidsråd» i en bydel på Oslos østkant (Grorud). De oppgir en lokal muslimsk menighet og kristen menighet som samarbeidspartnere.

En del av tilskuddene blir gitt til åpne møter, seminarer eller mer dialogrelaterte kulturarrangementer. For eksempel har den nå årlige Drammen Sacred Music Festival mottatt støtte i oppstartfasen. Denne musikkfestivalen lages i samarbeid mellom flere trossamfunn og bruker kirker og moskeer som konsertlokaler.

Det er selvsagt en del søknader som blir avslått. Dels skyldes det at søknaden ikke oppfyller kriteriene, dels at det må gjøres prioriteringer når det søkes om mer enn det er midler til. I det siste tilfellet vil STL som regel foreta kutt i beløpet, fremfor å gi avslag. En del søknader er også for høye i forhold til retningslinjene for hvor mye som kan gis (75 000 er den øvre grensen for lokal drifts- og arrangementsstøtte i 2015).

Noen søknader har blitt avvist fordi de er ufullstendige og ikke oppfyller formkravene (budsjett/finansieringsplan). Dette har kun skjedd fire ganger i perioden 2012–2015. Disse søknadene har ikke kommet fra minoritetstrossamfunn. Dersom norske saksbehandlingsrutiner og byråkrati virker kronglete for ledere i innvandrerdominerte organisasjoner, slik det har blitt antydnet for oss, så

lar ikke dette seg så lett dokumentere i STLs saksbehandlingspraksis. STL synes å følge en nøytral og transparent saksbehandlingspraksis, men sekretariatet har i perioder vært overbelastet. Ett år (søknader for 2012) ble fire søknader ikke realitetsbehandlet på grunn av kapasitetsproblemer i STL, til tross for at de blir omtalt som «gode» søknader. Ved et annet tilfelle blir en søknad som vurderes som «god» og «godt begrunnet» anbefalt avslått av sekretariatet fordi prosjektet anses å bli et konkurrerende tiltak til UngDialog som STL selv har tatt initiativ til. Denne søknaden fikk likevel tilkjent en noe redusert støtte av rådsrådet.

Prosjekter som åpenbart er bilaterale, for eksempel dialoggruppe for kristne og muslimer, blir alltid avslått. Søkere som er ukjent for STL og som fremstår som privatpersoner der det er uklart hvorvidt de representerer et organisert tros- eller livssynssamfunn (som har krav på medlemsbasert statsstøtte), får også avslag. Et program for debattmøter i Fredrikstad Litteraturhus, med målsetning om å spre kunnskap og skape toleranse og forståelse, får avslag om støtte fordi det ikke vurderes som et dialogforum der «ulike dialogaktører bidrar «med sitt»». Mangfoldhuset har fått avslag flere ganger fordi de ikke har redegjort for hvilke grupperinger som inngår i søknaden. Det er derfor uklarhet knyttet til om søknaden oppfyller kriteriene om minst tre tros- og livssynssamfunn. Dette gjelder også for flere andre prosjektsøknader. Her kan det være at det er en «gråson», spesielt når arrangørsiden ikke representerer tilstrekkelig mangfold, mens det er sannsynlig at publikums- eller deltakersammensetningen gjør det. Det kan reises spørsmål ved om STL kunne bruke mer skjønn her, spesielt dersom prosjektene retter seg mot «grasrot»-nivået eller involverer kvinner og/eller ungdom.

I 2014 var motarbeidelse av ekstremisme prioritert, noe som viser hvordan hendelser i samfunnet virker inn på myndighetenes vurderinger av dialogarbeidet. Det var imidlertid bare to søknader dette året som eksplisitt nevnte ekstremisme (STL bruker begrepet ekstremisme fremfor «radikalisering»). Religiøs ekstremisme oppfattes som problematisk av myndigheter og blant folk flest når den går direkte utover andre mennesker, for eksempel gjennom voldsbruk eller tilslutning til internasjonale terrorbevegelser. Norske ungdommer som har reist til Syria for å kjempe sammen med Islamic State (IS) har hatt tilknytning til visse radikale muslimske ungdomsmiljøer og internett-baserte nettverk med jihadistisk retorikk. Enkeltpersoner i disse miljøene har også opptrådt truende overfor særlig norske jøder og journalister som har skrevet kritiske artikler om dem. I mediene, fra politikerhold og fra enkelte opinionsdannere, kommer det stadig oppfordringer til de muslimske trossamfunnene om å «ta ansvar» og gjøre sitt for å motvirke ekstremisme. Kriteriene for STLs tilskuddsordning står imidlertid i veien for at et målrettet tiltak fra IRN eller en moske overfor muslimske ungdommer kan gis støtte.

Tilskuddsordningen har vært ment å prioritere mer faste dialoggrupper, og praksis i de fire siste årene har også vært at om lag 2 av 3 tildelinger er driftsstøtte til en dialoggruppe som er, eller intenderer å være, et varig tiltak. Om vi ser på tildelingspraksisen i kroner, så har nesten 2 millioner gått til drifting av de faste lokale dialoggruppene i den samme perioden. Dette tilsvarer 4/5 deler av det bevilgede beløpet.

Tabell 3 Tilskudd til Oslo og landet forøvrig

Støtte til grupper/ prosjekter i Oslo	2012	2013	2014	2015
Oslo	50 000	160 000	93 000	197 000
Landet for øvrig	550 000	440 000	507 000	403 000

Kilde: STLs årsrapporter og tilleggsopplysninger fra sekretariatet i juni 2015.

Tendensen går i retning av at færre enkeltstående prosjekter og arrangementer støttes. Mer skjer i regi av de etablerte dialoggruppene. Samtidig går mer av støtten til tiltak i Oslo enn tidligere. Det har hele tiden skjedd mye på dialogfeltet i Oslo uavhengig av støtteordningen som STL forvalter, siden paraplyorganisasjonene og de sentrale organene i de større tros- og livssynssamfunnene er lokalisert der. Veksten i dialogtiltak som støttes gjennom tilskuddsordningen ser imidlertid ut til å nå ut til nye målgrupper (ungdom) og «grasrot»-nivået i nye flerkulturelle bydeler (Groruddalen). Det lokale nivået i Oslo kan ikke forventes å bli dekket gjennom de sentrale eller nasjonale dialoggruppene som drives primært på et elitenivå i organisasjonene.

Samarbeidsrådet fungerer også som en støttespiller for de lokale dialoggruppene gjennom veiledning og ulike kompetansehevende tiltak. I 2012 arrangerte STL en ledersamling for lokalgruppene, der dialogledelse, lokale utfordringer og organisering av det lokale dialogarbeidet sto på agendaen (STL 2012b: 15). I beskrivelsen av ledersamlingen skriver STL at:

Økningen i antall grupper har i 2012 utfordret STLs kapasitet til oppfølging av det lokale dialogarbeidet. Det vil være nødvendig å finne en god vei videre for dette arbeidet, særlig dersom antallet grupper vil fortsette å stige (STL 2012b: 15).

STL har siden 2012 fortsatt å arrangere en årlig Oslosamling for lokale dialoggrupper. Denne samlingen gir lokale grupper en mulighet til å møtes, utveksle erfaringer knyttet til dialog, samt snakke om prosjekter og problemstillinger på tros- og livssynsfeltet. Vi kommer nærmere inn på arbeidet de lokale dialoggruppene gjør i neste kapittel, der vi tar for oss dialogvirksomheten til STL Bergen, Drammen og omegn tros- og livssynsforum (DoTL) og UngDialog.

3.6 LOKALE DIALOGGRUPPER

Ved utgangen av 2014 var det etablert hele syv STL-tilknyttede lokale dialoggrupper for tros- og livssynssamfunn. Disse befinner seg i mange av Norges største byer, og fokuserer i hovedsak på lokalt forankrede og særegne tros- og livssynsforhold og/eller utfordringer. De lokale dialoggruppene arbeider aktivt med dialog for å øke tros- og livssynsforståelsen blant medlemsorganisasjonene samt i nærmiljøet forøvrig. Årlig arrangerer STL sentralt, som nevnt, en heldagssamling for ledelsen i de lokale gruppene (ofte møter styreleder og styresekretær), og gir på den måten lokallagene en mulighet til å bli bedre kjent med hverandre. De fremmøtte deler erfaringer, valgte satsningsområder, og diskuterer felles utfordringer knyttet til arbeidet.

Som vi har redegjort for tidligere, mottar STL sentralt årlig bevilgning fra Kulturdepartementet til lokalt dialogarbeid. De lokale dialoggruppene kan søke STL om tilskudd til drift eller prosjekter. I tillegg mottar noen av dialoggruppene et kommunalt eller fylkeskommunalt tilskudd til drift eller

prosjekter. I hovedsak går bevilgningen til drift med til å lønne en styresekretær/koordinator i deltidsstilling.

For å kunne få bedre kjennskap til innholdet i dialogarbeidet på lokalt plan, lokalt forankrede aktiviteter/utfordringer, samt rekkevidden eller ringvirkningene av lokalt dialogarbeid, valgte vi å innhente data fra tre lokale dialoggrupper: Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn i Bergen (STLB), Drammen og omegn tros- og livssynsforum (DoTL), og UngDialog (tilholdssted i Oslo).

Vi har valgt å presentere de tre dialoggruppene hver for seg. Temaene, som har blitt vektlagt for å belyse lokallagenes dialogarbeid, består i: (1) lokallagets bakgrunn/etablering, (2) struktur, økonomi, rådssammensetning, (3) dialogarbeid (innadrettet og utadrettet), og (4) det lokale dialogarbeidets funksjon eller virkning på nærmiljøet/storsamfunnet. De utvalgte temaene inneholder flere underordnede fokusområder og blir derfor skissert og analysert ut ifra lokallagenes sentrale aktiviteter og målsettinger.

4 SAMARBEIDSRÅDET FOR TROS- OG LIVSSYNSSAMFUNN BERGEN (STLB)

4.1 BAKGRUNN

Arbeidet med å etablere Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn Bergen startet høsten 2011. Dette var ikke tilfeldig. De brutale hendelsene som rammet Norge 22. juli dette året utløste også i Bergen et uttalt behov for å utvikle dialogiske møteplasser på tvers av tros- og livssynssamfunn. I kjølvannet av terroren var det flere representanter fra moskeer rundt om i Bergen som etterlyste en plattform for samtale, og de initierte kontakt med Kirkelig dialogsenter i Bergen for å undersøke mulighetene for samarbeid. Fungerende styreleder for STL Bergen, som på daværende tidspunkt ledet Kirkelig dialogsenter i Bergen, koordinerte opptakten til det som ble en følelsesladet minnemarkering ved Den blå steinen²² i Bergen sentrum. I samarbeid med Human-Etisk Forbund, Det Felles Innvandrerråd i Hordaland og tre moskeer i Bergen, skapte Kirkelig dialogsenter en møteplass i Bergen hvor en imam, en biskop og en representant fra Human-Etisk Forbund for første gang stod sammen på en scene (Kirkelig Dialogsenter Bergen 2015; STLB 2012a). Synliggjøringen av denne kollektive motstanden mot terror og ekstremisme, samt representantenes tydeliggjøring av at det er mer som forener enn som splitter, kan sies å danne det ideologiske utgangspunktet for etableringen av STL Bergen.

I etterkant av minnemarkeringen tok fungerende styreleder kontakt med STL sentralt og dermed var arbeidet med å starte STL Bergen i gang. Første skritt i denne prosessen inkluderte utarbeidelsen av et kontaktregister, etterfulgt av en åpen invitasjon til et oppstartsmøte som ble sendt ut til forskjellige tros- og livssynssamfunn i Bergen. Agendaen for møtet var enkel: fremmøtte skulle diskutere hvorvidt Bergen trengte et samarbeidsråd for tros- og livssynssamfunn.

Oppstartsmøtet fant sted i Kirkelig dialogsenter/Bergen domkirke menighet sine lokaler 23. november 2011. 13 personer fra åtte ulike tros- og livssynssamfunn deltok. Samtlige av de fremmøtte var enige om at Bergen trengte et lokalt samarbeidsråd og de dannet derfor et interimsstyre samme kveld. Interimsstyret bestod av fire representanter fra henholdsvis Den norske kirke (leder), Human-Etisk Forbund, Bergen Muslimske forening og Jesu Kristi Kirke av Siste Dagers Hellige. Interimsstyrets første oppgave var å søke om tilskudd til oppstart og drift og til et lokalt konferanseprosjekt gjennom tilskuddsordningen avertert av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn sentralt. I søknadsbrevet legger STL Bergen vekt på at de ønsker å fremme kontakt og dialog mellom tros- og livssynssamfunn i Bergen og jobbe for økt forståelse, trygghet, kunnskap og respekt mellom mennesker (STLB 2012a).

STL Bergen holdt sitt første årsmøte 19. april 2012 i Bergen rådhus der 26 representanter fra 15 ulike lokale tros- og livssynssamfunn deltok. Årsmøtet ble åpnet av styreleder som i sin velkomsthilsen til de fremmøtte la vekt på viktigheten av dialog og samarbeid på tvers av tros- og livssynssamfunn. Særlig fremhevet hun at dialog ikke handler om det å bli mest mulig lik hverandre, men derimot om

²² Den blå steinen i Bergen sentrum har i etterkant av denne markeringen fungert som et naturlig samlingspunkt for bergensere og andre som vil møtes for å minnes avdøde. I 2013, for eksempel, ble det tent lys og lagt ned blomster for å minnes de døde etter trippeldrapet i Årdal (Bergens Tidende 2013).

det å møte hverandre med respekt og toleranse, tross forskjeller eller ulikheter. Dette perspektivet ble gjentatt og supplert i en «runde rundt bordet» der de fremmøtte fikk muligheten til å dele sin motivasjon for å bli med i STL Bergen. Eksempelvis sa en representant fra en minoritetsreligion at: «En ny dør åpner seg. Jeg kjenner til mange som føler at dialogdøren er stengt. Mange finner ikke et forum for å uttrykke seg ... Dette representerer en stor mulighet. Det homogene samfunnet er ikke-eksisterende». En annen uttrykte at: «Jeg er sjeleglad for at STL er grunnlagt og vi har en mulighet til å lære hverandre å kjenne og få bedre innsikt og respekt» (STLB 2012a).

Det å være med på å jobbe mot et negativt fokus på religion som noe som skaper konflikt, og å heller bidra til å løfte frem positive og fredsskapende dimensjoner, var en tydelig motivasjon for mange for å bli med i STL Bergen. En representant mente at «motivasjonen for å møtes, bli kjent, snakke, er at vi møtes for å jobbe for fred». Et lignende utsagn ble fremmet av en annen representant: «vi kan møtes på tvers av religioner og arbeide for fredelig sameksistens» (STLB 2012a).

I tillegg til fokuset på en tros- og livssynsdialog som kan bidra til økt kunnskap og respekt for hverandre, ønsket deltakerne på årsmøtet at STL Bergen også skulle bli en ressurs til å utvikle konstruktivt utadrettet arbeid for å takle religions- og livssynsmessige utfordringer. I så måte kan en si at STL Bergen følger hovedlinjene til STL sentralt hvor fokus på økt forståelse og respekt mellom mennesker gjennom dialog, samt likebehandling mellom tros- og livssynssamfunn gjennom samfunnspolitisk engasjement, står sentralt. Dette todelte fokuset gjenspeiler deltakeres forslag til lokalt forankrede satsingsområder, utarbeidet på STL Bergens første årsmøte: 1) Etablere kontakt og utvikle et samarbeid mellom sykehusprestene og STL Bergen; 2) Etablere et dialogforum; og 3) Etablere STL Bergen som en plattform der medlemmer kan bli kjent med hverandre (STLB 2012a). Med andre ord, deltakerne var opptatt av utadrettede aktiviteter som kan føre til endringer av ekskluderende praksiser og dermed øke storsamfunnets bevissthet om tros- og livssynsmangfoldet i Bergen, og de var opptatt av å etablere dialogiske møteplasser som kan skape gode relasjoner mellom enkeltindivider og mellom tros- og livssynssamfunn i Bergen. Fokusområdene har senere blitt systematisk formulert i utvidet forstand og innlemmet i STL Bergens formålsparagraf (§ 2, jf. STL Bergen årsrapport 2014):

STLB har som formål:

- gjennom dialog å fremme gjensidig respekt og forståelse mellom tros- og livssynssamfunn i Bergen.
- å arbeide for lik behandling av tros- og livssynssamfunn og å være bindeledd mellom disse.
- å arbeide internt og eksternt med spørsmål som er av felles interesse for deltakerne i samarbeidsrådet (STLB 2014a).

4.2 STRUKTUR, ØKONOMI, RÅDSSAMMENSETNING

STL Bergen hadde ved utgangen av 2014 18 medlemssamfunn med 30 representanter i rådet (STLB 2014a). Rådet består av maksimalt to medlemmer fra hvert medlemssamfunn, hvorav kun en har rett til å stemme.²³ Alle representantene i rådet er utpekt av sine lokale ledere. Noen representanter innehar teologisk kompetanse, i form av at de besitter posisjoner som religiøse ledere i sine respektive trossamfunn, mens andre representanter ikke har en slik kompetanse. Rådet fattet sine vedtak ved enstemmighet og skal bare uttale seg offentlig ved konsensus²⁴. Rådet er forpliktet til å møtes tre ganger i året, inkludert ett årsmøte. Rådet i STL Bergen møtes i gjennomsnitt fire ganger i året, i tillegg til årsmøtet. Siden STL Bergen ikke har egne lokaler holdes rådsmøtene «hjemme hos» de respektive tros- og livssynssamfunnene som er med i rådet.²⁵ Møteplassen varierer derfor fra gang til gang. Et typisk rådsmøte inneholder gjennomgang og oppdatering av årshjul, fremlegg og oppsummering av saker, og oppsummering av representantenes innspill relatert til hver sak. Etter rådsmøtene har STL Bergen såkalte «Dialogmøter» (STLB 2014a). Disse er i utgangspunktet åpne for alle. Dialogmøtene blir annonsert på STL Bergens facebook-side. Vi vil diskutere dialogmøtenes form og tematikk mer inngående senere i denne rapporten.

Årsmøtet behandler følgende saker: 1) årsberetning med regnskap, 2) budsjett, 3) valg (av leder og representanter til Arbeidsutvalget), og 4) årsplan. Leder velges for to år, med mulighet for gjenvalg en gang, men da for ett år. STL Bergen ønsker at ledervervet skal gå på omgang blant de ulike medlemssamfunnene (STLB 2014a). Hittil har ledervervet blitt besittet av en representant fra Den norske kirke, etterfulgt av en representant fra Human-Etisk Forbund.²⁶

Arbeidsutvalget²⁷ består av syv representanter (inkludert leder og nestleder) som velges for ett år med mulighet for gjenvalg. STL Bergen ønsker at alle medlemssamfunn, over tid, blir representert i Arbeidsutvalget slik at alle får slippe til og får etablert et eierforhold til STL. Arbeidsutvalget møtes i gjennomsnitt fem ganger i året (STLB 2012a, 2013a, 2014a). Etter hvert møte i Arbeidsutvalget sendes referat til rådets medlemmer. Et typisk Arbeidsutvalgsmøte består i å ta opp aktuelle saker STL Bergen er, eller vil bli, involvert i, utarbeide søknader til drift- og prosjektstøtte, og videreutvikle STLs kontaktnett og samarbeid med andre organisasjoner. I tillegg har Arbeidsutvalget bestemt at hovedansvaret for STL Bergens ulike aktiviteter fordeles innad i utvalget. Dette blir begrunnet med at Arbeidsutvalget ønsker å jobbe mer målrettet (STLB 2014c). I praksis vil dette si at én (men av og til flere) er hovedansvarlig for henholdsvis STLs dialogarbeid (internt i Arbeidsutvalget og i rådet, men

²³ Alle tros- og livssynssamfunn som er støtteberettiget av stat eller kommune kan bli medlem av STL Bergen. Hvert enkelt medlemssamfunn er stemmeberettiget. Dette betyr at ulike muslimske medlemssamfunn, for eksempel, har en stemme hver. De er ikke, som i STL sentralt, organisert som en gruppe eller under en paraplyorganisasjon (f.eks. Islamsk Råd Norge), som avgir én stemme. STL Bergen mener at det er viktig at «også de minste blir hørt» og de kommer derfor til å fortsette denne praksisen (STLB 2014a).

²⁴ Konsensus er forstått slik at Arbeidsutvalget kan sende en uttalelse til høring på e-post til alle medlemmene i samarbeidsrådet, med en svarfrist på 5 dager. Dersom Arbeidsutvalget ikke får noen kommentarer innen fristen er det samtykke (STLB 2014a).

²⁵ Se en mer detaljert diskusjon om temaet under avsnittet «Lokaler».

²⁶ Grunnet uforutsette hendelser har den tidligere lederen, representanten fra Den norske kirke, måtte tre inn igjen som fungerende leder fra desember 2014. Ny leder for STL Bergen vil bli valgt i 2015.

²⁷ Informanter veksler mellom å bruke begrepene «Arbeidsutvalg» og «styret». En gjennomgang av STL Bergens dokumenter (eksempelvis møtereferater) viser den samme tendensen. I denne rapporten har vi valgt å bruke «Arbeidsutvalg» om denne gruppen. «Arbeidsutvalg» eller «styret» må ikke forveksles med «Rådet» som består av representanter fra alle medlemsorganisasjonene.

også i forbindelse med samarbeid med andre organisasjoner); etableringen av stillerom; STLs økonomi; etableringen av en samarbeidsavtale med Bergen kommune, osv. Det har blitt bestemt at styresekretæren skal fortsette å jobbe med alle sakene (i samarbeid med hovedansvarlig(e)).

Nye medlemssamfunn tas opp på rådsmøtet ved enstemmighet. Registrerte tros- og livssynssamfunn som ønsker medlemskap må søke om dette (STLB 2014a). Det er Arbeidsutvalget som behandler disse søknadene og innstiller til rådsmøte.²⁸

Gjennom midler bevilget av STL sentralt har STL Bergen ansatt en styresekretær (i 15 % stilling) hvis ansvar er å skrive møtereferater, sende ut informasjon til medlemmene, organisere møter, ha oversikt over økonomi og føre regnskap.²⁹ Arbeidsutvalget ansetter og lønner styresekretæren, og det er leder av Arbeidsutvalget som har arbeidsgiveransvar for denne stillingen. STL Bergen har i tillegg bestemt at den som besitter stillingen skal være (mest mulig) «nøytral». Dette vil si at styresekretæren ikke skal representere et tros- eller livssynssamfunn i sin rolle som styresekretær (intervju med informanter).

Økonomi

STL Bergen har siden oppstarten høsten 2011 søkt STL sentralt om driftstilskudd og prosjektstøtte. I 2012 fikk de innvilget 60 000 kroner til oppstart og drift. Beløpet inkluderte lønn til styresekretæren i 15 prosent stilling (STL 2011a). STL Bergen søkte opprinnelig om 75 000 kroner i driftstilskudd til oppstartsmøte, dialogkvelder og lønn til styresekretær i en 15 prosent stilling. I tillegg søkte de om 25 000 i prosjektstøtte for å arrangere en lokal tros- og livssynskonferanse som skulle markere oppstarten av STL Bergen (STLB 2011). STL sentralt hadde i 2012 fått bevilget 400 000 kroner til fordeling fra Kulturdepartementet, til lokalt dialogarbeid. Grunnet STLs prioriteringer av faste samarbeidsformer ble søknaden om prosjektstøtte avslått.

I 2013 søkte STL Bergen om 275 000 kroner til drift og prosjektstøtte. Prosjektstøtten inkluderte budsjettert studietur til Sarajevo samt tilskudd til leie av kontorlokaler. STL Bergen fikk innvilget 70 000 kroner til drift. Selv om Kulturdepartementet økte bevilgningen til STL sentralt til 600 000 kroner i 2013 fikk dette liten innvirkning på økte tilskudd til lokallagene. STL sentralt anbefalte STL Bergen om å søke Bergen kommune og Hordaland fylkeskommune om midler da STL sentralt har klare begrensninger på rammer for tildeling (STL 2012c). Senere samme år lyste STL sentralt ut 90 000 kroner til prosjektstøtte, STL Bergen fikk da innvilget 25 000 kroner til studieturen til Sarajevo.³⁰

Det påfølgende året søkte STL Bergen om 113 000 kroner i driftstilskudd og 55 000 til prosjektstøtte for studieturen til Sarajevo. De fikk innvilget 75 000 av STL sentralt som oppgav at dette er maksimum støtte til drift av lokale dialogtiltak. Søknaden om prosjektstøtte ble ikke innvilget. Dette ble begrunnet med at STL sentralt innvilget prosjekttilskudd til samme prosjekt i 2013 (STL 2013k).

²⁸ I tillegg til registrerte medlemmer finnes det en observatørstatuskategori. Observatørstatus i Samarbeidsrådet tilbys tros- og livssynssamfunn som ikke oppnår fullt medlemskap, eller organisasjoner som ikke defineres som tros- og livssynssamfunn, etter innstilling fra Arbeidsutvalget. Observatørstatus gir talerett, men ikke stemmerett (STLB 2014a).

²⁹ Det er noe uklart om styresekretærstillingen er på 15 % eller 20 %. I intervjuer med informanter, samt i STL Bergens dokumenter (se eksempelvis STLB 2013b), vises det til at styresekretæren innehar en 20 % stilling, mens det i dokumentene fra STL sentralt opplyses om at STL Bergen har ansatt en styresekretær i en 15 % stilling (se STL 2011a).

³⁰ STL Bergen søkte opprinnelig om 80 000 i prosjektstøtte til studieturen (STL 2012c).

For 2015 fikk STL Bergen innvilget 75 000 til drift (STL 2014g) (se Tabell 4 som viser oversikt over tilskudd i perioden 2012–2015).

Hittil har STL Bergen valgt å ikke innkreve en årlig medlemskontingent Dette begrunnes med at mindre medlemssamfunn har uttrykt at de ikke har økonomi til en slik årsavgift. Flere har signalisert at om det blir innført en årlig medlemskontingent vil de trekke seg fra rådet (STLB 2014b).

Tabell 4 Oversikt over innvilget driftstilskudd og prosjektstøtte som STL Bergen har søkt STL sentralt i perioden 2012–2015.

2012		2013		2014		2015	
Søkt	Innvilget	Søkt	Innvilget	Søkt	Innvilget	Søkt	Innvilget
75 000 + 25 000	60 000	275 000 + 80 000	70 000 + 25 000	113 000 + 55 000	75 000	75 000	75 000
Differanse:	- 40 000		- 260 000		- 93 000		0

Kilde: STL Bergen søknadsbrev (STLB 2011, 2012b, 2013c), samt oversikter over tildeling fra STL sentralt (STL 2011a, 2012c, 2013k, 2014g).

STL Bergen har prøvd å etablere en avtale med Bergen kommune for å øke tilskudd til drift og prosjekter, men hittil har ikke dette vært vellykket. Styresekretær forteller at hun har vært en ivrig pådriver for å sette i gang dette arbeidet, samt å undersøke mulighetene for å søke midler fra andre eksterne instanser. Samtidig nevner hun at det også er begrenset hva hun får gjort i en 15 prosent styresekretærstilling. Mesteparten av tiden går med på å planlegge og forberede møter, etterarbeid i forbindelse med møter (referatskriving), samt korrespondere med medlemmer og sørge for at disse er oppdatert i forbindelse med forestående møtevirksomhet/planlagte prosjekter. I tillegg har antall samarbeidspartnere steget og den kontinuerlige opprettholdelsen av disse nettverkene krever også mye av tiden til styresekretæren.³¹

Styresekretæren forteller at det er et sterkt behov for å øke stillingsprosenten og at det ideelle, på sikt, ville vært en 100 prosent stilling. Representanter fra Arbeidsutvalget og rådet sier seg enige i dette. Styresekretæren opplyser om at hun bruker i gjennomsnitt mellom 30–40 timer i måneden på arbeid relatert til STLs virksomhet i Bergen. Hun mener at arbeidsmengden har økt betraktelig siden etableringsfasen, delvis på grunn av at Samarbeidsrådet har vokst med hensyn til antall medlemsorganisasjoner, men særlig på grunn av videreutviklingen og intensivering av flere utadrettede prosjekter, noe vi skriver mer om senere. Om dette forteller hun: «Vi har jo prøvd å få på fote disse prosjektene og faktisk bidra i byen og utgjøre en forskjell. Og hvis man vil gjøre det, så krever det en del timer». Det er liten tvil om at styresekretæren oppfatter STLs samfunnsrolle i Bergen som viktig siden hun er villig til å legge ned flere timer i dette arbeidet enn det hun får betalt for. Det er en glidende overgang mellom betalt jobb og frivillig arbeid. Flere av informantene har forklart deres motivasjon utfra en følelse av at de er med på noe betydningsfullt og at de kan «utgjøre en forskjell».

³¹ Hovedsamarbeidspartnere til STL Bergen ved utgangen av 2014 var Haukeland og Haraldsplass sykehus (prosjekt om likeverdige helsetjenester), Det Felles Innvandrerråd i Hordaland («Åpen Dialogkveld», prosjekt om religion på arbeidsplassen, og stillerom på Bergen Lufthavn, Flesland), og Kirkelig dialogsenter i Bergen («Åpen Dialogkveld» og RLE-faget på Høgskolen i Bergen) (STLB 2014a).

I STL Bergens årsrapport for 2014 legges det vekt på at det er ønskelig med økt økonomisk støtte, blant annet slik at styresekretærstillingen kan utvides. I tillegg fremheves det at STL Bergen «har stort potensiale som aktør og holdningsleverandør for en konstruktiv tros- og livssynsdialog i Bergen, og i forebygging av ekstremisme» (STLB 2014a). STLs energiske arbeid med nåværende prosjekter, samt representanters forestilling om hva STL kan utrette i Bergen med økt bevilgning, bærer preg av et høyt ambisjonsnivå og vilje til å bidra positivt i lokalmiljøet.

Rådssammensetning

Da invitasjonene til medlemskap ble sendt ut i 2011 var interimsstyret bevisst på å rekruttere et bredt spekter av tros- og livssynssamfunn, slik at rådet kunne speile og være representativt for tros- og livssynsmangfoldet i Bergen. En informant forteller at det, særlig i begynnelsen, var viktig å ikke ha med *for mange* frikirker, da de tallrike frikirkemiljøene i Bergen lett kunne ha utgjort majoriteten i rådet. Selv om frikirkene selvfølgelig var «hjertelig velkommen», mente informanten at det særlig var viktig å få med minoritetsreligionene slik at STL Bergen kunne ha tilgang til en bredere kontakt- og kunnskapsflate både med hensyn til utadrettet arbeid og i form av dialogisk virksomhet medlemmene imellom.

STLs 18 medlemssamfunn representerer derfor et heterogent utsnitt av Bergens små og store tros- og livssynssamfunn. Rådet består i dag av representanter fra fem forskjellige kristne trossamfunn, fire muslimske trossamfunn, og tre buddhistiske foreninger/forbund. Videre har rådet representanter fra sikhene, hinduene, bahaiene, Holistisk forbund og Human-Etisk Forbund (STLB 2014a). Når det gjelder kjønnsammensetning oppleves det at det er en god kjønnsbalanse i rådet og i Arbeidsutvalget. STL Bergen var tidlig ute med å stadfeste at Arbeidsutvalget skulle velges ut ifra prinsippene om å 1) ha flest mulig representanter fra *ulike* tros- og livssynssamfunn, og 2) ha en jevn fordeling mellom kjønnene (STLB 2012c). Når det gjelder kjønnsbalansen i de enkelte medlemsorganisasjonene som er representert i rådet, nevnes det at de muslimske trossamfunnene hittil bare har sendt mannlige representanter. En informant forteller at hun har foreslått for de muslimske representantene at det hadde vært fint om de kunne velge en kvinne, samtidig understreker hun at «vi prøver å ikke overstyre noen av de andre. Det er jo deres selvbestemmelse ... de har selvfølgelig helt og fullt råderett over det [hvem de velger som representanter]».

Relatert til temaet om kjønnsrepresentativitet er overveielser om hvorvidt representanter i rådet skal inneha autoritetsposisjoner i sine respektive trossamfunn (dvs. være religiøse ledere) eller om det er «folk fra grasrota» som utgjør det mest representative utvalget. Noen informanter fremhever at det ikke har vært et poeng å ha «øverste leder» for et tros- eller livssynssamfunn som representant i rådet, i og med at disse ofte er overarbeidet. Dette minsker sjansen for at de har mulighet til å stille opp på møter, forteller informantene. Flere informanter trekker frem viktigheten av at STLs fokus skal være på grasrota, og at det derfor er viktig at representantskapet også består av «vanlige folk». STL Bergen har ikke lagt noen føringer på hvem som kan representere tros- og livssynssamfunnene, utover det at hvert medlemssamfunn har rett til to representanter i rådet, samt oppfordringer til en viss kjønnsbalanse.

Praksis så langt, blant mange trossamfunn, har vært å ha en representant som besitter en lederstilling (dvs. en som innehar en form for religiøs kompetanse) og en «lek-representant».³² En informant forteller at hun syntes «det er veldig berikende at ikke det bare sitter biskoper og alt mulig sånn, fordi det gjør det nesten på alle andre møter. Men at dette her [STL-arbeid] er faktisk noe som er for hvem som helst». En annen informant peker på at det er viktig med den dialogen som skjer på grasrota, «at man på en måte kan snakke sammen på det nivået og lære om hvordan det er å være deg med ditt livssyn». Samtidig poengterer hun at religiøse ledere jo har en form for makt/autoritet som kan være gunstig hvis en vil drive påvirkning rettet mot trossamfunnene. Om dette utdyper en annen informant mulige fordeler ved å ha rådsmedlemmer som er religiøse ledere:

Jeg synes det var flott i en periode når [x-trossamfunn] hadde [en religiøs leder] og [en] vanlig troende. Da får du litt sånn begge deler. Vi [i STL] har ikke en strategi, men jeg tror at fokus er å være på grasrota og [i] lokalsamfunnet. Og det virker som det er bred enighet om det i rådet ... autoritetsfigurer fra religioner kan være litt satt i sine bokser og kanskje ha helt andre tanker og syn enn vanlige troende. Men jeg syns det er viktig med begge deler. [I forbindelse med STLs arbeid for å utvikle likeverdige helsetjenester:] Han [en religiøs leder] sa i hvert fall det at han syns det var så flott at han fikk bruke sin rolle i den sammenhengen, og at han som autoritetsfigur, når han kom inn som [religiøs leder] i møte med andre troende, så var det en større respekt. Og det må vi ikke glemme at troende, når de møter sine autoritetspersoner, det er en annen tillit til det. Og jeg tror at ved å ha [religiøse ledere] med i organisasjonen [STL], så øker vi også en tillit. Jeg tror vi har en god blanding i dag. Og det håper jeg vi fortsetter med. Det virker for meg som om Arbeidsutvalget har hatt det som en prioritering til dels [å ha religiøse ledere som representanter], for hvis noe skjer og hvis vi skal stå sammen, så er det noe sterkt ved det at [religiøse ledere] står sammen. Så man skal ikke kimse av det heller.

I kontrast til kritikken om at dialogarenaer for tros- og livssynssamfunn gjerne kan bli elitepreget, ettersom religiøse (ofte mannlige) ledere utgjør sentrale aktører, trekker informanten frem noen positive aspekter ved å ha religiøse ledere med som representanter i rådet. Selv om informanten legger vekt på at kombinasjonen religiøs leder/lek-representant utgjør en viktig og «god blanding», mener hun også at tilliten religiøse ledere har blant «vanlig troende» kan gagne STLs utadrettede arbeid (her: arbeidet med likeverdige helsetjenester) og folks innstilling/holdning til STL generelt. Det er også mulig å tenke seg at denne oppfatningen kan bli snudd på hodet dersom en religiøs leder fremstår som en mindre populær skikkelse innenfor sitt trossamfunn. Hvis en leder går ut offentlig med kontroversielle ytringer, for eksempel om kvinners rolle i samfunnet, eller LHBT-personer, kan dette føre til økte spenninger både innenfor det enkelte tros- eller livssynssamfunnet og i forhold til storsamfunnet. Alt i alt, signaliserer imidlertid informantene i STL Bergen at religiøse lederes medvirkning i STL-arbeidet har hatt en positiv effekt. Samtidig eksisterer det også en sentral idé om at dersom noe uforutsett hender (eksempelvis at en konflikt, eller anløp til konflikt mellom ulike tros- og livssynssamfunn oppstår, eller en hendelse i storsamfunnet for øvrig), er det lite som er så sammenføyende, eller fredsskapende, som at religiøse ledere står solidarisk sammen.

Informanter nevner at om lag halvparten av rådsrepresentantene har en annen etnisk bakgrunn enn norsk. Dette betyr at halvparten av representantene for tros- og livssynssamfunnene i STL Bergen er etnisk norske, og mange informanter signaliserer at de opplever «litt lite bredde i forhold til det

³² Det er viktig å påpeke at ikke alle tros- og livssynssamfunn, som er medlem av STL Bergen, opererer med en hierarkisk lederstruktur. Bahaiene og kvekersamfunnet, for eksempel, er trossamfunn som har en mer egalitær sammensetning. Representanter fra disse samfunnene er derfor såkalte «lek-representanter».

flerkulturelle». En informant forteller at «selv om flere tros- og livssynssamfunn har vært representert, så er det fortsatt primært etnisk norske. Og det er en situasjon, det er i hvert fall der vi er i dag. Vi hadde kanskje mer mangfold i begynnelsen, faktisk». En annen informant poengterer at «akkurat nå så er det vel ganske mange etnisk norske i styret», men hun fremhever at dette ikke betyr at STL er «utpreget kristen»³³.

Flere av informantene antyder at det kan virke som om STL Bergen, i senere tid, har blitt preget av at det er en relativt fast kjerne som møter opp – og at disse stort sett består av representanter med etnisk norsk bakgrunn. Noen informanter forklarer dette med at et stabilt oppmøte over tid alltid vil være en utfordring når det gjelder frivillig arbeid, og at det er vanskelig «å få folk som virkelig kan gi det lille ekstra et år eller to». Andre nevner at noen av de ikke-etniske norske representantene innehar religiøse lederstillinger i sine trossamfunn og at de derfor ikke har tid til å delta like aktivt. En informant sier at «språkproblemer» kan ha ført til lite aktivitet blant noen ikke-etnisk norske representanter. Mens andre igjen mener at det avtagende oppmøte fra ikke-etnisk norske representanter har med kjennskap (eller mangel på kjennskap) til den norske organisasjonskulturen og/eller dialogformen å gjøre. I fjor høst nådde STL Bergen en «all time low» da kun syv representanter (av totalt 30) deltok på et rådsmøte. Styresekretæren forteller at hun i etterkant av dette møtet begynte å sende representanter en sms i forkant av møter, og at dette økte fremmøte ved neste rådsmøte. Nå ligger oppmøte på rådsmøtene på gjennomsnittlig 15 representanter.

STL Bergen har også opplevd en del utskiftninger av medlemmenes representanter, og – grunnet uforutsette hendelser – utskiftninger i ledelsen i Arbeidsutvalget. STL Bergen var uten leder og nestleder fra juli 2014 til desember 2014. Informanter forteller at dette er en betydelig utfordring og kan påvirke fremdriften av STLs arbeid siden det medfører at en «begynner litt på nytt, om ikke på hvert møte, så tar ting veldig lang tid da på grunn av utskiftninger». Igjen er det særlig frivillighetsaspektet som informanter legger til grunn for de hyppige utskiftningene blant representantene; det er krevende å drive en organisasjon som er basert på frivillighet. Når det gjelder ledelse, nevner en informant at lønnede stillinger, eller honorar, kan gjøre arbeidet mer attraktivt og forhåpentligvis medføre mer stabilitet på sikt. Ustabiliteten i utskiftninger og varierende oppmøte fører med seg kan tyde på at STL Bergen befinner seg i en overgangsfase når det gjelder rådsstruktur/sammensetning. Etableringsfasen, preget som den var av forventning og begeistring (og frivillighet), er et tilbakelagt stadium. Et nytt arbeidsutvalg står for valg i 2015 og det er stor enighet blant informantene om at det nye arbeidsutvalget må bestå av «solide folk» som kan skape et større engasjement blant representantene.

Den som muligens har merket utskiftningene mest er styresekretæren, som forteller at det i senere tid har vært en litt vanskelig periode. Hun hadde forventninger om at STL Bergen skulle gå fra å «være en organisasjon som stablet seg opp, til faktisk å være en organisasjon som utgjorde en forskjell i Bergen». Men, ustabiliteten – spesielt i Arbeidsutvalget – gjør at hun fremdeles savner tydelige instruksjoner. Styresekretæren har måttet jobbe mye på egenhånd og påta seg ekstraoppgaver (eksempelvis representasjonsoppgaver) for å drive STL-arbeidet videre i denne tiden. Den siste tiden har hun jobbet uten kontrakt, fordi ny kontrakt ennå ikke har blitt utarbeidet av Arbeidsutvalget.

³³ I denne sammenheng blir det nevnt at flere av de etnisk norske rådsmedlemmene tilhører andre tros- eller livssynssamfunn (eksempelvis buddhistiske foreninger eller bahá'í).

Avslutningsvis nevner hun at STL sentralt kanskje kunne ha bidratt til lokallagenes utvikling av retningslinjer eller rammer, spesielt i forhold til lokallagenes ansettelse og bruk av styresekretær/koordinator.

4.3 DIALOGARBEID

Som tidligere nevnt har STL Bergen, i hovedsak, etablert et todelt arbeidsfokus: 1) lokalt forankret dialog, der representanter fra ulike tros- og livssynssamfunn kommer sammen for å lære hverandre bedre å kjenne, og 2) tros- og livssynsprosjekter rettet mot storsamfunnet. Disse kan karakteriseres som henholdsvis «innadrettede» og «utadrettede» aktiviteter, ettersom den lokalt forankrede dialogen tar sikte på å etablere gode relasjoner medlemsorganisasjonene imellom, mens prosjektene rettet mot storsamfunnet har som formål å motvirke ekskluderende sosiale eller institusjonelle praksiser/normer. Det finnes allikevel tydelige overlappinger mellom de innadrettede og utadrettede aktivitetene ettersom STL Bergens fokus på dialog ofte gjennomsyrrer arbeidet generelt.³⁴ Begrepene innadrettede og utadrettede aktiviteter uttrykker derfor ikke en konstruert dikotomi, men brukes som betegnelser for å tydeliggjøre STLs todelte arbeidsfokus.

I denne delen av rapporten starter vi med å redegjøre for STL Bergens innadrettede aktiviteter som i hovedsak består i (i) «Dialogmøter», (ii) «Studietur til Sarajevo» og (iii) «Åpen Dialogkveld». Vi legger vekt på hvilke former for dialog disse aktivitetene innebærer, tema som blir tatt opp, og på hvilke måter dialogarbeidet blir videreformidlet til medlemmer/storsamfunn. Deretter følger en presentasjon og analyse av STL Bergens utadrettede aktiviteter som består i (iv) etableringen av likeverdige helsetjenester, (v) anskaffelse av lokaler til tros- og livssynssamfunn, og (vi) samarbeid med lærerskolen i Bergen om RLE-faget/undervisning.

«Dialogmøter»

I etterkant av rådsmøtene har STL Bergen pleid å arrangere «Dialogmøter». En informant forteller at dialogmøtene, i begynnelsen, ikke var åpne for alle da det var en viktig målsetting for de «ferske» rådsrepresentantene å bli bedre kjent med hverandre før eventuelt andre ble innlemmet i samtalen. En annen informant forteller at dialogmøtene som foregikk i etableringsfasen var en viktig «sosialiseringsprosess» ettersom mange av rådsrepresentantene aldri før hadde møttes, eller hadde hatt samtaler med personer som tilhørte et annet tro- eller livssyn. Informanter som hadde vært med i STL Bergen fra begynnelsen av ga tydelig uttrykk for at det innadrettede fokuset etableringsfasen bar preg av var med på å skape en «trygg base» eller «et fundament» for rådsmedlemmene. En informant forklarer det slik:

Det har vært en kontinuerlig prat å bygge et grunnlag, å kjenne hverandre for å kunne styrke dialogarbeidet. Jeg tror mange vil si det samme som meg av medlemmene, at det å bli kjent med hverandre for personlige bånd har gjort det lettere for dialogarbeidet og har gjort det lettere å enes om prosjekter.

³⁴ Dette kommer kanskje spesielt til uttrykk i STL Bergens arbeid med å etablere likeverdige helsetjenester hvor tros- og livssynsdialogen, representantene imellom, har stått meget sentralt i arbeidet. Dette arbeidet beskrives mer inngående senere i rapporten..

I tillegg til å fremheve at oppbyggingen av mellommenneskelige relasjoner medlemmene imellom var viktig for i det hele tatt å drive dialogarbeid, nevnes det også at tiden rådsmedlemmene brukte på å bli kjent med hverandre i etableringsfasen forhåpentligvis dannet et solid grunnlag for å «ta opp litt vanskelige tema og litt vanskelige spørsmål» senere. Med andre ord, rådsmedlemmene var tidlig opptatt av at STL Bergen ikke bare skulle være en møteplass der folk skulle «kose seg» og bli kjent med hverandre, men også, etter hvert, ha samtaler om problematiske eller personlig utfordrende emner.

Dialogmøtene i etableringsfasen var preget av samtaler omkring eksistensielle spørsmål, som for eksempel «Hva skjer når vi dør?». Det var i utgangspunktet styreleder som bestemte temaet for dialogen, og hun valgte denne type spørsmål fordi hun mente at dette var noe «alle delte», var opptatt av, eller hadde gjort seg noen tanker rundt. Vanligvis ble det satt av en time til dialogmøte etter hvert rådsmøte. Etter at styrelederen hadde informert om kveldens tema gikk de fremmøtte rådsrepresentantene inn i grupper på tre, hvor hver enkelt fikk 3-4 minutter uavbrutt snakketid. En informant forteller at heller ikke hjelpeord som «mmm», «ja», «ok» osv. var lov ettersom disse kunne være med på å styre «pratens» retning gjennom å uttrykke bekreftelse, forvirring, uenighet eller annet. Målet med 3-4 minutter uavbrutt snakketid var at

den som forteller skal få gå alle de veiene som dukker opp ... Og det er en utrolig god øvelse, det er en veldig krevende øvelse, fordi at - jeg merker sjøl når jeg skal fortelle ... hva skjer når vi dør, så er det ikke vanlig å få snakke i 4 minutter uavbrutt ikke sant – Så du må virkelig dypt – dypt ned.

Det ble fremhevet av flere informanter at det, i tillegg til den uavbrutte snakketiden, var viktig med noen «kjøreregler» for dialog. I begynnelsen var det visstnok «mye rart» som ble sagt, spesielt relatert til generaliserende ideer om det som forener (eksempelvis «det som forener oss, det er jo at vi alle er skapt av Gud»)³⁵, eller noen gruppers forestillinger om at et underliggende motiv for dialogarbeidet var «snikmisjonering fra Den norske kirke». Mangel på tydelige definerte rammer, eller forståelse av hva formålet med dialogen var gjorde det derfor nødvendig med noen «kjøreregler». Informanter nevner i så måte at det har blitt etablert praksis at representanter ikke nødvendigvis skal bli enige med hverandre, men at målet med dialogen er å utveksle informasjon slik at rådsrepresentantene kan forstå tros- og livssynsforestillinger fra andre (og andres) perspektiver. En informant beskriver det slik:

Du tenker sånn, jeg tenker sånn, [vi] ser på forskjeller og likheter. Målet med møtene er å lære mer om den sin tro eller livssyn, se hvordan tingene fungerer ... rett og slett få mer kunnskap om den enkeltes ståsted ... Dialogen kan utvide min forståelse ... ja, rett og slett utvider meg jo i forhold til andre mennesker. Vi har vært veldig obs på det der med respekt. Og jeg syns jo det er VELDIG viktig, at man respekterer at den ene mener DET og en annen noe annet. Jeg har aldri opplevd NOEN konflikter. Så det er mer den der, jeg er interessert i å høre.

Det å opparbeide tillit til hverandre, kan handle om å gjøre hverandre trygge på at personlige meninger/tanker ikke fører til kritikk eller fordømmelse fra andre rådsmedlemmer. Slik dialogens

³⁵ En informant forteller at hun opplever at det særlig er «de med innvandrerbakgrunn» som har en tendens til å uttrykke et «vi» som innebærer en felles gudstro: «for de er det så inni ryggmargen at de tror på Gud og at de tror på noe, og da glemmer de at det fins folk [i rådet] som ikke tror».

formål blir beskrevet her, søker den å stimulere en økt kunnskap hos hver og en som tar del i dialogen. På den måten gis de en mulighet til å forstå den andre på «deres egne premisser».

En informant trekker frem at de i etableringsfasen også hadde en del «bli kjent-øvelser», der hver enkelt representant presenterte og fortalte om seg selv og om sin tro/livssyn. Dette var med på å bevisstgjøre det tros- og livssynsmangfoldet som eksisterte blant medlemmene og etablere aksept for ulikheter og forskjeller. Delepraksisen fremmet kjennskap til hverandre og var med på å bygge opp en felles forståelse av formålet med dialogarbeidet.

I etableringsfasen var det også et mål at dialogmøtene skulle skje på «nøytral grunn». Møtene ble derfor holdt i lokaler i Bergen rådhus og på universitetet, i og med at STL Bergen ikke hadde egne lokaler. Samtidig kom det tidlig innspill fra deltakerne at de ville «hjem til hverandre». Rådsmedlemmenes ønsker ble tatt hensyn til, og nå arrangerer STL Bergen sine møter «hjemme hos» de enkelte medlemssamfunnene. Endringen av møteplass har medført et skifte i dialogmøtets struktur. Nå er det vanlig at dialogmøtet åpnes ved at vertskapet presenterer seg selv – dette tar ofte en foredragsform, men kan også innebære en omvisning i tros- eller livssynssamfunnets lokaler. Deretter åpnes det for spørsmål i plenum. Som regel bærer spørsmålene preg av rådsmedlemmenes ønsker om å lære mer om de respektive tros- og livssynssamfunnene. Særlig er det religiøs praksis (eksempelvis ritualer knyttet til livets faser, høytider, mat) eller «gudsbilde» rådsrepresentanter er opptatt av å lære mer om. Dialogmøtet avsluttes med at det serveres mat³⁶ og gruppen glir over i mer uformell prat.

Informanter nevner at den opprinnelige dialogen, der rådsmedlemmene gikk inn i mindre grupper og snakket om et tema, har forsvunnet noe. En informant sier at hun savner litt mer «dialogøvelser», der kjernen består i å praktisere dialog for dialogens skyld. Nå har det blitt mer fokus på å lære om «den andre», og om hvordan enkelte tros- og livssyn praktiseres eller utøves. I tillegg har det stort sett vært sentrale lederskikkelser (særlig religiøse ledere) som har presentert medlemssamfunnene og disse bestemmer selv hva de velger å fokusere på. På denne måten kan det virke som om opplysningsaspektet har blitt mer dominerende enn dialogen og at grasrotperspektivet har kommet litt i bakgrunnen. Dette at det ofte er en såkalt autoritetsperson som presenterer en medlemsorganisasjon blir ikke problematisert av informantene annet enn at det nevnes at «deres ståsted og deres spørsmål alltid vil formes av den rollen og det yrket de har», og at samtaler derfor ofte kan dreie i en mer teologisk retning. Allikevel signaliserer flere av informantene at dette øker rådsmedlemmenes kjennskap til «vår tro», og de oppfatter derfor lederes medvirkning som positivt.

Samtidig nevner informanter at besøkene hos medlemssamfunnene har utartet seg noe forskjellig ut ifra hvem det er man besøker. En informant forteller for eksempel at besøket hos Human-Etisk Forbund var preget av en mer «utfordrende diskusjon» ettersom mange er kjent med deres standpunkter og ikke-troende utgangspunkt:

Dem har jo ikke guddommelig opphav [og] da vi hadde et møte hos dem da kom vi i diskusjon om «fins Gud?». Det begynte med en presentasjon av hva tror Human-Etisk Forbund på, og så kom det en diskusjon etterpå. Det var den eneste gangen at vi som et organ har diskutert tro versus ikke-tro. Det var

³⁶ Gruppens mattradisjoner varierer veldig blir det sagt, noen medlemssamfunn legger vekt på å servere tradisjonell mat fra et bestemt geografisk område, mens andre bestiller pizza.

en oppheta diskusjon til dels. Folk var jo ikke sinte, men du har mindre felles grunn, sånn at man har mindre overlapping. Da blir det større friksjon i diskusjonen. For man har mindre felles å gå på. Det jeg opplevde spesielt hos Human-Etisk Forbund [var at] du kommer til en diskusjon hvor folk er fundamentalt uenig på visse premisser hvor du rett og slett ikke kommer deg videre. At du bare får sirkelargumentasjon i forhold til begge sidene. Man klarer ikke å akseptere premissene til den andre. Du når et punkt hvor du ikke kommer videre ... eller det er veldig vanskelig å innta en stilling om at Gud ikke finnes for eksempel hvis du er troende. Så det er begrensa egentlig hvor langt du er villig til å strekke deg. Så det er ikke ideelt å gjøre det på den måten, men det blir ofte sånn har jeg observert. Det er kanskje noe vi kan trene oss på, at vi er bevisst på det her. Kanskje er det nødvendig at vi setter oss ned og faktisk diskuterer dialog fra et teoretisk perspektiv før vi har dialog.

Informanten forteller videre om hans opplevelse av å være «hjemme hos» Jesu Kristi Kirke:

Der ble det ikke den samme nivådiskusjonen. Der ble det mer en spørsmålsrunde. Fordi at mormonerne er veldig sånn lite kjent for de andre, så der prøver man bare å suge til seg informasjon. Man ser et døpebad, det er veldig ukjent for veldig mange. Hvorfor ha noe så stort? De får spørsmål om hvordan de er strukturert, kvinnens rolle. Så der ble det veldig sånn spørsmål og svar. Så det har vært to veldig forskjellige opplevelser.

Det er tydelig at formen dialogmøtene tar – og dynamikken medlemmene imellom – forandrer seg noe på bakgrunn av hvorvidt medlemssamfunnene deler visse ontologiske oppfatninger, eller dersom vertskapssamfunnet er lite kjent blant de øvrige medlemmene. Tros- og livssynssamfunn som står langt fra hverandre teologisk/ideologisk kan, i følge flere informanter, lett låse seg i faste dialogspor. For eksempel i samtaler mellom trossamfunn som har en tydelig artikulert gudsforestilling og livssynssamfunn hvor den sekulære humanismen står sentralt, kan hovedfokus bli tro versus ikke-tro. Besøk hos tros- eller livssynssamfunn som er forholdsvis ukjente for majoriteten av rådsmedlemmene, blir derimot ofte møtt med større åpenhet og nysgjerrighet. De andre rådsmedlemmene vil da ofte ønske å øke sin kunnskap om vertskapets ideologi, ritualer og symboler.

Dialogenes form og forløp varierer. Men til tross for disse forskjellene er det allikevel vanskelig å finne spor av den opprinnelige dialogen som preget etableringsfasen – der det å forstå «den andre» på deres egne premisser gjennom *gjensidig* dialog var mye mer i fokus. Det kan virke som om møteopplegget med en mer «formell» temapresentasjon først, med påfølgende diskusjon og spørsmålsstilling, nå er blitt den mest vanlige modellen.

Beskrivelsen av besøket hos Human-Etisk Forbund, tyder på at diskusjonen som oppstod ikke handlet om å *forstå* «den andre». Man kan jo reise spørsmål om hvor «dialogisk» innstilt representanten var når det ble et spørsmål om hvor langt de kunne «strekke seg» i møte med et sekulært livssyn? Den samme informanten nevner selv at det kanskje er nødvendig at gruppen får en mulighet til å snakke mer sammen om *hva* dialog er, før de begir seg ut på det.

Flere informanter nevner at dialogpraksisen som karakteriserte dialogmøtene til STL Bergen i etableringsfasen var mer kjennetegnende for hvordan de så for seg «arbeidet med dialog». Samtidig mener flere at det også har vært svært viktig å komme seg litt mer «innenfor» de enkelte tros- og livssynssamfunnene gjennom å besøke hverandre og således lære mer om hver enkelt medlemsorganisasjon. Imidlertid sies det også at den formelle presentasjonen som særpreger dialogmøtene fører til at den mer «personlige samtalen» utgjør et begrenset innslag. Når det er sagt

forteller flere informanter at den gode dialogen ofte finner sted i pauser, og også særlig i forbindelse med måltidet som deltakerne deler i etterkant av møtet. Det blir sagt at måltidet gir rom for en mer «uformell» og «usystematisk» dialog, «der vi deler livene våre» og innser at «vi har en felles grunn som mennesker». En informant fremhever at medlemmene, gjennom å møtes forholdsvis regelmessig, «har opparbeidet seg et tillitsforhold som gjør at man *kan* møtes og snakke» også utenfor de faste møteplassene. Hun gir som eksempler det at medlemmene har møttes hjemme hos hverandre (privat), dratt på kafé sammen, og har vært på teater for å se «Abrahams barn», og at dette har skapt «nære bånd» som ytterligere har bidratt til å etablere en god dynamikk rådsmedlemmene imellom.

I senere tid har dialogmøtene vært åpne for alle (ikke bare rådsmedlemmene) og annonseres på STL Bergens facebook-side. Dette er en strategi for å nå ut til «grasrota», så vel som medlemsorganisasjonene, som i lokalsamfunnet for øvrig. Informanter forteller at antall oppmøtte har variert veldig (fra 5 til 20 deltakere, i tillegg til de fremmøtte rådsmedlemmene), og mener at dette kan ha sammenheng med møteplassenes sentrale eller mer perifere beliggenhet. Informanter har observert at møteplassene som ligger et stykke utenfor bykjernen ikke tiltrekker seg like mange deltakere og at det da gjerne er medlemmer fra det tros- eller livssynssamfunnet hvor møtet avholdes som stiller. De begrunner den beskjedne deltakelsen fra andre tros- eller livssynssamfunn (som ofte bare består i 1-2 personer) med at det kan være «tungvint» for deltakere å komme seg til de mer perifere stedene, spesielt siden den offentlige transporten ikke er god nok, sies det. En mer omfattende diskusjon angående medlemmers deltakelse på STL Bergens aktiviteter, utover rådets representanter, blir presentert i delen som omhandler det lokale dialogarbeidets funksjon eller virkning på nærmiljøet/storsamfunnet (som inneholder STL Bergens videreføring av dialogarbeidet til de respektive medlemsorganisasjonene).

Tematikk i dialogarbeidet

I og med at STL Bergen hittil ikke har praktisert tematiske dialogmøter (med unntak av etableringsfasen) vil vi her gå nærmere inn på noen refleksjoner informantene gjør omkring det å ta opp bestemte tema i dialogarbeidet.³⁷ Flere informanter uttrykte at de savnet det å ta opp bestemte tema i forbindelse med dialogmøtene, særlig fordi at møteformen som nå praktiseres av og til oppleves som «ensrettet mot det tros- og livssynssamfunnet som presenterer seg selv», og er dermed ikke i like stor grad inkluderende eller involverende. Mange informanter fremhever at hyppige utskiftninger i rådet samt utfordringen knyttet til det å ha en stabil organisasjonsledelse, er faktorer som har «holdt igjen» rådets ønske om å jobbe mer dialogisk med bestemte tema. En informant forklarer det slik:

Vi savner litt de vanskelige spørsmålene. Vi er ikke kommet der ennå. Jeg tror vi på mange måter dessverre er i etableringsfasen, i hvert fall det å etablere den sameksistensen og lære om andre. Vi har ikke gått «full circle», vi har ikke lært om alle, alle har ikke fått lov til å presentere seg selv ennå ... Men det er flere som har meldt et ønske om sånne temakvelder ... Jeg håper det [temakvelder] er neste skritt for jeg tror det er viktig og nødvendig. Hvis vi skal være en dialogorganisasjon, så må vi drive dialog. Vi kan ikke bare drive formalitetsarbeid. Og det er på en måte der vi har vært hittil. De gangene

³⁷ Rådsmedlemmene i STL Bergen har uttrykt et ønske om å introdusere såkalte «temakvelder» i forbindelse med dialogmøtene i 2015.

temaspørsmålene har kommet opp er gjerne i forhold til prosjekter vi har [informanten nevner her prosjektet om likeverdige helsetjenester og knytter det til en samtale gruppen hadde om døden]. Så sånne temaer må vi gjennomarbeide. Det er også bra. Det er også viktig ... men vi har fortsatt til gode det med tema og de vanskelige spørsmålene ... vi har ikke kommet der, og jeg vil påstå at vi ennå ikke har turt å stille vanskelige spørsmål, vi har ikke turt å ta opp vanskelige tema ... Ta homofilt ekteskap for eksempel ... Vi har ikke snakket om det en gang. Sånne ting. Og jeg vet at de [rådsmedlemmene] og er nysgjerrig på det, men så er det liksom dette formalitetsarbeidet som ofte kommer i veien. Hadde vi hatt tydeligere rammer rundt leder, arbeidsutvalg, ansatt ... Og hvis ledere hadde blitt honorert eller kompensert på noe som helst vis, så tror jeg det hadde gitt tydeligere lederskap, økt engasjementet, gjort at folk kommer på disse tingene, vi blir trygge på hverandre. Da kan vi tørre å ta opp vanskelige temaer. For jeg tror vi har en del av de, og vi vet ikke hvor vi står. Og da tar vi heller ikke og pirker borti de. Jeg tenker at vi må lede an litt for befolkningen. Vi må tørre å ta de tingene.

Sitatet over illustrerer godt noen organisasjonsmessige utfordringer knyttet til det å ta opp bestemte tema. Informanten gir tydelig uttrykk for at det er nødvendig at STL Bergen starter arbeidet med å ta opp «de vanskelige temaene», ikke bare fordi hun ser dette som en del av STLs kjernevirksomhet (jf. det å være en dialogorganisasjon som driver dialog), men også fordi hun opplever at STL Bergen har et ansvar utad – til å «lede an», og sette vanskelige og problematiske tema på dagsorden i samfunnet. Samtidig erkjenner hun at organisasjonsmessige utfordringer samt formalitetsarbeid (eksempelvis valg av medlemmer, gjennomgang av dagsorden og saker) ofte kommer i veien for de mer meningsfulle samtalene. Hun påpeker viktigheten av stabile rammer, og at mangel på dette har vært en medvirkende faktor til at det hittil ikke har vært et mer intensivt fokus på bestemte temaer som gruppen kan samtale om på dialogmøtene.

Når det gjelder hva det er som faktisk utgjør «de vanskelige temaene» nevner mange informanter spesielt temaene homofili og homofilt samliv. Ut ifra det informantene formidler gjennom intervjuene, kan det virke som om dette er temaer rådsrepresentanter har lite lyst til å ta opp. Dette skyldes nok at det kan skape konflikter blant medlemmene, særlig fordi mange tros- og livssynssamfunn har veldig klare meninger om dette. En informant forteller for eksempel at

Jeg er veldig klar på hva jeg mener om akkurat det med homofili, det er jeg altså. Ut ifra det som [religiøs tekst] sier så tenker jeg sånn. Men jeg har full forståelse for at det er vanskelig for de som er homofile. Men jeg pleier veldig ofte da å si det at jeg tror – eller vi [i dette trossamfunnet] tror – at ekteskapet er et institutt for mann og kvinne, og det er ikke noe imellom der, ikke sant. Og vi lever jo – vi skal jo leve som seksuelt avholdende inntil man er gift. Men vi har homofile i vårt [trossamfunn] – absolutt. Og det er vanskelig for dem. Men veldig mange har da valgt å si: «OK, da må jeg avstå fra den biten» [praksisen]. Det høres kanskje forferdelig ut, altså, men – ja – sånn er det, og sånn tenker JEG.

En annen informant sier at

Jeg ser for meg at homofili kunne vært en svært vanskelig sak og diskutert ... For mitt vedkommende, så har jeg ikke noe spesielt stort behov for å diskutere mange av de her temaene. Jeg vet hva jeg tror på, og jeg vet hva andre tror på, sånn er det bare ... Vi har for eksempel et forbud mot homofili i vår tro, uten at det betyr at det er noe galt med homofile. Ikke sant. Så du har den der, det er veldig sånn at du må forklare det veldig presist, og det er veldig lett at folk misforstår og så har du det gående. Derfor er det ofte lettere å bare unngå temaet ... Og delvis har jo det offentlige ordskifte vært veldig hardt, noe som jeg tror gjør at folk trekker seg veldig tilbake på en del av disse temaene. Likevel så vil du ofte ha en situasjon hvor troende har en felles oppfatning som bryter med flertallet i samfunnet. Og hvor de religiøse da kvier seg veldig for å bli deltaker i den offentlige debatten. Man er redd for å bli hengt ut, for

hets osv. Og det gjør at du får en veldig ensidig debatt som bare forsterker inntrykkene av at det er veldig stor enighet i samfunnet rundt det. Slik at STL da kan fungere som en arena hvor man har da et mindretallsyn, men hvor det utgjør flertallet innenfor STL.

De to sitatene over illustrerer at homofili kan oppleves som et spesielt ladet tema fordi mange trossamfunn opererer med tydelige dogmer/forestillinger om at homofili ikke er en akseptert praksis. Informantene som deler dette synet legger vekt på at det er *praksisen* som fordømmes, ikke personen per se. Informantene som uttrykker dette perspektivet er bevisste på at deres standpunkt går i mot holdningsutviklingen i storsamfunnet, der arbeidet for LHBT-personers rettigheter nå er mer toneangivende. Av denne grunn er også mange informanter forbeholdne og reserverte når de formidler sine standpunkt. Samtidig kan et tema som homofili åpne for konservative allianser rådsmedlemmene imellom. Det blir derfor desto viktigere at rådsmedlemmene kritisk vurderer hvorvidt STL Bergen skal bidra i den samfunnspolitiske debatten, og på hvilke tema de skal åpne for mindretallsuttalelser. I denne sammenheng nevner en informant at dette har vært drøftet blant en del rådsmedlemmer i STL Bergen, men ikke som et tema i plenum. Hun forteller:

Når disse her biskopene kom med sin uttalelse, ikke sant, der det var flertall for å gå inn for likekjønnet ekteskap, men så var det mindretallet som ble tatt hensyn til. Da var det noen av [representanter for et trossamfunn] som kom bort til meg i en pause, og sa at de hadde snakket om dette [og blitt enige om] at de hadde lyst til å komme med en sånn felles støtteerklæring til mindretallet av biskopene. Og [lurte på] hva jeg trodde om det. De [representantene] ville komme med det sånn offentlig da – og da sa jeg det at det kan godt hende det at dere IKKE skal gjøre det. Fordi at dette er jo en veldig sånn betent sak, og da har jo dere tatt et offentlig standpunkt på vegne av [disse trossamfunnene] i Bergen da. Så hvis det er litt sånn uenighet der også, sånn som det er i Den norske kirke, så kunne det kanskje være lurt å ikke gjøre det, ikke sant, for å slippe å bygge opp om fordommer og sånn.

Det at representanter fra forskjellige tros- og livssynssamfunn kommer sammen for å lære hverandre bedre å kjenne gjennom å ha dialog, må ikke forveksles med at representantene nødvendigvis er *mer* liberalt innstilt til omstridte temaer som homofili. Utfordringene denne tematikken belyser, med hensyn til det å bidra i den samfunnspolitiske debatten (i form av felleserklæringer), reiser viktige spørsmål angående STL Bergens rolle:

- som en utadrettet samfunnsaktør som formidler holdninger/meninger på tros- og livssynsfeltet, og
- som en innadrettet arena der de vanskelige temaene kan bli snakket om, og både egne holdninger og toleranse for andre utvikles.

STL Bergens møtereferater viser at temaet «offentlige uttalelser» har blitt behandlet tidligere i forbindelse med saken «Trusler mot moskeer» (STLB 2013d). Saken gikk ut på at et antall moskeer (hovedsakelig i Oslo-området) hadde mottatt trusler om ødeleggelse, og at Islamsk Råd Norge, som et resultat, hadde tatt ut politianmeldelse. Et rådsmedlem, som representerer et muslimsk trossamfunn i Bergen, fortalte at de også har mottatt slike trusler og at de på bakgrunn av dette ikke får forsikret lokalene sine. Rådet bestemte at det var «viktig å stå samlet i sånne situasjoner» og diskuterte muligheten for å utforme en «støtteerklæring» som kunne bli lagt ut på STL Bergens facebook-side. Rådet var enige om at slike holdninger (trusler om ødeleggelse av moskeer) ikke kunne aksepteres og at det var viktig å ta klart avstand. Denne uttalelsen var ikke bare relativt ukontroversiell, den hadde også konsensus i rådet. Det er imidlertid ikke helt klart hvilke temaer rådet skal/kan uttale seg om offentlig og hvilke temaer rådet skal unnlate å uttale seg om. Det er

derfor viktig for lokale dialoggrupper å bruke noe tid på målsettingen med dialoggruppen, og representantenes forståelse av denne. En informant poengterer sin forståelse av målsettingen med STL Bergen når hun sier:

Hva er det vi skal frem til? Det er jo jeg opptatt av. For meg spiller det ikke noen rolle om folk er homofile eller ei ... sånn som i [trossamfunn], så er ikke det noe som har med religion å gjøre. Jeg kan ikke huske at jeg har lest noe om det, jeg har spurt [religiøs leder] vår om det, og han sier det er på en måte en personlig ting. Det er ikke noe, så lenge man ikke skader noen andre og gjør vold, så må man gjøre som man vil. ... Men det er ikke mitt mål med denne dialoggruppen å overbevise noen andre om at mitt forhold til homofili er det rette. For det blir jo feil, eller selv om jeg syns jeg har riktig, så kan ikke jeg si til de andre at hør her: «Folk må være så mye homofil de vil». Det er ikke det STL handler om. Vi skal ikke overbevise noen andre, men vi kan godt ha temakvelder.

Sitatet over uttrykker en primær målsetning om å kunne snakke sammen, tross ideologiske ulikheter og forskjeller. Målet er ikke å enes eller å komme til en felles forståelse om et bestemt tema, og det er heller ikke i god «STL-ånd» å jobbe for å overbevise andre rådsmedlemmer om at ens eget synspunkt er det «riktige».

Det er likevel flere informanter som uttrykker usikkerhet relatert til STLs mål og mening. Særlig er det spørsmålene «hva er det vi skal være?» og «hvor vil vi hen?» som informanter er opptatt av. Noen informanter etterlyser stabile strukturer slik at dialogarbeidet etter hvert kan finne sin form. Andre informanter fremhever at det er ønskelig med en omarbeiding av dialogformen slik den nå praktiseres, dvs. en overgang fra opplysningsfokuset til et mer utpreget dialogfokus. Andre igjen understreker at STL Bergen ikke (bare) skal handle om at man skal ha det koselig sammen, men at det også er nødvendig å ta opp bestemte (og «vanskelige») tema for så å kunne bidra til den offentlige debatten.

På bakgrunn av informanters beskrivelser og opplevelser av dialogmøtene, samt ønsker om hva som kan/bør forandres, kan det tolkes dithen at dialogmøtene ikke ennå har funnet sin faste form. Dialogmøtekulturen bærer fortsatt preg av å være i en etableringsfase, der det å bli kjent med «den andre» gjennom å besøke hverandres «hjem», representerer den vesentligste aktiviteten. Lanseringen av den mer systematiske og organiserte tema-dialogen beskrives av informanter som neste steg i riktig retning. Samtidig gir intervjuene grunn til å forvente at dialogens spilleregler videre utarbeides og belyses slik at rådets medlemmer og andre deltakere i dialogen er innforstått med dialogmøtets hensikt og målsetting.

Studietur til Sarajevo

Våren 2014 dro 13 representanter fra STL Bergen på studietur til Sarajevo (STLB 2014d).³⁸ Allerede i 2012 ble forslaget om studietur fremmet. STL Bergen ville ut i verden for å erfare muligheter og utfordringer knyttet til forsoningsarbeid mellom ulike religioner i et avgrenset område. Valget falt på Sarajevo der det i dag foregår et aktivt arbeid for å forstå det religionspolitiske landskapet som eksisterte i forkant av krigen, og hvor det arbeides dynamisk med å forebygge lignende konflikter. To av medlemmene i STL Bergen, opprinnelig fra Sarajevo, dannet sammen med to andre rådsrepresentanter en studiekomité som spesielt skulle jobbe med planleggingen av turens innhold.

³⁸ I tillegg til disse 13 ble en journalist og en fotograf med for å dokumentere turen, samt en representant fra STL sentralt.

Særskilt ville deltakerne besøke ulike trossamfunn, hovedsakelig kristne, muslimske og jødiske, og lytte til individers erfaringer. Deltakerne ønsket også å bedre forstå religionens rolle i konflikten og hvordan dialogarbeidet blir drevet i et land som er så preget av splittelse.³⁹

Informanter fra Arbeidsutvalget fortalte at de var veldig bevisste på å få med seg så mange som mulig på turen, og også få med seg en bredde (dvs. representanter fra ulike tros- og livssynssamfunn). Det ble derfor meget viktig at egenandelen ble så lav som mulig slik at også representanter fra mindre trossamfunn (med dårlig økonomi) kunne delta. STL Bergen hadde tidligere søkt STL sentralt om 80 000 kr til studieturen, hvorav de fikk innvilget 25 000 kr. For å supplere dette beløpet, bestemte STL Bergen seg for å dekke det de kunne fra egne ubrukte midler (fra foregående år). Selv om mange av deltakerne fra de større medlemssamfunnene fikk dekket mye av reisen og oppholdet gjennom midler fra egne tros- eller livssynssamfunn, besluttet STL Bergen at de ville fordele STL-midlene jevnt, uansett størrelse på medlemssamfunnet.

En av informantene mente at Sarajevoturen var det første store dialogprosjektet til STL Bergen. Ved å dra til Sarajevo, som også blir kalt «Europas Jerusalem», fikk STL-representantene «lære om dialog før krig, under krig, etter krig ... i vanskelige situasjoner som gruppe». To av hovedspørsmålene var: Hva kan vi lære av det som skjedde? Og, hvordan kan det vi lærer bli brukt i vårt arbeid, i Norge? Informanten tror at turen hadde mye å gi det interne dialogarbeidet til STL Bergen. Hun forteller at turen skapte et bedre samhold og dannet et solid grunnlag for den videre dialogen på hjemmebane:

I begynnelsen da de etablerte STL, så var det veldig arbeid å få den dialogen i gang og møte hverandre og sånn. Og så reiste halvparten av organisasjonen på en tur sammen, og man vet jo at det er lite som binder så mye som en tur på seks dager, og så tror jeg det å bli utsatt for temaer og situasjoner ... og høre og se en del ganske grusomme ting ... det satte selvfølgelig sine spor.⁴⁰ I løpet av den turen så endret dynamikken seg litt, for da sluttet det å være så veldig arbeid å møte hverandre. Plutselig ble det noe inngrodd i den dialogen ... og at [vi] delte noe sammen og fikk se en annen dialog utenfra. Og da ble det plutselig noe mer som lå til grunn, og det tror jeg gjorde at diskusjoner og temaer som kom opp senere ble lettere å møtes på. Det førte også til at det ble betraktelig mye enklere å rekruttere folk til Arbeidsutvalget når vi skulle ha valg som var rett etter studieturen.

Selv om økonomiske hensyn kan ha ligget til grunn for at noen medlemmer valgte å ikke bli med, fremkommer det i intervjuene at de som *ble med* utgjorde den «aktive gruppen» i STL Bergen. Samtidig, legger informantene vekt på at det ikke er alle som har mulighet til å ta seg fri fra jobb, eller reise fra familien, og at dette jo tross alt er frivillighetsarbeid. Samlet sett virket alle svært fornøyde med både antall deltakere og bredde. Det blir også nevnt at mange representanter fra de mindre trossamfunnene deltok og at dette var med på å skape en interessant dynamikk innad i gruppen ettersom det er disse trossamfunnene majoritetsreligionene kanskje vet minst om. Under turen oppstod det mange muligheter til å lære om hverandre, og til gjensidig dialog, mye på grunn av den intensiteten en slik tur skaper.

³⁹ Særskilt deltok representantene fra STL Bergen på møter organisert av Den Interreligiøse Dialoggruppen i Bosnia & Hercegovina, som gjennom dialog fokuserer på å oppnå forbedret tillit og relasjoner mellom mennesker med ulike religiøse og etnisk opprinnelse (STLB 2014d).

⁴⁰ Informanten forteller at de «sterke opplevelsene» ble ytterligere forsterket (for gruppen som helhet) av at en av deltakerne var en tidligere konsentrasjonsleirfange i Sarajevo.

Etter studieturen var det tydelig at flere ønsket å sette dialogen mer i fokus. Representantene uttrykte, kanskje tydeligere enn før, at de ville vite mer om andre tros- og livssynssamfunn og lære hverandre bedre å kjenne. Etter Sarajevoturen satt mange igjen med et inntrykk av at fiendebilder basert på vrangforestillinger, misoppfatninger og mangel på kunnskap dannet en fruktbar grobunn for konflikt. Dette vil rådsrepresentantene motvirke gjennom et fornyet fokus på dialog, hvor ideen om at Norge er et flerkulturelt samfunn som har rom for et tros- og livssynsmangfold står sentralt. Ett av bidragene i denne sammenheng har vært STL Bergens «Åpen Dialogkveld», organisert for første gang høsten 2014.

Informanter som var med på studieturen opplyser om at de ennå ikke har hatt mulighet til å arrangere en «erfaringskveld». I 2015 er det derfor planlagt å invitere til «Sarajevokveld» slik at rådsrepresentantene kan få anledning til å dele sine erfaringer og lærdom fra turen med de andre i rådet, samt andre interesserte. Ideen er å lage en billedfremvisning, presentere et utvalg anekdoter fra turen, samt å diskutere i plenum hvordan STL Bergen kan bruke disse erfaringene i sitt videre arbeid lokalt. Informantene som var med på turen uttrykker at «Sarajevokvelden» planlagt for 2015 blir en viktig 20-årsmarkering av folkemordet i Srebrenica (1995)⁴¹.

«Åpen Dialogkveld»

I oppsummeringsdelen av STL Bergens årsrapport for 2014 blir det vektlagt at STL Bergen har som mål «å nå sterkere ut til Bergens befolkning, markere oss som en tydelig aktør i bybildet, samt arbeide mer for dialog både internt og eksternt» (STLB 2014a). Informantene mente at de i 2014 oppnådde dette målet, særlig gjennom studieturen til Sarajevo som ga representantene «verktøy» i dialogarbeidet og viktig internasjonal erfaring som representantene kan benytte seg av i Norge, og i form av «Åpen Dialogkveld», hvor representantene følte at de virkelig «nådde ut til Bergens befolkning». Ifølge Oddbjørn Leirvik, professor i interreligiøse studier ved Det teologiske fakultet, UiO, og foredragsholder på STL Bergens første «Åpen Dialogkveld», var samlingen, med 170 fremmøtte, den største samlingen i religionsdialogens navn i Norge.

Arrangementet, som fant sted i slutten av oktober, 2014, ble holdt i rådhuskantinen og var organisert av STL Bergen, i samarbeid med Kirkelig dialogsenter Bergen og Det Felles Innvanderråd i Hordaland. Temaet for kvelden var: «Religionsdialog og livssynspolitik. Norsk tros- og livssynspolitik i endring. Hvilken betydning har tros- og livssynsdialogen hatt så langt? Hvilken rolle kan tros- og livssynsdialogen spille i årene fremover?» (STLB 2014e). Kvelden ble åpnet med en presentasjon av arrangørene. Deretter fulgte et foredrag holdt av professor Oddbjørn Leirvik. En «panelsamtale» bestående av blant annet Anne Sender (STL sentralt/Det Mosaiske Trossamfunn), Jan Otto Myrseth (fung. Biskop), en representant fra Human-Etisk Forbund, og varaordfører i Bergen (Frp), holdt korte innlegg, før det ble åpnet for spørsmål fra salen. Arrangementet fikk medieomtale i BA både i forkant og etterkant (Bergensavisen 2014).

Det ble trukket frem av foredragsholder og paneldeltakere at arrangementet var preget av en «folkelighet», en tydelig «grasrot-stemning», som var speilet i et engasjert publikum. De begrunnet dette med at de hadde opplevd at lignende møter, i andre kontekster, i større grad var dominert av

⁴¹ Under studieturen til Sarajevo besøkte rådsrepresentantene Srebrenica.

teologiske og teoretiske debatter, noe som gjorde at fremmøtte ikke virket like ivrige på å bidra i samtalen (STLB 2014f).

På et rådsmøte, som ble holdt i etterkant av «Åpen Dialogkveld», delte rådsmedlemmene sine inntrykk fra kvelden. Fra møterefateratet er det tydelig at medlemmene var godt fornøyd med arrangementet, oppmøtet, og samtalene som fant sted (STLB 2014f). Det kommer også frem i intervjuene at deltakerne opplevde kvelden som meningsfull, inspirerende, og lærerik. Det ble nevnt at foredragsholderen hadde vært flink til å trekke frem hendelser som eksemplifiserte på hvilke måter folk kan komme sammen og jobbe «for hverandre, ikke mot hverandre».

I etterkant av arrangementet mottok STL Bergen mange tilbakemeldinger fra publikummere gjennom sosiale medier (facebook, twitter, samt på epost). Det nevnes at responsen nærmest var «utelukkende positiv». Det eneste forslaget til forbedring var at det kunne ha vært satt av mer tid til samtale (STLB 2014f). Rådsmedlemmene er enig i dette og presiserer at også «den mellommenneskelige dialogen», den «løse» praten, er viktig ved slike arrangementer. I tillegg understreker rådsmedlemmene at det var viktig å ha med en sentral politiker på arrangementet og at dette bør gjentas. Det kommenteres at politikerne i Bergen bør ta større hensyn til Bergens religiøse og kulturelle mangfold. Det at STL Bergen nå er etablert, og, særlig, gjennom dette arrangementet har blitt mer synlig som en viktig aktør og medspiller, er noe politikerne kan benytte seg av: «Vi representerer folket, og representerer veldig mange. Og det må de [politikere] absolutt ha i mente når de skal styre denne byen, og at de kan bruke oss. Man må tenke på det forebyggende arbeidet vi gjør» (STLB 2014f).

På denne måten fremgår det at STL Bergen identifiserer seg selv som en viktig ressurs som politikerne kan (og bør) samarbeide med. STL Bergen mener at de representerer «grasrota» og spiller det brede tros- og livssynsmangfoldet i Bergen.

Etter suksessen med «Åpen Dialogkveld» har STL Bergen bestemt seg for å arrangere to slike arrangementer i året. Flere av informantene understreker at det er bra å ha litt forskjellig format på dialogarrangementene slik at dialogen kan skje på litt ulike nivåer. STL Bergen har også bestemt at «Åpen Dialogkveld» skal være et gratis arrangement. Informanter begrunner dette med at det er naturlig å anta at flere vil delta hvis det er gratis. I denne sammenhengen blir det nevnt at «det var veldig masse innvandrere som var her sist [første gang «Åpen Dialogkveld ble arrangert】». Det blir sagt at 50-100 kroner vil være nok til at mange vil la være å komme. Samtidig er det også et mål at arrangementet tiltrekker seg en viss bredde – folk fra grasrota. Det at arrangementet er gratis øker derfor sjansen for et mer mangfoldig oppmøte.

«Åpen Dialogkveld» blir beskrevet som et arrangement for «hele befolkningen». I så måte er dette et arrangement som kan sies å fungere som en slags brobyggende aktivitet – mellom det innadrettede og utadrettede arbeidet. Informantene er tydelige på at de ønsker «å dele» den fellesskapsfølelsen og respekten for hverandre som de selv har erfart og som har utviklet seg gjennom det interne dialogarbeidet i STL Bergen. Dialogen «må ut til folket», blir det sagt. Gjennom å invitere og involvere «grasrota» («nå ut» til Bergens befolkning), utgjør arrangementet på mange måter også en utadrettet aktivitet hvis formål er å skape en møteplass for dialog på tvers av tros- og livssyn. Slike offentlige møteplasser, som løfter frem det lokale tros- og livssynsmangfoldet på en positiv måte, kan være en motgift mot fremmedfrykt og negative stereotyper.

Den andre «Åpen Dialogkveld», som en av KIFOs forskere fikk observere, ble arrangert i begynnelsen av mars, 2015, også i rådhuskantinen. Medarrangører denne gangen var Bjørgvin Kirkeakademi, Human-Etisk Forbund og Kirkelig Dialogsenter. Temaet for kvelden var «Presten og Ateisten» og bestod i en samtale mellom to venner, en prest og en humanetiker, som har skrevet bok sammen. STL Bergen skriver på sin facebook-side at «Presten og ateisten fører en åpenhjertig og respektfull dialog om tro og tvil, savn og håp, som kan være interessant for alle, uavhengig av tro og livssyn» (STLB 2015a). Med andre ord, selv om dialogen tar utgangspunkt i en kristen/human-etisk utveksling, understrekes det at arrangementet tilbyr noe «for alle».

Omtrent 100 personer deltok på arrangementet, altså en del færre enn på den første «Åpen Dialogkveld». KIFOs forsker spurte informantene om hvordan de opplevde bredden denne gangen (med hensyn til deltakelse). Flere informanter bemerket at det var ganske «norskt» og at dette muligens hadde sammenheng med det utvalgte temaet. For eksempel forteller en informant at:

Der var det etnisk norske, for det meste. Men på det forrige så var det VELDIG mange antageligvis muslimske ... det har vært litt forskjellige folk som har vært der på de to gangene, for det var helt forskjellig tema ikke sant, vi skal jo fortsette med å ha åpne hus der.

Noen informanter meddelte i etterkant av arrangementet at temaet nok var litt for «smalt» til å fange opp tros- og livssynsmangfoldet i Bergen – selv om det hadde blitt vektlagt at samtalen omhandlet emner som «alle var opptatt av». Samtidig var informanter meget fornøyde med arrangementet. En informant mente at samtalen var «tros- og livssynsdialog i praksis», der presten og ateisten genuint demonstrerte en «respektfull» og «tolerant» dialog. I etterkant av samtalen ble fremmøtte oppfordret til å snakke seg imellom, og KIFOs forsker observerte at det var høy aktivitet ved alle bordene. Samtalen ble avbrutt av en «naturlig» pause, hvor fremmøtte mottok forfriskninger og deretter fortsatte praten. Etter pausen fikk arrangørene anledning til å presentere seg selv, før det ble åpnet en plenumsamtale over spørsmålet: «Hvordan har vi en god samtale?» Mange fremmøtte deltok aktivt med å dele sine meninger, opplevelser og tanker rundt dette spørsmålet. En tydelig tendens under plenumssamtalen var fokuset på selvrefleksjon, egen sårbarhet og respekt for andre. Det å tørre å vise sårbarhet i samtale med en annen, tvile, vakle, nøle, aldri være skråsikker i sin sak, bidro til å komme nærmere den «gode samtalen», mente mange. Tross en noe mer homogen deltakelse (enn det som var tilfellet under det første møtet), mente mange informanter at arrangementet bar preg av grasrotstemning. Fokuset på «den gode samtalen» åpnet opp for deltakelse og engasjement blant publikummere, som samtidig fikk et nærere kjennskap til STL Bergen og deres fokus på dialog.

Av og til treng vi eit rom som er annleis. Ein tilfluktsstad. Ein fristad. Ein plass å samle tankane. Eit privat pusterom, ein roleg stad for ettertanke, kvile, bønn og meditasjon (Helse Bergen 2014).

Slik beskriver Haukeland sykehus ideen om et stillerom. Det var ikke lenge etter at STL Bergen hadde blitt etablert at en sykehusprest fra Haukeland sykehus tok kontakt med STLs styreleder. Bakgrunnen for kontakten var at prestetjenesten ved Haukeland sykehus ønsket seg et register av mennesker som hadde kompetanse til å assistere pasienter fra ulike tros- og livssynssamfunn (og deres pårørende). I tillegg til en slik kontaktliste, har prestetjenesten også etablert et regelmessig samarbeid med STL Bergen, slik at de sammen har jobbet for å forbedre tilbudet (blant annet ved å utvikle stillerom) (STLB 2012a). På denne måten ble STL Bergen, med sin kunnskap om og nettverk innenfor ulike religioner og livssyn, tidlig involvert. STL har ikke bare bidratt til å finne samtalepartnere, men også med kunnskap i forbindelse med praksiser omkring døds- og sorgritualer, for eksempel rituell vask av døde, bruk av røkelse og salving og lesing/resitering av skrifter.

Arbeidet med å etablere likeverdige helsetjenester startet høsten 2011. Representanter for STL Bergen begynte da å utarbeide en kontaktliste. På dette tidspunkt representerte listen 16 ulike tros- og livssynssamfunn (STLB 2012d). Kontaktlisten har blitt tatt i bruk ved flere anledninger der pasient eller pårørende har ønsket samtale med en representant fra eget tros- eller livssynssamfunn eller der utførelse av rituelle handlinger har vært ønsket.⁴² I intervjuene med representanter i STL Bergen, har det også blitt gitt uttrykk for at tilbakemeldingene fra sykehuset har vært positive, ettersom de nå kan tilby pasienter og pårørende et bedre og mer likeverdig tilbud i forbindelse med alvorlig sykdom eller død.

I tillegg til utarbeidelsen av denne kontaktlisten har STL Bergen hatt jevnlige møter med prestetjenesten der organisering av bårerom og «stillerom» har vært diskutert. Prestetjenesten har et ønske om at disse rommene skal være åpne og tilfredsstillende for alle, uavhengig av tro eller livssyn. Som en konsekvens har leder for prestetjenesten deltatt på møter i regi av STL Bergen, og representanter fra STL har besøkt Haukeland sykehus for å se på fasilitetene, og kommet med innspill til forbedringer med utgangspunkt i tros- og livssynssamfunns særegenheter. Et rådsmedlem forteller at det for tiden kun finnes et kristent gudstjenesterom på Haukeland sykehus. Dette har ført til at personer med et annet tros- eller livssynsståsted har funnet midlertidige tomme rom og brukt disse som stillerom til hvile, meditasjon eller bønn. Arbeidet med å etablere et nøytralt stillerom som kan brukes av flere tros- og livssynssamfunn er derfor en prioritet. Fungerende styreleder forteller om sin opplevelse av befaringen til Haukeland sykehus og om hvordan temaet stillerom ble reflektert over og legemliggjort ved hjelp av en dialog-praktisk øvelse som fant sted i Haukelands gudstjenesterom:

Så satt vi inne i gudstjenesterommet i en sirkel ... Og vi bare kjente ... [så] sa jeg: «Kan dette rommet brukes av alle? Og hva må vi eventuelt gjøre hvis det skal brukes av alle?» Og det var en av de der virkelig fantastiske samtalerne – da var vi 19 stykker – og så tok vi runden. Og alle sa vel det at de kunne veldig gjerne ha ett felles bønnerom og stillerom, men dette her alteret da – ikke sant – med kors, det kunne ikke være der. Og så kom [turen] til meg til slutt ... jeg er prest, og så sa jeg bare det at for meg så

⁴² Kontaktlisten har i ettertid også blitt sendt til asylmottak i Bergen som ønsket en tilsvarende mulighet til å kontakte viktige samtalepartnere fra ulike tros- og livssynssamfunn dersom det oppstod behov for dette ved mottakene (STLB 2012d).

blir det helt umulig å skulle ta ut et alter i dette gudstjenesterommet. Det feires nattverd her en dag i uken. Det er veldig mange kristne pasienter, overvekt av det, faktisk. Og så sa jeg at for meg så blir det veldig vanskelig å stemme ja til å skulle gjøre dette – altså ta vekk det kristne der. Og så tenkte jeg: hvordan reagerer de på det? Og da var det [en i rådet] – han reiste seg opp, og så ser han på meg, og så bare tar han hendene over hodet, og så begynner han sånn å klappe – og så sier han: «Endelig en tydelig kristen!». Så det vi ble enige om da – og alle støttet det – og de forsto det veldig godt – at altså selvfølgelig – vi skal bygge et nytt rom – selvfølgelig tenker vi flerreligiøst. Men det å ta et eksisterende rom som har vært et gudstjenestefeirende rom og et kapell fra sykehuset ble bygget, å ta ut det [alteret] – DET blir ikke riktig. Det var faktisk bare jeg som var kristen av oss 19 den dagen ... Men i hvert fall så ble vi enige den dagen om at gudstjenesterommet får bestå, men snarest mulig så må vi ha et stillerom i tillegg.

Sitatet tydeliggjør en av praksisene som karakteriserer STLs virksomhet: dialogen der alle får en mulighet til å snakke. Men, i motsetning til en mer ordinær samling «rundt et bord» hadde representantene bestemt seg for at det var viktig å møtes i lokalet der syke og pårørende søkte trøst/støtte i vanskelige stunder. Representantene fikk erfare gudstjenesterommet og fikk tid til å reflektere over hvorvidt de var komfortable med å benytte rommet til egne tros- eller livssynsbehov. Alle, bortsett fra presten, uttrykte at gudstjenesterommet var et egnet rom dersom alteret med korset ble fjernet. Det er viktig å fremheve at presten var spent på reaksjonene til de andre representantene når hun forstod at hun ville bli den som utgjorde den avvikende stemmen.

Presten hadde en noe diskutabel referanse til at majoriteten av pasientene er kristne, og at dette implisitt skulle legitimere de kristne symbolene og å bevare gudstjenesterommet. Likevel, møtte presten forståelse og en imøtekommende holdning fra andre rådsrepresentanter. Kanskje var det den personlige måten det ble uttrykt på, at det derfor ble oppfattet som en «genuin» og «ekte» følelse, og ikke tolket som et tegn på majoritetstrossamfunnets selvhevdelse. Flere av representantene sa seg enig i at dersom dette rommet først hadde vært utsmykket med symboler fra eget trossamfunn, ville de selv vært kritiske til å avkle rommet disse symbolene. På denne måten bidrar en erkjennelse av sitt eget ståsted, engasjement og behov, til en gjenkjennelse av et liknende engasjement og behov hos andre.

I etterkant av besøket på Haukeland har STL Bergen diskutert muligheten for å etablere flere tros- og livssynsåpne rom i sentrale avdelinger på sykehuset (bl.a. kvinneklinikken, barneavdelingen, psykiatrisk og i hovedbygget).⁴³ Siden samarbeidet startet høsten 2011 har STL hatt jevnlige møter med prestetjenesten. Et konkret resultat av dette samarbeidet så langt, i tillegg til prestetjenestens bruk av kontaktlisten, har vært at prestetjenesten ved Haukeland universitetssykehus i 2015 lyste ut en rådgiverstilling for å bedre kunne ta imot pasienter fra andre kulturer og livssyn. I stillingsutlysningen, som ble utarbeidet i samarbeid med representanter fra STL Bergen, står det at

⁴³ I tillegg til de planlagte stillerommene på Haukeland sykehus er det her viktig å nevne at STL Bergen også samarbeider med innvandrerrådet i Hordaland om å få etablert et stillerom på Bergen Lufthavn, Flesland, som for tiden bygges ut. En informant forteller at diskusjonen om dette har gått mye «frem og tilbake» ettersom mange vil at dette stillerommet skal kunne brukes av alle (ikke bare de som befinner seg på innsiden av sikkerhetskontrollen). Spesielt er det de muslimske drosjesjåførene som ønsker seg et tilrettelagt stillerom. Til sammenligning tilrettela Stavanger Lufthavn, Sola, stillerom for taxisjåfører (og andre) under sin omlegging av trafikksystemet ved flyplassen i 2014 (Aftenbladet 2012). STL Bergen har også planer om å gå i gang med planleggingen av et stillerom i Bergen sentrum. Dette vil gi et tydelig (visuelt) bilde av det arbeidet STL Bergen bedriver. En informant forteller at et stillerom midt i sentrum vil minne folk om at STL Bergen ikke bare sitter og snakker sammen, men at de faktisk også jobber for å få til «konkrete resultater» i bybildet.

prestetjenesten søker en medarbeider som representerer et annet tros- eller livssyn enn Den norske kirke (Helse Bergen 2015).⁴⁴ Sykehuset har i så måte gått et viktig skritt på vei ved å anerkjenne nødvendigheten av et mer inkluderende helsetjenestetilbud.

Lokaler

«Hvor skal vi møtes?», spør KIFOs forsker, etter å ha avtalt dag og tidspunkt for intervju med en informant i Bergen. «Vi får se hva vi finner, en kafé eller lignende», svarer vedkommende. Etter å ha intervjuet en rekke medlemmer i STL Bergen på et utall lokale kafeer, kommer det tydelig frem at det er ønskelig med «et eget rom», men at dette godt kan være felles for flere. «Hvor skal vi være på neste møte? Hvem har ledige lokaler? Hvem har lokaler?», er et mantra ofte repetert på STLs samlinger i Bergen.

Siden første årsmøte våren 2012 har arbeidsutvalget i STL Bergen jobbet for å skaffe passende lokaler til de mindre tros- og livssynssamfunnene i Bergen som opp til nå ikke har noe fast sted å holde møtene sine. Det samme gjelder STL Bergen, som i starten møttes i ledige rom i Bergen rådhus eller på Universitetet i Bergen. I hovedsak er utfordringen knyttet til anskaffelse av lokaler økonomisk betinget. En informant opplyser om at de mindre trossamfunnene har dårlig økonomi, og som sådan ville vært svært fornøyd med å dele et rom seg imellom. Hun mener også at det ville vært flott hvis STL Bergen fikk et eget kontor hvor styresekretæren kunne sitte og jobbe. Ideen om faste møteplasser (lokaler) henger sammen med et ønske om «å få litt mer stabilitet», slik at en slipper å uroe seg over om en har et sted å møtes neste gang. Utilstrekkelige økonomi, derimot, gjør at dette prosjektet blir svært vanskelig å gjennomføre. STL Bergen har prøvd å etablere en avtale med Bergen kommune, med hensyn til problematikken rundt lokaler for sine medlemssamfunn, men hittil har ikke dette vært vellykket.

Samtidig forteller en annen informant, når det gjelder STL-møtene, at de nå har som tradisjon å dra på besøk til hverandre. På denne måten «sparer» de utgiftene til lokaler samtidig som de får mulighet til å bli bedre kjent med hverandres tros- eller livssynsrom. Men, som nevnt, ikke alle trossamfunnene som er medlem av STL Bergen har egne lokaler. Måten STL Bergen har løst dette på er at det ved et par anledninger har forekommet at mindre trossamfunn har fått muligheten til å presentere seg selv i noen andres lokaler. Om dette forteller en informant:

Det var en sånn fantastisk STL-ånd, [X] har ikke lokaler, [Y] tilbyr sine. Jeg synes at dette var så fantastisk, jeg får nesten frysninger når jeg tenker på det, og [X] var så glad for at de fikk fortelle om seg selv, og [Y], så uselvisk av de og bare ... vi trenger ikke [å presentere oss], men dere kan få lov.

Utvilsomt har besøkene «hjemme hos» hverandre ført til en viss grad av relasjonsbygging tros- og livssynssamfunnene seg i mellom. Også trossamfunn uten faste lokaler har fått mulighet til «å vise frem egen tradisjon», blir det sagt. Tross informantens glede over utvekslingen som fant sted, i sitatet over, er det rimelig å stille spørsmål ved hvorvidt alle trossamfunnene ville følt det like naturlig å presentere sin tro i «en annens hus» (jf. eksemplet over om gudstjenesterommet på Haukeland sykehus), og også hvorvidt alle tros- og livssynssamfunn som har egne lokaler er like åpne

⁴⁴ En lignende stilling finnes allerede ved Ullevål sykehus i Oslo. Representanter fra STL Bergen var derfor også på besøk hos den tilsatte på Ullevål sykehus, som er ansvarlig for tilbudet av samtalepartnere fra forskjellige tros- og livssynssamfunn, for å lære om mer om hvordan dette fungerer i praksis (STLB 2013e).

når det gjelder å tilby egne lokaler til andre. Det er viktig å poengtere at ulike maktforhold blant tros- og livssynssamfunnene også kommer til uttrykk gjennom tilgangen til lokaler. Hvordan disse ulike maktforholdene blir erfart eller gjør seg gjeldende i praksis, er avhengig av de flytende relasjonene tros- og livssynssamfunnene i mellom.

Lærerskolen i Bergen

Våren 2015 arrangeres det for første gang et åpent møte mellom representanter fra tros- og livssynssamfunn og RLE-lærere/studenter. Arrangementet er et samarbeidsprosjekt mellom Høgskolen i Bergen, STL Bergen og Kirkelig dialogsenter i Bergen (STLB 2015b). Samarbeidet kom i gang etter at det ble kommunisert fra lærerskolen at RLE-lærere og RLE-lærerstudenter ønsket å få møte «levende folk», ikke bare lese og lære om religion i et utvalg pensumbøker. Målet med det åpne møtet er derfor å tilrettelegge for direkte kontakt mellom de som underviser eller skal undervise i RLE-faget og representanter for de tros- og livssynssamfunn det undervises om. Videre legges det bevisst vekt på at RLE-lærere/studenter får kjennskap til det tros- og livssynsmangfoldet som eksisterer i nærmiljøet slik at RLE-undervisningen i skolen kan speile miljøet det er en del av.

Arrangementet er delt inn i to økter. Den første økten er en workshop hvor lærere/studenter har mulighet til å møte representanter fra ti ulike tros- og livssynssamfunn i Bergen. De ti representantene er paret, to og to, og fordelt i fem grupperom: Det islamske fellesskap Bosnia og Hercegovina & Metodistkirken; Buddhistforbundet & Kristensamfunnet; Bergen Muslimske forening & Vennenes samfunn kvekerne; Den norske kirke & Human-Etisk Forbund; og Bergen Bahai samfunn & Jesu Kristi kirke av siste dagers hellige (STLB 2015b). RLE-studenter og lærere roterer blant disse fem rommene, og får anledning til å stille spørsmål. Mange av informantene i STL Bergen uttrykte at de syntes det var flott at STL kan bli brukt som en slags «kunnskapsbank» eller «ressursbank». I forbindelse med samarbeidet med lærerskolen, forteller en informant at «vi blir litt sånn menneskebibliotek». I tillegg fremheves det at fordi tros- og livssynsrepresentantene ikke bare består av «religiøse ledere» får samtalene i grupperommene et mer tydelig mellommenneskelig fokus, noe som egner seg godt med tanke på undervisning i skolen.

Den andre økten er en åpen panelsamtale der hvert tros- og livssynssamfunn som er representert svarer på spørsmålet: Hva mener vi egentlig med dialog og toleranse? Studenter og lærere kan deretter stille direkte spørsmål (STLB 2015b).

Dessverre ble arrangementet avholdt etter at feltarbeidet for dette evalueringsprosjektet var avsluttet. KIFOs forskere har derfor ikke informasjon om informanternes/deltakernes opplevelse av arrangementet. Allikevel mener vi det er viktig å trekke frem dette samarbeidet med Høgskolen i Bergen, fordi det sier noe om mulighetene som kan skapes ved å drive utadrettet arbeid. Gjennom dette samarbeidet får STL Bergen mulighet til å tilføre kunnskap til RLE studenter og lærere, og de kan gi dem en mulighet til å erfare den typen personlige møter med de lokale tros- og livssynssamfunnene som STL har utviklet en modell for.

4.4 DET LOKALE DIALOGARBEIDETS VIRKNING PÅ NÆRMILJØET/STORSAMFUNNET

Når dialogarbeidet ut til medlemmene av de enkelte tros- og livssynssamfunnene? Eller, på hvilke måter videreføres dialogarbeidet? Har de innadrettede og utadrettede aktivitetene beskrevet her noen innvirkning på samfunnets normer/praksiser eller individers holdninger? Hva betyr STL Bergens dialogarbeid for nærmiljøet og/eller samfunnet for øvrig? Og, hva er egentlig STLs rolle i Bergen? Disse spørsmålene bidrar til å sette søkelyset på rekkevidden av dialogarbeidet som STL Bergen bedriver, og posisjonerer dermed STL Bergen inn i en bredere samfunnsmessig kontekst. På bakgrunn av informanternes refleksjoner og erfaringer, samt overveielser gjort på bakgrunn av det som allerede har blitt beskrevet i denne delen av rapporten, presenterer vi faktiske og tenkelige forhold.

Tilbakeføring av dialogarbeidet

Informanter er enige om at det godt kan utarbeides bedre rutiner på videreformidlingen av dialogarbeidet til de enkelte medlemsorganisasjonene. Styresekretæren forteller at hun sender ut «en milliard mail», men at hun sjelden får tilbakemelding. Når hun får tilbakemelding er det stort sett de samme personene som svarer. For å forsikre seg om at alle rådsrepresentantene er informert om forestående aktiviteter (og kan bidra til å mobilisere sine medlemmer til å delta på disse), har styresekretæren begynt å sende hvert enkelt rådsmedlem en SMS i forkant av arrangementer:

Vi har ikke hatt noen strategi i forhold til det å få denne informasjonsflyten ut. Og vi har hatt ganske mange problemer i forhold til informasjonsflyten vår, for jeg sender meldinger og de går ut, men det er lite som kommer tilbake, selv når jeg har hatt påmeldingsfrist, får [jeg] ikke svar. Så sender jeg SMS og da får jeg plutselig 20 [svar]. Så det var en sånn ting jeg begynte med sjøl, og jeg sender SMS fra min private telefon til 30 mennesker.

Styresekretæren har allikevel en opplevelse av at noen av medlemsorganisasjonene er flinke til å videresende e-poster, eller på andre måter informerer sine medlemmer om det innadrettede og utadrettede arbeidet STL Bergen bedriver. Særlig Human-Etisk Forbund, Den norske kirke og kvekersamfunnet blir trukket frem i denne sammenhengen. Når det gjelder invitasjon til dialogkvelder blir det nevnt at disse, for eksempel, sendes alle prester i Bergen og omegn. Om disse invitasjonene når videre ut til grasrota i de enkelte menighetene er det større usikkerhet om. Når det gjelder de mindre tros- eller livssynssamfunnene mener mange at nettopp fordi de er så små tilbakeføres informasjonen gjennom STLs rådsrepresentanter når vedkommende møter sitt tros- eller livssynssamfunn. Mange informanter, som tilhører en tros- eller livssynsminoritet, bekrefter dette.

Tros- og livssynssamfunn som sjelden er til stede på STLs aktiviteter er dårligere på å tilbakeføre informasjon. Det blir, som nevnt, sendt ut informasjon om STL arrangementer/aktiviteter til alle rådsmedlemmer, men disse er selv ansvarlige for å formidle informasjonen videre til sine tros- eller livssynssamfunn. Om dette forteller en informant:

Det er en utfordring tror jeg. Jeg tror at akkurat nå er utbyttet veldig på de som deltar. Og når det ikke er på øverste ledernivå, så sitter du med at du har en rekke nestledere og andre styremedlemmer, som har kontakt med andre styremedlemmer. Så sånn bygger du et nettverk mellom trossamfunnene, men den inputen varierer veldig. Og det er noe som er opp til det enkelte trossamfunn hvordan de kommuniserer innad. Jeg tar opp STL-saker med jevne mellomrom på styremøtene i vårt lokale råd for ting som er relevant for andre. Og da er det spesielt de åpne møtene at jeg oppfordrer folk å komme til. Hva andre trossamfunn gjør, det vet jeg ikke.

Det er en utbredt oppfatning blant informantene, at det er først og fremst de som selv deltar som har utbytte av det arbeidet STL Bergen holder på med. Som nevnt tidligere, består rådet av en blanding av ledere (les: religiøse ledere fra ulike trossamfunn) og lek-representanter (ofte styrerepresentanter i tros- eller livssynssamfunn). Sitatet over reflekterer noen informanters allerede antydende bekymring om at religiøse ledere i liten grad har mulighet til å delta aktivt fordi de allerede er overarbeidet. Allikevel opplever informanter at solide nettverk knyttes mellom medlemssamfunnene. Dette kan tolkes dithen at nettverkene ikke nødvendigvis er avhengig av at «øverste» leder er involvert eller representert. Samtidig, med hensyn til tilbakeføring av STL-arbeidet, kan det være en svakhet at organisasjonen ikke er representert ved sin øverste leder.

Det eksisterer generelt mye usikkerhet knyttet til tilbakeføringsmekanismene og klare oppfatninger om at disse kan og bør forbedres. Dette kommer også tydelig frem når vi tar i betraktning det ustabile, og til dels lave oppmøtet på STL Bergens «Dialogmøter». Siden antall fremmøtte (utover rådsrepresentantene) generelt er høyere når møtestedet ligger sentralt til, og at det pleier å komme flere fra det tros- eller livssynssamfunnet som er vertskap, tyder dette på at det er et potensial for større oppmøte. Hvorvidt medlemsorganisasjonene faktisk føler ansvar og eierskap til arrangementet og derfor ønsker at egne medlemmer tar en aktiv del i det, kan være avgjørende. Det kan også være mer å hente når det gjelder informasjonsrutiner og tekniske hjelpemidler. En av informantene uttaler seg om dette:

Jeg kjenner jo på det selv, jeg har det ansvaret for å formidle det hele til de 5000 medlemmene i Bergen, men hvordan gjør vi det, fins det noe system for det? ... At man får litt verktøy for hvordan jeg kan få dette her ut til våre medlemmer i større grad ... Det er på en måte det jeg syns er vanskeligst. Det fins jo egentlig ikke noe system for det, jeg rapporterer jo til styret [i den organisasjonen informanten tilhører], og så prøver vi å formidle, sånn som det arrangementet i går, at liksom det er noe medlemmene får delta på. Men det har jo også vært litt, det er det jeg mener da at ting går litt seint, at jeg syns STL har jobbet mye innad i gruppa. Det er veldig at man bygger opp mye tillit, har godt vennskap innad i gruppa, men jeg skulle ønske at vi hadde kommet litt mer ut i Bergen og ut i verden. Men det er jo sånne ting som tar tid, særlig når man er basert på frivillige.

Det kommer tydelig frem i mange intervjuer at informanter ønsker å involvere en større del av byens befolkning i STL-arbeidet. STL Bergen vil «nå ut» til folket! Samtidig er det et viktig poeng at rådsrepresentantene blir kjent med hverandre, og at møteplassene dem imellom har en gjensidig nettverksbyggende effekt. Det har allerede blitt nevnt at møteplassene i utgangspunktet var «lukkede» nettopp for å ta hensyn til rådsrepresentantenes «sosialiseringsprosess». Men, imellom disse to punktene, det innadrettede «bli kjent» og det utadrettede «nå ut», ligger det et behov for tydelige strukturer eller rammer for samarbeid og tilbakeføring.

Hvordan utvikle en organisasjonsstruktur som tilfredsstiller disse to sentrale aspektene? Styresekretæren forteller at det å starte «en tilbakemeldingsrunde» eller å «lage en selvevalueringskultur» er noe hun savner. Hun mener at hvis STL Bergen skal kunne utnytte sin fulle kapasitet, må det jobbes mer intensivt med strukturer for tilbakeføring av arbeidet. En godt etablert selvevalueringskultur ville kunne belyse hvorvidt videreformidling faktisk skjer, eller om det er slik at informasjonsflyten stopper ved rådsrepresentanten, mener hun. Videre fremhever hun at STL Bergen på mange måter har en unik fordel i de tallrike medlemsorganisasjonenes brede kontaktflate. Alt ligger til rette for å kunne nå bredt ut.

På den annen side kan man si at STL Bergen når bredt ut gjennom tiltak som «Åpen Dialogkveld» og det utadrettede arbeidet med «likeverdige helsetjenester» og samarbeidet med lærerskolens RLE-utdanning. Det solide oppmøtet på de to tidligere nevnte dialogkveldene reflekterer også at STL Bergen har blitt lagt merke til. «Grasrot»-deltakelsen på disse to møtene forteller også at videreformidlingen om dette arrangementet, via medlemsorganisasjoner og/eller sosiale medier, har fungert. Oppmøtet speiler at det finnes en interesse for temaet dialog på tvers av tros- og livssynssamfunn, og at folk kan være villige til å delta i slike dialogaktiviteter. Tilbakeføringsarbeidet kan imidlertid sies å mangle organisering og gode rutiner.

Dialogarbeid via sosiale medier og (via) STL sentralt

Styresekretær forteller at en av de første tingene hun gjorde for å synliggjøre STL Bergen var å lage en facebook-side og opprette en twitter-konto. Hun hadde fått beskjed fra rådet at det var viktig å nå ut til Bergens befolkning – og hva er vel viktigere i våre dager med tanke på virtuell nettverksbygging- og informasjonsdeling enn aktivitet på sosiale medier? Sosiale medier brukes nå til å markedsføre STL Bergens forestående og gjennomførte aktiviteter, og «venner» kan kommentere, «like», og melde seg på ulike arrangementer. Sosiale medier utgjør dermed også en viktig kanal der tilbakeførings- og formidlingsarbeid finner sted.

STL Bergen har ikke en egen nettside, men via nettsiden til STL sentralt kan en finne en kort beskrivelse av lokallaget, kontaktinformasjon, og link til facebook-siden. Styresekretæren mener at STL Bergen burde ha en egen nettside, siden de er «såpass store», men det har så langt ikke vært tid til å utarbeide denne. STL Bergen har mulighet til å legge ut informasjon på nettsiden til STL sentralt, men siden denne nettsiden redigeres sentralt synes styresekretæren at dette ofte blir litt tungvint: «hver gang vi vil ha noe der, så må vi gå via de, og det er litt kronglete ... [og] da bare tar jeg det på facebook-siden vår». Hun foreslår at lokallagene burde hatt mulighet til å administrere sine egne 'sider', og ikke være avhengige av å måtte gå via STL sentralt.

Når det gjelder kommunikasjon mellom STL Bergen og STL sentralt opplever informantene dette forholdet som positivt. Samtidig kommer det frem at det har skjedd en merkbar forbedring det siste året. En informant forteller:

Etter at [sekretariatsleder] kom, så har det virkelig blitt mye, mye bedre. Hun har gjort enormt mye for lokallagene og organisasjonen i sin helhet. Så jeg tror vi fikk e-post i forhold til hva gjør dere, hva skjer hos dere fremover og så fikk vi faktisk lov til å gi vårt bidrag til årsrapporten deres. Det har ikke skjedd tidligere, det kom nå. Og det var enormt flott for oss, det var noe som var 'long overdue' [på tide] ... jeg tenker det var helt fantastisk for det var helt nødvendig og viktig. For de som hovedorganisasjon favner om lokallagene, og det er absurd egentlig at det ikke har vært et bidrag fra lokallagene i rapporten tidligere. Så det er et enormt sprang egentlig ... og det virker som om [sekretariatsleder] har en strategi der med å få lokallagene mer med og tettere connection [her: samarbeid] og det har manglet. Og så tror jeg STL sentralt burde tørre å ta mer av den instruksjonen og den sjefsleder-posisjonen mot lokallagene, spesielt oss som heter det samme som de. Når vi heter STL Bergen, så representerer vi også de på mange måter, og den kontakten, og det må vi også ta ansvar for.

Det kommer tydelig frem i sitatet over at den «nye» interessen STL sentralt viser overfor lokallagene er kjærkommen. Spesielt er det lokallagsbidraget til STLs årsrapport som fremheves. Det at lokallagene nå har mulighet til å dele hva de har gjort i året som har gått er ikke bare med på å synliggjøre lokallagenes eksistens, men bidrar tydeligvis også til at lokallagene (her: Bergen) opplever

en form for anerkjennelse: lokallagene utgjør en viktig del av en større helhet. Lokallagene opplever at de spiller STLs formål og veivalg gjennom sine egen-initierte innadrettede og utadrettede aktiviteter.

Dialogarbeidets funksjon/betydning

For å si noe meningsfullt om virkningen av dialog, eller dialogens funksjon i Bergen, er det naturlig å gå tilbake til begynnelsen. STL Bergen ble, som nevnt, etablert som et resultat av en tragisk hendelse. Før dette fantes det ikke møteplasser som favnet like bredt omkring tros- og livssynsmangfoldet i Bergen. Det at STL Bergen ble dannet i et tidsrom da mange følte ubehag, mistenksomhet, og sårbarhet, var både et viktig og viktig bidrag til lokalmiljøets videre utvikling og retning. Slagordet «det er mer som forener enn som splitter», kan ha vært et viktig og samlende signal å gi i tiden rett etter 22. juli-hendelsene.

Det å starte, og videreutvikle, en organisasjon basert på frivillighet har sine utfordringer. Økonomiske og tidsmessige hensyn, for eksempel, legger begrensninger for hva, og hvor mye, som kan bli gjort. Fra empirien kommer det tydelig frem at styresekretæren, som besitter den eneste betalte stillingen (15 %), legger ned et betydelig stykke arbeid – langt mer enn det hun får betalt for. Med tanke på de økonomiske rammene STL sentralt opererer med, kan det synes å være helt nødvendig at STL Bergen søker midler eksternt, gjennom kommune/fylkeskommune eller andre, for å kunne gjennomføre planlagte aktiviteter og prosjekter. En etablert tilskuddsordning mellom STL Bergen og kommunen, for eksempel, vil kunne medføre mer stabilitet på lang sikt (men krever også økt engasjement fra rådsmedlemmene for å realiseres).

Rådet, kjennetegnet av et tros- og livssynsmangfold, god kjønnsbalanse, og en blanding av religiøse ledere og lekfolk, har den siste tiden vært preget av hyppige utskiftninger. Den «etnisk norske» dominansen (eller aktive deltakelse) utfordrer på mange måter rådets «representativitet» og kobling til Bergens tros- og livssynsheterogenitet. I tillegg kan svakt oppmøte på rådsmøter/dialogkvelder og en ustabil ledelse tyde på at STL Bergen befinner seg i en overgangsfase med hensyn til rådssammensetning. Disse faktorene påvirker kontinuitet og fremgang, særlig med tanke på det innadrettede dialogarbeidet.

Mange informanter opplever at STL Bergen fortsatt befinner seg i en etableringsfase når det gjelder det innadrettede dialogarbeidet. Det fremheves at den interne dialogen ennå ikke har funnet sin form, og mange informanter ønsker mer fokus på dialogens kjøreregler og formål. Mye tid har blitt brukt på å lære om «den andre», men da ofte ikke gjennom gjensidig dialog i smågrupper (heller foredrag med påfølgende spørsmål/svar). Samtidig er det tydelig at visse premisser for dialog eksisterer og rådsmedlemmer er bevisste på at STL er en dialogorganisasjon som tar utgangspunkt i respekt og tillit:

Dialog kan oppleves sårbart, og også truende. For det er sårbart når vi deler det som er det mest hellige for oss, og truende når vi lytter til andre som har en annen tro en meg selv. Derfor er respekt og tillit dialogens grunnmur. Uten begge disse er det vanskelig å ha dialog. Når jeg har dialog, tenker jeg at jeg er gjest i den andres sinn. Da skal jeg oppføre meg med respekt og ydmykhet. (Årsmøtereftrat, 2014)

Mange informanter er klare på at de vil re-introdusere smågruppe-dialogen slik at dialogkveldene kan bli mer inkluderende og involverende. Noen mener også at det å ta opp de «vanskelige temaene» er et skritt i riktig retning. Dette kan bidra til at dialogen utvikler seg fra en «koseprat»-

fase til å bli mer personlig utfordrende. Flere av informantene påpeker at det da blir desto viktigere å etablere tydelige rammer for denne dialogens hensikt og målsetting.

Tross disse utfordringene er det tydelig at informantene har hatt betydelig glede av å delta i arbeidet. Mange nevner at STL-møteplassene har vært med på å ufarliggjøre «den andre» og bryte ned fordommer. De vennskapelige relasjonene som har blitt utviklet rådsmedlemmene imellom oppleves som uvurderlige, og informanter mener at disse positive relasjonene kan ha en formålstjenlig påvirkningskraft på nærmiljøet. En informant forteller

Jeg liker jo å tro at det er ringvirkninger, at hvis mange deltar, så tenker jeg at deres omgangskrets, det vil jo på en måte spre seg. Kanskje generelt at det er mindre fordommer, ikke sant, hvis du vet at en du kjenner er god venn med de. Og det liker jeg å tro.

STL Bergens utadrettede aktiviteter, samt «Åpen Dialogkveld», signaliserer at arbeidet er målrettet og favner bredt. Grasrotfokus er tydeligere, og gjennom prosjekter som etableringen av likeverdige helsetjenester og anskaffelse av lokaler er det særlig minoriteters behov og rettigheter det jobbes for. STL Bergen har gjennom disse aktivitetene blitt en synlig aktør i bybildet og opplever i økende grad at flere institusjoner og andre frivillige organisasjoner ønsker tettere samarbeid. Mye kan tyde på at det utadrettede arbeidet, i større grad enn den interne dialogen rådsmedlemmene imellom, har en nyttefunksjon. I denne sammenheng fremhever en informant at medlemssamfunnene kan ha ulike utgangspunkt og/eller fokus når det gjelder organisasjonens arbeid. Han forteller:

Den norske kirke engasjerer seg jo egentlig kun i dialog, for eksempel. Også flere av de større trossamfunnene føler jeg er med først og fremst for dialogbiten. Mens de mindre trossamfunnene er mer interessert i det praktiske [stillerom, lokaler, kontaktlister] ... Det er mange ting som hvert trossamfunn er for lite til å gjøre ... STL møter et behov som det enkelte trossamfunn har. Fordi at det er ting som blir hinder i vår hverdag ... Og da er STL en veldig viktig kanal for å kunne gjøre de tingene. Jeg kan si det rett ut, det var ikke dialogen som egentlig appellerte meg til STL ... så har liksom den dialogbiten blitt viktigere og viktigere. For jeg har vært med i litt under et år nå, og det er først de siste månedene som jeg har begynt å innse hvor viktig dialog er. Da jeg ble med var det bare noe de andre drev på med...

Sitatet over belyser noen meget viktige distinksjoner i forbindelse med STL Bergens satsningsområder. For noen medlemssamfunn, særlig de større, etablerte (og dermed gjerne privilegerte) tros- og livssynssamfunnene, er dialogen sentral. For andre derimot, særlig minoritetssamfunnene, representerer STL Bergen en mulighet for å forbedre praktiske forhold (anskaffelse av lokaler) og oppnå politiske rettigheter (likeverdige helsetjenester og stillerom). STL Bergen kan i så måte sies å inneha ulike funksjoner for forskjellige medlemssamfunn. Dette er ikke nødvendigvis noe negativt ettersom STL Bergen i begge tilfeller imøtekommer medlemssamfunns ulike behov: behovet for dialog og behovet for å forbedre praktiske forhold. Allikevel er det svært viktig å fremheve at varierende behov (og ønsker) kan ha sammenheng med medlemssamfunns ressurssterkhets/svakhet. Dette forholdet er interessant med tanke på arbeidet STL sentralt bedriver for å sikre tros- og livssynsminoriteters interesser, og Den norske kirkes rolle, eller posisjonering i dette arbeidet. Vi vil se nærmere på dette aspektet i rapportens avsluttende del.

5.1 BAKGRUNN

Frøene til det som senere skulle bli kalt Drammen og omegn⁴⁵ tros- og livssynsforum (DoTL) ble sådd i begynnelsen av 2006, da karikaturtegningene av Profeten Muhammad ble et omstridt nasjonalt tema. Mange vil huske karikaturtegningene som ble trykket som faksimiler i den norske kristenkonserverive avisen *Magazinet* (nå gått inn i *Dagen*), under overskriften «Ytringsfriheten er truet».⁴⁶ Som en reaksjon på truslene som oppstod i farvann at dette, inviterte representanter fra de muslimske og kristne miljøene i Drammen til et samtalemøte. Således, på samme måte som 22. juli var en utløsende faktor i etableringen av STL Bergen, kan karikaturstriden sies å danne et viktig bakteppe i arbeidet med å starte en inkluderende tros- og livssynsdialog i Drammen og omegn.

I etterkant av samtalemøtet deltok to representanter fra et av de muslimske miljøene i Drammen på seminarer i Oslo, arrangert av STL sentralt. Da representantene returnerte var de fast bestemt på å danne et lokallag i Drammen. Allerede eksisterte det et bilateralt samarbeid mellom muslimer og kristne i Drammen kalt «Gjestebud», et årlig middagsselskap der muslimer og kristne kom sammen for å etablere tettere kontakt. Selv om «Gjestebud» fungerte som en viktig møteplass, mente initiativtakerne at Drammen og omegn trengte en mer strukturert og regelmessig møteplass som favnet bredere om det eksisterende tros- og livssynsmangfoldet.

En viktig inspirasjonskilde til den videre utviklingen og utformingen av DoTL var kontakten med St. Philip's Centre i Leicester. En av de sentrale aktørene i arbeidet med å etablere DoTL ble invitert til å være med på en studietur til Leicester i april 2007, i regi av prosjektet «Religionsmøte og menigheten» (ROM). I Leicester fikk han oppleve hvordan ulike religiøse og etniske grupper i byen samarbeidet, og dette bidro sterkt til hans videre engasjement for å etablere et lokalt tros- og livssynsforum i Drammen og omegn:

Og da sa det bare klikk i hodet mitt når jeg var der, for da så jeg plutselig veldig mange likheter mellom [egget trossamfunn] og [andre trossamfunn] like i nærheten, og St. Philip's Centre og [andre trossamfunn] som lå i nærheten der, og [jeg] fikk veldig fort kontakt og nær kontakt med de som var ledende i det systemet.

Informanten forteller at studieturen, i tillegg til å være et «religionsmøte-prosjekt», også handlet om å forstå hvordan byutvikling foregår når samfunn forandrer seg som følge av økt immigrasjon. Han fremhever viktigheten av å bygge nettverk og strukturer som også inkluderer lokale myndigheter, slik at disse kan opparbeide økt bevissthet omkring arbeidet som drives av tros- og livssynsorganisasjoner. Det er derfor ingen tilfeldighet at en ny studietur til Leicester (i 2008, i forkant av DoTLs formelle stiftelsesmøte), arrangert av DoTLs arbeidsgruppe⁴⁷, inkluderte deltakere fra

⁴⁵ Omegn defineres som bestående av følgende kommuner: Hurum, Røyken, Lier og Nedre Eiker (DoTL 2008a).

⁴⁶ Se http://www.dagen.no/Innenriks/-_Ytringsfriheten_er_truet-33711

⁴⁷ En arbeidsgruppe bestående av 8 personer ble nedsatt 22. september 2007. Disse representerte henholdsvis Guru Nanak Niwas (leder), Human-Etisk Forbund (nestleder), Metodistkirken (kasserer), På rett vei, Den norske kirke (to representanter), Baha'i samfunnet og Islamic Culture Society (DoTL 2015a).

Drammen kommune (ordfører og rådgiver). Deltakergruppen bestod videre av to representanter fra DoTLs arbeidsgruppe, samt en vikar i arbeidsgruppen, og kirkevergen i Drammen (som representerte Fellesrådet for Den norske kirke i Drammen). Målet med turen var å få inspirasjon og kunnskap knyttet til det videre arbeidet i Drammen, og knytte et tettere samarbeid mellom aktører i DoTL og Drammen kommune (DoTL 2015a).

Den nevnte arbeidsgruppen, som ble nedsatt under et folkemøte på Papirbredden i Drammen (22. september 2007), fungerte som et interimsstyre hvis oppgave var å tilrettelegge for etableringen av DoTL, eksempelvis gjennom å utarbeide forslag til statutter/vedtekter. Folkemøtet fremla en intensjonsavtale som så ble underskrevet av elleve ulike tros- og livssynssamfunn. Intensjonsavtalen kan sies å stake ut kursen for det lokale DoTL-arbeidet:

1. Vi erkjenner ansvar som ledere i vårt samfunn for å bidra til et samfunn hvor alle kan leve sammen i fred og med forståelse og respekt for hverandre.
2. Vi tror at tros- og livssynssamfunnene har en svært viktig rolle i arbeidet med et godt og trygt samfunn for vårt nærmiljø og alle innbyggere.
3. Vi ønsker å bidra til bedre kjennskap og kontakt mellom de ulike tros- og livssynssamfunn i Drammen og omegn.
4. Vi vil være aktivt med på å forebygge og dempe mulige konflikter og bidra til et åpent og godt fellesskap.
5. Vi vil gjøre vårt for å etablere et formelt forum så snart som mulig. Der ønsker vi kontakt mellom tros- og livssyn kan utvikles videre til beste for alle.
6. Vi representerer et tros- og livssynssamfunn som er registrert hos Fylkesmannen i Buskerud eller på annen måte er godkjent.
7. Vi er valgt av vårt samfunn/organisasjon til å delta i det videre arbeidet.

(DoTL 2015a)

Stiftelsesmøtet fant sted på Papirbredden 8. mai 2008. 22 deltakere med mandat fra egne foreninger var til stede (disse var stemmeberettiget). Deltakere ble registrert etter prinsippet om at hver fremmøtte forening/organisasjon fikk en stemme. I tillegg deltok 26 personer uten mandat fra egen forening. Disse hadde tale og forslagsrett, men ikke stemmerett. En gjennomgang av referat fra stiftelsesmøtet viser at elleve av de 22 stemmeberettigede var representanter fra ulike menigheter tilknyttet Den norske kirke (DoTL 2008b). Overvekten av representanter fra Den norske kirke har trolig å gjøre med det at svært mange menigheter tilhører Drammen *og* omegn, og at disse viste særlig interesse i å delta.⁴⁸ I tillegg bør det nevnes at kun fire stemmeberettigede var kvinner. Den skjeve kjønnsbalansen speiler muligens den svake representasjonen av kvinner i lederposisjoner og/eller i styreverv i tros- og livssynssamfunn i Norge.⁴⁹

Stiftelsesmøtet ble åpnet av en representant fra arbeidsgruppen som ledet møtet og ønsket velkommen. Deretter la lederen for arbeidsgruppen frem en oversikt over gruppens arbeid og formål, samt visjonene som dannet grunnlaget for intensjonsavtalen (underskrevet 22. september

⁴⁸ I forkant av stiftelsesmøtet hadde arbeidsgruppen sendt ut omkring 90 invitasjoner til eksisterende tros- og livssynsorganisasjoner i Drammen og omegn. Invitasjonen inkluderte en kort innledning om etableringen av DoTL, forslag til statutter, og oversikt over saker til behandling (stiftelse, statutter, valg av styre, annet) (DoTL 2008c).

⁴⁹ Alle de fire kvinnelige deltakerne som var stemmeberettiget var for øvrig representanter fra Den norske kirke.

2007). Nestlederen i arbeidsgruppen presenterte deretter forslag til vedtekter som videre ble diskutert i plenum. Alle innspill støttet forslaget til formuleringen av formålsparagraf, men ikke alle var enig i de foreslåtte vedtektene. Referatet fra stiftelsesmøtet dokumenterer at mange stemmeberettigede ikke ønsket å opprette en stiftelse på dette tidspunktet, men heller la en arbeidsgruppe jobbe videre med vedtektene. Andre ønsket å lage en stiftelse på bakgrunn av at arbeidsgruppen allerede hadde laget et forslag til vedtekter, som var i overenstemmelse med intensjonsavtalen fra 22. september 2007. Uenigheten resulterte i en avstemning om hvorvidt DoTL skulle stiftes. 15 av de 22 stemmeberettigede stemte «ja», fire stemte «nei», og tre avholdt seg fra å stemme. Møtet fortsatte med de 15 stemmeberettigede som enstemmig vedtok DoTLs formålsparagraf.⁵⁰

Drammen og omegn tros- og livssynsforum (DoTL) har som formål:

- å bidra til et samfunn hvor alle kan leve sammen i fred, med forståelse og respekt for hverandre.
- å bidra til bedre kjennskap og kontakt mellom de ulike tros- og livssynssamfunn i Drammen og omegn.
- å aktivt forebygge og dempe mulige konflikter og bidra til et åpent og godt felleskap basert på FNs konvensjoner om menneskerettigheter og Den europeiske menneskerettighetskonvensjon.
- å arbeide internt og eksternt med sosiale spørsmål i et tros- og livssynsperspektiv⁵¹.

(Kilde: DoTL 2008b)

⁵⁰ Selv om møteleder inviterte alle tilstedeværende om å fortsatt delta i møtet, også de som stemte nei til stiftelse, valgte en større gruppe å fratre.

⁵¹ Grunnet delte meninger om ordlyd og detaljer i vedtektene, ble det vedtatt å ikke gå til avstemning over de enkelte paragrafene.

5.2 STRUKTUR, ØKONOMI, RÅDSSAMMENSETNING

DoTL hadde ved utgangen av 2014 20 medlemssamfunn (STL 2014a). Hvert medlemssamfunn kan ha to representanter med tale og forslagsrett, hvorav en har rett til å stemme.⁵² Det er opp til hvert enkelt tros- og livssynssamfunn å enes om hvem som skal representere sitt samfunn i DoTL. I likhet med STL Bergen innehar noen representanter teologisk kompetanse, i form av at de besitter posisjoner som religiøse ledere i sine respektive trossamfunn, mens andre representanter ikke har en slik kompetanse. Hvert tros- eller livssynssamfunn som har valgt representant skal:

- støtte formålet med DoTL
- drive sin virksomhet i Drammen og omegn
- betale medlemskontingent bestemt av DoTLs årsmøte (medlemskontingenten i 2014 var på kr 800)⁵³

(Kilde: DoTL 2014a)

DoTL er forpliktet til å arrangere minst tre medlemsmøter i året, hvorav det ene er årsmøte. Årsmøtet er DoTLs øverste organ, og gjennomføres en gang hvert år. Årsmøtet behandler følgende saker: 1) valg av ordstyrer, 2) årsmelding, 3) regnskap, 4) fastsettelse av kontingent, 5) budsjett, 6) arbeidsplan, og 7) valg. Tros- og livssynssamfunn som ønsker medlemskap i DoTL må søke om dette, og nye medlemmer tas opp på årsmøtet ved konsensus⁵⁴ (DoTL 2014a).

DoTL holder medlemsmøter, såkalte «Åpne møter», i gjennomsnitt fire ganger i året, inkludert årsmøtet. Til tross for at DoTL disponerer kontorlokaler, som blir betalt av Drammen kommune, har de åpne møtene siden 2012 foregått «hjemme hos» ulike medlemsforeninger. Informantene opplever det å møtes i hverandres lokaler som både viktig og verdifullt. De åpne møtene er åpne for alle og blir annonsert på DoTLs hjemmeside og facebook-side. Vi diskuterer formen og tematikken tatt opp på disse møtene mer inngående i delen som omhandler DoTLs dialogarbeid.

I tillegg til de åpne møtene holdes det styremøter. Styret er i hovedsak ansvarlig for den praktiske oppfølgingen av DoTLs arbeid. Styret innstilles av en valgkomité (sammensatt av representanter fra tre forskjellige medlemsorganisasjoner) som presenterer innstillingen for årsmøtet.⁵⁵ Ved utgangen av 2014 bestod styret av ni medlemmer (DoTL 2014b). Styret kan bare bestå av representanter fra medlemsorganisasjonene og inkluderer leder, nestleder, sekretær, kasserer, pressekontakt og varamedlemmer. Styremedlemmer velges ved avstemning av årsmøtet og velges for to år slik at tre styremedlemmer står på valg hvert år. Varamedlemmer velges for to år, slik at ett varamedlem står

⁵² Når det gjelder medlemskap og stemmeberettigelse følger DoTL de samme retningslinjene som STL Bergen (også med hensyn til observatørstatus). DoTL skiller seg fra Bergen ved at de åpner for opp til tre individuelle medlemmer bosatt i Drammen og omegn. Disse medlemmene har talerett, men ikke forslags- og stemmerett. Individuelle medlemmer sitter for et år, men kan ikke sitte mer enn 3 år sammenhengende. Individuelle medlemmer kan eksempelvis nomineres på grunnlag av ekspertise i spesielle interreligiøse eller inter-kulturelle forbindelser, for å styrke tilgang på erfaring for DoTL. Nominasjon av slike medlemmer gjøres en gang i året på rådsmøtet før årsmøtet og det må tas hensyn til den totale balansen mellom ulike tros- og livssyn (DoTL 2014a).

⁵³ DoTLs drift og aktiviteter skal være selvbærende slik at medlemmer ikke belastes økonomisk ut over oppgitt medlemskontingent.

⁵⁴ I likhet med STL Bergen fatter DoTL sine vedtak ved konsensus.

⁵⁵ Valgkomiteen nomineres og velges av årsmøtet (DoTL 2014a).

på valg et år, og to varamedlemmer står på valg det neste året. En representant kan være i styret i maksimum to perioder sammenhengende (DoTL 2014a).⁵⁶ DoTL ønsker at styret skal ha et religiøst og livssynsmessig mangfold, og tilstreber også en viss kjønnsbalanse. Siden 2011 har ledervervet blitt besittet av to representanter fra henholdsvis Baha'i samfunnet og Metodistkirken i Drammen (DoTL 2011, 2014b).

DoTL-styret møtes i gjennomsnitt åtte ganger i året, ofte i DoTLs lokaler, men også hjemme hos de ulike medlemsforeningene. Styremøtene sammenfaller av og til med de åpne møtene. Et typisk styremøte inneholder godkjenning av møtereferat, innkalling og sakliste, fremlegg og oppsummering av saker, samt diskusjon og/eller fattelse av vedtak relatert til hver sak. Styret utarbeider også søknader til drift- og prosjektstøtte, og har ansvaret for å bygge og videreutvikle DoTLs kontaktnett og samarbeid med andre organisasjoner og offentlige instanser.

Siden 2010 har DoTL hatt en styrekoordinator, ansatt i en 20 prosent stilling.⁵⁷ Midlene til opprettholdelsen av denne stillingen er bevilget av STL sentralt og Drammen kommune. Styrekoordinatoren har, på lik linje som styresekretæren i STL Bergen, ansvar for å skrive møtereferater, sende ut informasjon til medlemmene, organisere møter osv. Det er styret som har arbeidsgiveransvaret for styrekoordinatoren.

Økonomi

DoTL har siden oppstarten i 2008 søkt STL sentralt om driftstilskudd og prosjektstøtte. I tillegg har de regelmessig søkt om midler fra Drammen kommune og Buskerud fylkeskommune. Vi vil her konsentrere oss om å gi en kort oversikt over innvilget støtte fra STL sentralt i perioden 2012–2015.

I 2012 søkte DoTL om 75 000 kroner i tilskudd til drift. Beløpet inkluderte blant annet lønn til styrekoordinatoren i 20 prosent stilling, samt utgifter i forbindelse med større arrangementer og medlemsmøter. STL sentralt innvilget søknaden med 70 000 kroner. Søknadsvurderingen vektlegger at DoTL er et stabilt forum med tydelig dialogprofil og høyt aktivitetsnivå (STL 2011a).⁵⁸

Det påfølgende året søkte DoTL om 75 000 kroner i driftstilskudd samt 50 000 kroner i prosjektstøtte til Drammen Sacred Music Festival (arrangert årlig siden 2010). STL innvilget 70 000 kroner til drift, men imøtekom ikke søknaden om prosjektstøtte. I sin vurdering fremhever STL det solide arbeidet lagt ned i utviklingen av festivalen, og trekker frem at festivalen nå har etablert seg som en egen forening. Festivalens stabilitet (ikke lenger i etableringsfasen) ligger til grunn for at søknaden ikke ble imøtekommet (STL 2012c). Det ble ikke søkt om prosjektstøtte til Drammen Sacred Music Festival da STL senere samme år lyste ut 90 000 kr i prosjektmidler. En gjennomgang av DoTLs regnskap for 2013

⁵⁶ En informant opplyser om at det ved siste årsmøte (2015) ble vedtatt at en representant kun kan sitte i styret i én periode. Bakgrunnen for dette vedtaket var at representantskapet ønsket å få nye medlemmer hyppigere inn i styret. Informanten er imidlertid noe skeptisk til dette vedtaket ettersom han mener at det er noe usikkert om DoTL klarer å rekruttere folk som har like god erfaring og er like engasjerte som de tidligere styrerepresentantene.

⁵⁷ Fra 2010–2012 var imidlertid styrekoordinatorstillingen på 30 %.

⁵⁸ I 2012 mottok DoTL i tillegg 6 500 kr fra Buskerud fylkeskommune til organisering og bevertning på sine åpne møter (DoTL 2013a).

viser imidlertid at Kulturdepartementet innvilget DoTL 50 000 kroner, hvorav 40 000 kroner var øremerket festivalen (DoTL 2013b).⁵⁹

I 2014 ble søknaden om 75 000 kroner til drift innvilget. I tillegg fikk DoTL innvilget 70 000 kroner i kommunal støtte på bakgrunn av at de opptre som en høringsinstans for Drammen kommune (STL 2014g). I innkallingsdokumentene til årsmøte 2014, budsjetterer DoTL henholdsvis 75 000 kr fra STL og 72 000 kroner fra Drammen kommune i 2015 (DoTL 2015b). DoTL fikk innvilget 73 000 fra STL sentralt (se Tabell 5 som viser oversikt over tilskudd i perioden 2012–2015)⁶⁰.

Tabell 5 Oversikt over innvilget driftstilskudd og prosjektstøtte som DoTL har søkt STL sentralt i perioden 2012–2015.

2012		2013		2014		2015	
Søkt	Innvilget	Søkt	Innvilget	Søkt	Innvilget	Søkt	Innvilget
75 000	70 000	75 000 + 50 000	70 000	75 000	75 000	75 000	73 000
Differanse:	-5000		-55 000		0		-2000

Kilde: Oversikter over tildeling fra STL sentralt (STL 2011a, 2012c, 2013k, 2014g).

DoTL har siden oppstart i 2008 innkrevet en årlig medlemskontingent. Da forumet ble startet vedtok årsmøtet en kontingent på 500 kroner. Senere årsmøter har oppjustert dette beløpet, og for 2015 er årskontingenten på 800 kroner. Dette gir en forventet inntekt på 16 800 kroner i 2015 (DoTL 2015b).

DoTLs arbeid for å etablere et godt samarbeid med Drammen kommune har resultert i økte midler til drift og gratis leie av kontorlokaler. Allerede i 2009 fikk DoTL tilbud om kontorlokaler (som deles med Drammen Minoritetsråd). Styret benytter kontorlokalet til styremøter når de ikke er på besøk hos hverandre, og til andre informasjonsmøter eller samtalemøter i forbindelse med DoTLs samarbeid med andre organisasjoner/instanser.

Flere informanter fremhever rollen DoTL har som høringsinstans for Drammen kommune, og mange opplever at det etablerte samarbeidet med kommunen styrker dialogarbeidet lokalt samt synligheten av DoTL som en viktig aktør i nærmiljøet. En informant forteller:

Drammen kommune kom med en liten blekke som handlet om livssynsmangfoldet og hvordan kommunen skulle forholde seg til det. Da var vi i veldig fin dialog med folk fra rådmannens kontor, og vi ble brukt som høringsinstans ... Og da opplevde vi faktisk at de rettet en del ting som vi kom med i våre innspill ... Drammen kommune inviterer [representanter fra DoTL] også en gang i året til å snakke sammen med dem. Kulturavdelingen – Og de betaler halvparten av lønnen til koordinatoren. Sånn at halvparten blir lønnet fra STL sentralt og halvparten blir fra Drammen kommune. Og det opplever jeg som en utrolig anerkjennelse, altså ... før det [før tilskuddet fra kommunen] så gikk liksom alle pengene våre til denne koordinatoren, og det var sånn krise. Vi lurte på om vi måtte si henne opp og sånn og slik – altså fryktelig vanskelig. Vi hadde ikke råd til å avvertere om møtene våre, for alt gikk til denne lønnen, ikke sant. Så nå greier vi oss – og det er utrolig OK altså.

⁵⁹ Til sammenligning fikk festivalen innvilget 100 000 kroner fra Kulturdepartementet i 2012. I tillegg mottok DoTL 15 000 kroner i støtte fra Opplysningsvesenets Fond for å skape interesse og involvere DoTLs nettverk i festivalen (DoTL 2012a).

⁶⁰ I STLs oversikt over mottatte søknader om tilskudd til lokale dialogtiltak for 2015, er ikke DoTL registrert som søker av driftstilskudd. DoTL hadde ikke levert søknad til STL om midler innen tidsfristen, men de fikk allikevel innvilget 73 000 etterskuddsvis.

Videre forteller informanten at kommunen på sin side har gitt tydelig uttrykk for viktigheten av DoTLs arbeid i Drammen og omegn. Dette gjensidige forholdet har fra informantens perspektiv praktiske og «moralske» konsekvenser for det videre arbeidet:

Det var DE [kommunen] som sa: «Vi er ikke sikker på om dere VET hvor viktige dere er!» Altså litt SÅNN. Så når de da i handling også følger opp et sånt utspill ved å lønne [styrekoordinatoren] – så gir det oss en enorm – for det første muligheten til å drive rent praktisk, fordi vi får denne stillingen. Og det betyr enormt. Men også rent sånn moralsk – altså at vi føler at vi har dem i ryggen, vi føler at de syns at det vi driver med er viktig. Kjempeviktig for oss at de har gitt oss den følelsen, rett og slett.

Det kommer tydelig frem gjennom intervjuene at styret også består av (og har bestått av) mange ildsjeler som har vært viktige pådrivere i utviklingen av det gode samarbeidet med Drammen kommune, og flere har lagt ned flerfoldige timer til søknadsskriving. Informanter legger samtidig vekt på at det er ønskelig med økt økonomisk støtte, og mange nevner i denne forbindelse at de opplever et behov for at styrekoordinatorstillingen blir utvidet. Flere nevner at styrekoordinatoren har mer enn nok å gjøre i forbindelse med planlegging av møtevirksomhet og medlemskontakt, og at den lille stillingsprosenten ikke «strekker til» eller samsvarer med DoTLs høye ambisjonsnivå. DoTL har ikke søkt om tilskudd eller midler fra andre kommuner («Omegn» i DoTL), og informanter opplyser om at dette er neste skritt ettersom forumet har et sterkt ønske om å kunne utrette mer:

Jeg hadde ikke giddet å legge ned så mye av min fritid på dette hvis jeg ikke hadde hatt store tanker om hvor viktig det er. Som jeg pleier å si: det handler om verdensfreden. Så store ord bruker jeg på det vi driver med lokalt i lille Drammen by.

Rådssammensetning

[DoTL] er ikke bare en forening som skal mele kaka til ulike grupper, men det er et representativt organ, som kan ha betydning for utvikling av Drammen som en internasjonal by, som en mangfoldig by. (Intervju med informant)

Tidlig i etableringsfasen var arbeidsgruppen svært bevisst på å invitere bredt slik at DoTL kunne bli et «representativt organ». Som nevnt var det i begynnelsen særlig mange kristne menigheter tilknyttet Den norske kirke som viste interesse, og det ble derfor en viktig oppgave for styret å jobbe aktivt for å rekruttere medlemmer fra andre tros- og livssynssamfunn. I et referat fra et styremøte i 2009 står det at DoTL «ønsker flere medlemmer og savner deltakelse fra hinduene, buddhistene og mange av de muslimske miljøene» (DoTL 2009b). Videre fremheves det at styret har i oppgave å ta kontakt med potensielle medlemmer og informere dem om DoTLs arbeid og visjoner.

DoTLs 20 medlemssamfunn (anno 2014) kan sies å gjenspeile et mangfoldig samfunn, med visse unntak. Forumet består i dag av representanter fra syv forskjellige kristne trossamfunn/organisasjoner. Den norske kirke, som utgjør én av disse, har seks ulike medlemssamfunn med en representant hver. Således utgjør kristne trossamfunn over halvparten av DoTLs representantskap (12 representanter). Dette har ikke gått ubemerket hen, og det blir nevnt av flere informanter med minoritetsbakgrunn at det for tiden er «*vel*dig mange kristne der». En informant forteller videre (med et smil om munnen) at én av grunnene til at trossamfunnet ble medlem i DoTL var for å «vise at vi også eksisterer».

Muslimske trossamfunn kan sies å være godt representert med fem representanter fra ulike foreninger. I begynnelsen av 2015 ble også en hinduistisk forening ønsket velkommen som fullverdig

medlem. Videre har DoTL representanter fra sikhene, baha'i, og Human-Etisk Forbund. DoTLs 21 medlemssamfunn representerer dermed de største religionene og livssynsgruppene i Norge (DoTL 2015c).

Når det gjelder kjønns sammensetning er 15 av representantene menn, mens bare seks er kvinner. Fem av de seks kvinnelige representantene er tilknyttet et kristent trossamfunn/forening, mens én representant er tilknyttet Human-Etisk Forbund (DoTL 2015c). Kjønns sammensetningen, samt tros- og livssynsmedlemskap anno 2015, er derfor ikke helt ulik DoTLs konstitusjon i etableringsfasen.

Informanter forteller at styret har jobbet aktivt med å få større bredde, men mange opplever at dette arbeidet er relativt krevende. En informant sier at

Det har gått sakte, og hva det er for noe er jeg ikke sikker på, men det er ikke et råd som kan slå i bordet ... det er ikke noe tungt organ. Det er en møteplass mer enn noe annet. Det er en interessant diskusjon synes jeg, hva er det som gjør at folk organiserer seg i trossamfunn? Ikke sant? Støtteordningene våre. Nå er det jo brennbart fordi at både katolske kirke og som jeg skjønner flere kirker har fått det litt hett rundt øra fordi medlemsmekanikken frister til å skulle få opp medlemstallet for å få mer støtte, og dette er også en motor, tror jeg nok, i flere av de små tros- og livssynssamfunna ... at det er viktig å få etablert seg som en forening med en forstander og innenfor flere av disse samfunna er dette helt ukjent, [det er] ikke sånn det fungerer. Det er norsk. Det blir en separat driver til den type organisering og til den type virksomhet som både er positiv og negativ. Det blir en slags prestisjekamp. Det blir en kamp om penger. Det blir splittelser, nye foreninger, små foreninger. Så derfor når vi snakker om at de som er medlemmer hos oss er foreninger, tros- og livssynsforeninger, så er det også et spørsmål om hvor stor muskel har de, hva slags motivasjon, hva slags misjon føler de at de har.

Sitatet over fremhever at DoTL først og fremst er en møteplass, ikke et autoritativt organ som kan kreve medlemskap. Informanten poengterer at arbeidet med å øke antall medlemsforeninger, særlig foreninger bestående av etniske minoriteter, kan være utfordrende fordi mange av disse fortsatt jobber med å gjøre seg bedre kjent med den norske organiseringsmodellen. Samtidig mener informanten at statens støtteordninger kan være en medvirkende faktor til at flere minoritetssamfunn faktisk organiserer seg. På sikt kan en økt organiseringsgrad også føre til at minoritetssamfunn blir mer aktive i nærmiljøet, og kanskje også deltakere i DoTL.

I lys av utfordringene relatert til økt rekruttering, nevner flere informanter at de muslimske medlemsforeningene, som alle har vært medlemmer av DoTL over lang tid, har vært noe fraværende i sin deltakelse. Mange informanter etterlyser økt deltakelse fra de muslimske foreningene ettersom de opplever at DoTL er «helt avhengig av den muslimske stemmen». I et intervju med en informant fra en muslimsk forening kommer det tydelig frem at interne splittelser, reorganiseringer og egne prosjekter har bidratt til avtagende deltakelse. I så måte understreker informanten at foreningens stabilitet og videreutvikling må prioriteres:

Jeg elsket å være med [i DoTL] de gangene jeg var der. Men grunnen til at jeg sa nei [til å fortsette å være styremedlem] var fordi jeg ikke hadde tid. Jeg sa at denne plassen skal jeg ikke bare holde av, og jeg kan ikke møte opp, ikke delta, ikke være med, ikke bidra noe, så kan noen andre komme og ta den og bidra med noe.

Informanten fremhever at foreningen har tatt på seg en slags brobygger-funksjon mellom opprinnelseslandet og det norske samfunnet. Dette opplever han som en svært krevende oppgave fordi «når vi kommer til et nytt samfunn er det andre verdier som folk setter pris på her, som vi ikke

har vært kjent med før». Mange av foreningens medlemmer kommer fra en situasjon preget av krig og konflikt, hvorav noen var involvert i regimet som styrte landet, mens andre satt i opposisjon. Således kan foreningen sies å spille en brobyggende rolle også medlemmene imellom. Videre nevner informanten at styret i foreningen jobber med mange prosjekter relatert til utdanning. Særlig er det barn- og unges utdanning det fokuseres på. «Motivasjonssamlinger», samlinger der ferdigutdannede studenter som tilhører foreningen blir hedret, arrangeres slik at barn og unge skal bli motivert og inspirert til å ta høyere utdanning. Det planlegges også en ungdomsklubb i foreningens lokaler slik at ungdommen kan ha et trygt sted å komme til. I denne sammenheng har foreningen valgt å inkludere en ung gutt i styret, slik at han kan representere ungdommens interesser.⁶¹

Intervjuer med ikke-muslimske informanter viser at det er en bevissthet omkring dette at muslimer og andre minoritetstrossamfunn ofte har krevende interne utfordringer. Minoritetstrossamfunnenes virkelighet kontrasterer Den norske kirkes langt mer privilegerte posisjon:

Og jeg tror også flere av de muslimske og andre [minoriteter som er medlem av DoTL] synes de har mer enn nok med å drive sin egen business på en måte. Få ting til å gå rundt. Slik at Den norske kirke er sånn sett privilegert ... vi har tross alt litt mer stødig økonomi og litt mer bærekraft på en måte til å kunne jobbe med dialog også ... Det blir til at man møtes og så snakker man sammen, og så er det *noen* som gjør noe videre. Og de *noen* er da folk som både har kompetanse og som har prioritering og tid til å gjøre det ... Jeg tilskriver det både kulturforskjeller og mangel på erfaring med å jobbe i en sånn struktur, og tidsaspektet. De som er tillitsvalgt og jobber i andre tros- og livssynssamfunn de har færre ansatte og må jobbe med å tjene penger sjøl.

Sitatet over peker i retning av at visse privilegier, som stabil økonomi og en etablert struktur, muliggjør og kan være en forutsetning for å aktivt drive dialogarbeid. I tillegg fremheves det at «andre» (les: tros- og livssynssamfunn med minoritetsbakgrunn) ofte har færre ansatte (hvis de har noen i det hele tatt), og jobber også hardt for å tjene til livets opphold. Disse faktorene er det viktig å bite seg merke i, også sett i lys av rådsdynamikken som utspiller seg i STL Bergen, som vi så tidligere i rapporten. Overrepresentasjonen av medlemmer fra kristne trossamfunn, og da især fra Den norske kirke, har også konsekvenser for representasjonen av etniske minoriteter i forumet. Oversikten over representantskapet anno 2015 viser at godt over 50 prosent er etnisk norske (DoTL 2015c).

Når det gjelder styret i DoTL er det som nevnt en målsetting å ha et religiøst og livssynsmessig mangfold, samt en viss kjønnsbalanse. En informant forteller at selv om Den norske kirke har mange representanter i forumet, skal styret gjenspeile de ulike medlemsorganisasjonene. Med andre ord, det at Den norske kirke har mange representanter i forumet tilsier *ikke* at den samme sammensetningen skal reflekteres i styret. En gjennomgang av DoTLs dokumenter som omhandler styrets sammensetning (DoTL 2014b) viser at styret har god representativitet i forhold til DoTLs medlemsorganisasjoner. Når det gjelder kjønn har styret siden 2012 hatt fire kvinnelige

⁶¹ I lys av kritikken rettet mot muslimske foreningers mangel på kvinnelige representanter (se del om rådssammensetning, STL Bergen, men også den merkbare kjønnsbalansen i DoTLs representantskap), informerer informanten at de siden foreningens oppstart har hatt en kvinnelig nestleder i styret. Dessverre, på grunn av egne prioriteringer, har den kvinnelige representanten nå sagt opp dette vervet. I forbindelse med 2015-markeringen av (opprinnelseslandets) kvinnetid har kvinnene blitt oppfordret til å velge to personer som skal være med i styret. De kvinnelige representantene i styret skal hovedsakelig jobbe for kvinnes interesser. Informanten er svært opptatt av at kvinnene er representert i styret, og videre engasjert i arbeidet foreningen bedriver. På sikt kan deltakelsen av kvinner i styret føre til verv i andre organisasjoner eller instanser foreningen samarbeider med.

representanter fra fire ulike medlemssamfunn (av totalt ni styremedlemmer). I 2013 fikk styret sin første kvinnelige representant med minoritetsbakgrunn. Styreledervervet har vært besittet av en mann (2011–2012) og en kvinne (2013–2014), begge med etnisk norsk opprinnelse (DoTL 2011, 2014b).

I følge våre informanter er det nok en overvekt av representanter som innehar en religiøs stilling eller et styrelederverv i egne tros- eller livssynssamfunn, men dette er også veldig varierende. Informantene vil ikke si at DoTL er spesielt «ledertungt» eller «elitepreget», men de vektlegger at forumets videreutvikling er avhengig av enkeltmenneskers bruk av den etablerte strukturen. En informant forteller:

Jeg ser jo at det er folk som er lederskikkelser som både har interesse og er de som gjør noe, ønsker å få gjort noe i den strukturen da. Det er jo en struktur som er et verktøy for å få gjort ting og få synliggjort ting ... Det at vi har et sånt organ er viktig og at vi holder fast ved [det] og utvikla det videre. Men det er også veldig avhengig av de som til enhver tid sitter der og hva de ønsker å få til ... Lokale dialogformer her nå har fått status i forhold til bystyret for eksempel, at [vi] har konsultasjon i hvert fall en gang i året med komiteen. At [vi] har støtte fast på budsjettet, sånne ting tror jeg er viktige, men virksomheten internt er jo helt avhengig av de som til enhver tid sitter der. Jeg tror at styrken i forumet er at folk er enkeltmennesker som representerer grupper som møtes og at det skjer ting der ... Så det er en struktur som kan brukes, som er der, som ligger der som en ressurs og det gir et handlingsrom for enkeltpersoner som vil noe og som har en visjon som ønsker å få i gang ting.

Den etablerte strukturen DoTL har utviklet kan, som påpekt i sitatet, gi trygge rammer for alle medlemmer som ønsker å utrette noe. I så måte kan ikke DoTL nødvendigvis sies å være lederavhengig, men derimot avhengig av aktører som er villige til å drive arbeidet videre.

5.3 DIALOGARBEID

Som i STL Bergen, kan dialogarbeidet i DoTL deles inn i 1) lokalt forankret dialog, der representanter fra ulike tros- og livssyn kommer sammen for å lære hverandre bedre å kjenne (innadrettet arbeid), og 2) tros- og livssynsprosjekter rettet mot storsamfunnet (utadrettet arbeid). I denne delen av rapporten har vi valgt å fokusere på DoTLs innadrettede aktiviteter, som består i «Livsdialog»/«Åpne møter». Vi legger vekt på hvilke former for dialog disse aktivitetene innebærer, tema som blir tatt opp, og på hvilke måter dialogarbeidet blir videreformidlet til medlemmer/storsamfunn. DoTL har også vært betydelig involvert i mange utadrettede aktiviteter og vi har her valgt å redegjøre for «Drammen Sacred Music Festival», et årlig arrangement som karakteriseres som «brobyggernes festival» (se <http://drammensacred.no/>) og hvor dialogperspektivet står sentralt.⁶²

⁶² DoTLs utadrettede aktiviteter innebærer videre: deltakelse i ordførerens dialogforum for mangfold og integrering, deltakelse i arbeidsgruppe knyttet til fellesrådets og kommunens arbeid med å utvikle et gravplasstilbud for hele Drammens befolkning, arbeid knyttet til etableringen av likeverdige helsetjenester og et livssynsnøytralt seremonirom i Drammen (se <https://www.drammen.kommune.no/no/Tjenester/Barn-og-familie/Gravferd/>). Denne rapporten redegjør ikke mer inngående for de overstående utadrettede aktivitetene da det empiriske materialet med hensyn til disse er begrenset. I tillegg overlapper noen av de utadrettede aktivitetene med det empiriske materialet allerede presentert i delen som omhandler STL Bergen.

En informant forteller at styrets medlemmer på et tidlig tidspunkt bestemte seg for å utvide styremøtene med en time for å ha «Livsdialog». Livsdialog tar utgangspunkt i et hefte med samme navn (utgitt av Areopagos u.d. og forfattet av Jon Andreas Hasle), som inngående beskriver hvordan en kan drive en dialogisk gruppesamtale uansett tema. Informanten var i sin tid med på å utforme dette heftet og var den som introduserte livsdialog-konseptet til DoTLs styremedlemmer. Han forteller at den sentrale ideen for Livsdialogen er «å lytte mer enn å snakke». Livsdialogen, som finner sted på styremøter og DoTLs «Åpne møter» (beskrevet mer inngående nedenfor), tar som oftest utgangspunkt i et bestemt tema relatert til tros- og livssynsspørsmål. Deltakere går sammen i smågrupper, (helst) bestående av personer med ulike tros- og livssyn. Samtalen foregår rundt et bord. Første del av livsdialogen er en lytterunde hvor hver enkelt person i gruppen får fire til syv minutter til å snakke fritt om kveldens tema. Det kan være lurt å benytte et objekt (en penn eller lignende) for å signalisere hvem det er som har taletid. Når personen som holder objektet er ferdig med å snakke, sender hun objektet videre til neste person. Det er også lov å si at man ikke ønsker å si noe og sende objektet videre. Informanten poengterer at lytterunden «kanskje er det viktigste som skjer [fordi] alle får uimotsagt si sine ting om det temaet som er oppe, og alle lytter til det». Det er enkeltpersoners evne til å lytte som legger grunnlaget for den andre delen av livsdialogen som går ut på å «gripe fatt i det en annen har sagt og føre den tanken på en måte videre ... Det handler ikke om å vinne en debatt, men det handler om å føre en samtale som kan berike alle». Livsdialog er derfor ikke en diskusjonsgruppe, men tilbyr deltakerne en samtalestruktur som åpner for en delepraksis og gjensidig berikelse.

Informantens funksjon i denne dialogpraksisen har vært å bestemme kveldens tema, samt å fasilitere gruppesamtalene som har foregått på styremøtene (og åpne møter). Han forteller at hans fortsatt sentrale rolle muligens henger sammen med at han har vært med på både utviklingen og formidlingen av livsdialogen, og at mange medlemmer derfor opplever en trygghet knyttet til dette.⁶³ Informanten forteller at livsdialogen, særlig i styresammenheng, har vært «helt utrolig» og at styremedlemmene har blitt kjent med hverandre på «en helt ny og dypere måte i og med at vi har kommet med personlige innspill til viktige eksistensielle temaer». Han mener videre at livsdialogen inviterer deltakerne til å være litt personlige og at mange helhjetet kommer med sine erfaringer, følelser og tanker omkring det temaet som er oppe. Det finnes selvfølgelig også de som snakker mer ut fra «hva troen sier», forteller han, men oftest gir livsdialogformen en trygghet til å dele mer på det personlige planet. Om dialogens funksjon og målet med den sier han:

Jeg tenker jo om all dialog at den er forandrende for de som deltar i den, og sånn sett så har jeg vel den drømmen at vi skal våge å lære av hverandre, våge å bli forandret rett og slett ... At skråsikkerheten blir litt mindre fremtredende og åpenheten for det som er annerledes blir litt større. Det er mitt ønske etter å ha jobba såpass mye ... ut fra begrepet dialog, som jeg har gjort igjennom årene. Sjøl opplever jeg vel

⁶³ På de åpne møtene introduserer informanten livsdialogen, og forteller kort om dens struktur og formål. I tillegg sitter det gjerne ett styremedlem ved hvert bord, siden disse er kjent med livsdialogen. Styremedlemmene tar på seg en lederrolle i form av å forklare livsdialogens prinsipper til deltakere som er ukjent med denne, og initierer gjerne samtalen. I tillegg gjør styremedlemmene seg viktige erfaringer med hensyn til om temaet fungerte som dialogtema, eller hvordan samtalen utviklet seg – og tar dette med seg videre til neste styremøte.

at jeg ... en gang i min ungdom var veldig, veldig skråsikker på egen tro og eget livssyn ... Jeg tror jeg er litt mindre skråsikker og forhåpentligvis litt mer lyttende og ydmyk i dag. Jeg ønsker i hvert fall det.

To andre informanter, som også har vært medlemmer i DoTLs styre, hadde dette å si om livsdialogen:

De jeg har vært med på, de synes jeg er fine, de åpner for en annen type forståelse for hverandre. Hver enkelt får litt rom til å si litt om hva som er viktig for vedkommende ... med en gang du begynner å snakke om egne ting, så er det ofte at de blir forbløffa over hvor like ... hvor mye som vi har felles da, hvor det menneskelige er såpass stort område som gjør at det bygges en forståelse ... Det er jo det som er verktøyet her. Målet må jo være at en får en større forståelse av mangfoldet her, at en ikke setter folk i bås. At man forstår at vi er ganske fleksible, vi er ganske sårbare. Vi hører til en tradisjon og defineres sånn og sånn, men det er jo variasjon og spredning av ulike synspunkter og måter å tenke på som er det interessante her. Og hvis vi bare holder den samtalen i gang, og holde den forståelsen åpen, så er det liksom ikke så farlig.

Først så var det litt skummelt – jeg tenkte: «Hva skal jeg si? Hvordan skal jeg begynne?» Når de andre snakka ... med en gang de begynte å snakke så fikk jeg inni meg – jeg [ble] åpnere og åpnere for hver setning jeg hørte. Da hørte jeg [at] de fleste ting de snakka om var ... verdiene felles [felles verdier]. Da ser jeg at min tankegang er den samme som de tenker, og det [var] så ... veldig befriende ... da begynte jeg å snakke, og selvfølgelig brukte jeg min erfaring.

Sitatene fremhever at livsdialogen kan skape et rom for forståelse, et rom der både fellesskap og mangfold eksisterer. Delepraksisen tydeliggjør perspektiver og utgangspunkt deltakere har felles, men også det som er ulikt og/eller det som skiller. Dette gjelder ikke bare variasjonene som finnes på tvers av tros- og livssynsretninger, men også heterogeniteten som forekommer innen hver enkelt av disse. Livsdialogen utfordrer deltakere til å «våge å bli forandret» og åpner dermed opp for menneskelig sårbarhet. Denne sårbarheten kan komme til uttrykk i de mellommenneskelige relasjonene som utvikles gjennom livsdialogen og deltakernes deling av personlige erfaringer og refleksjoner. Livsdialogen inviterer til gjensidig læring og utvikling gjennom dialogiske prosesser der lytting, ydmykhet og åpenhet utgjør normgivende verdier.

Noen informanter ga videre uttrykk for at livsdialogformen ikke krever at de representerer det tros- eller livssynssamfunnet de tilhører. Med andre ord, mange mente at de i livsdialogen hverken snakket på vegne av «Islam» eller «Hinduismen», ei heller på vegne av alle «muslimer» eller «hinduer», for eksempel. To informanter forklarer det slik:

[I livsdialogen] så skal ikke jeg snakke som en representant fra [X]. Da skal jeg snakke som en [som bekjenner seg til en tro eller livssyn]. Det gir deg friheten til å kunne være uenig i ditt eget livssyn. Som er en veldig positiv ting, fordi ingen er jo enige i alt.

Når vi tar runden – den dialogrunden vår, så bryr vi oss døyten om hvem vi representerer. Da er det meg og min tro ... Det er altså SÅ oppbyggelig vil jeg da kalle det. Ikke bare interessant, men rett og slett veldig givende. Og da går fellesskapet på kryss og tvers, ikke sant.

Den personlige samtalen som livsdialogen åpner opp egner seg til å problematisere egen tro/livssyn. I intervjuene vektlegger mange informanter det å dele egne erfaringer knyttet til tro og tvil, og stiller også spørsmål ved såkalte dogmatiske eller teologiske «sannheter». På denne måten kan det virke som om mange informanter opplever en form for trygghet i livsdialogen som tillater en meningsfull utveksling av religions- og livssynskritiske synspunkter. Det at informanter vektlegger det «personlige møtet» og at de først og fremst er *deltakere* i en samtale, framfor det at de representerer en religion

eller et livssyn, kan minne om det teologen Anne Hege Grung (2011) har kalt «transreligiøs dialog» – der deltakere kan oppleve en personlig berikelse av egen tro gjennom samtale med andre.

I tillegg til styremøtene arrangerer DoTL gjennomsnittlig fire «Åpne møter» i året for «å øke refleksjonen til [de som bor i] Drammen og omegn», forteller en informant. Her praktiseres også livsdialogen, men informanter opplyser om at sammensetningen av deltakere, som ofte varierer ut i fra hvor møtet arrangeres, samt valgt tema, påvirker hvorvidt livsdialogen fungerer etter intensjonen.

De åpne møtene finner sted «hjemme hos» de enkelte medlemssamfunnene og starter med at vertskapet presenterer seg selv. Det varierer hvorvidt den som presenterer medlemssamfunnet er en lederskikkelse (les: religiøs leder) eller en lek-representant. Oftest får vertskapet 15–30 minutter til disposisjon. Som hos STL Bergen tar presentasjonen en foredragsform, og inkluderer av og til en omvisning i tros- eller livssynssamfunnets lokaler. Informanter forteller at det er opp til hvert enkelt medlemssamfunn å bestemme hva de ønsker å fokusere på, men at foredragene ofte inneholder tros- eller livssynssamfunns grunnleggende doktriner, eksempler på rituell praksis, og informasjon om bygget hvor møtet finner sted. Informanter har også erfart at vertskap velger å fremheve det de selv oppfatter at de deler med andre medlemssamfunn, som troen på en guddom, bønn, overgangsritualer; mens andre tar for seg det de mener er ulikt eksempelvis et ikke-eksisterende gudsbilde, særegne myter eller ritualer. Således er det særlig opplysningsaspektet som preger presentasjonen.

En informant fortalte om en atypisk hendelse:

Jeg husker veldig godt da [X-]forening skulle snakke om sin teologi. Da var det en lekperson som snakka om det, der konklusjonen til slutt var at alle som ikke [hører til X trossamfunn] går til helvete. Som sa med et sånt unnskyldende smil, «men sånn er det jo, dessverre». Og teologisk sett kan kanskje det forstås sånn ... Men å begynne å snakke om det i et sånt forum hvor folk ... Det ble ikke noe som helst opprør rundt det ... [men] det er jo ikke det vi driver med i et sånt forum.

Sitatet anskueliggjør eksistensen av visse uuttalte «kjøreregler» med hensyn til vertskapssamfunns presentasjon av egen tro/livssyn. Disse kjørereglene kan for eksempel formuleres på følgende måte: 1) nedsettende eller ekskluderende bemerkninger/konklusjoner bør ikke inngå som en del av «bli-kjent» presentasjonen, 2) presentasjonen bør tilstrebe (så langt det lar seg gjøre) DoTLs formål om «å bidra til et samfunn hvor alle kan leve sammen i fred, med forståelse og respekt for hverandre» (DoTL 2014a).

Presentasjonen blir etterfulgt av at det åpnes for spørsmål i plenum. Informanter forteller at fremmøtte vanligvis er opptatte av religiøs praksis, og fokuserer gjerne på likheter mellom eget og andres tro og livssyn.

En introduksjon av kveldens tema følger vertskapets presentasjon. Temaet blir presentert av en innleder som gjerne har jobbet med temaet, skrevet om temaet, eller har et særskilt forhold til temaet.⁶⁴ Deretter følger en kort pause der de fremmøtte kan snakke uformelt sammen og forsyne

⁶⁴ Da KIFOs forskere var til stede på ett slikt åpent møte var det kirkevergen i Drammen som snakket om «Gravferd i flerkulturell sammenheng i Drammen». Bakgrunnen for at nettopp dette temaet ble tatt opp på det åpne møtet var at DoTL (Fotnoten fortsetter på neste side).

seg med enkle forfriskninger før den mer organiserte livsdialogen begynner. En representant fra DoTL informerer om hva livsdialogen går ut på og kjørereglene for samtalen. Temaet for livsdialogen er relatert til kveldens tema, men tar oftest utgangspunkt i et eller flere mer eksistensielle spørsmål knyttet til tematikken.⁶⁵ Om denne strukturen (dvs. foredrag etterfulgt av livsdialog), men også om utfordringene knyttet til å ha livsdialog på åpne møter, forteller en informant:

Istedenfor å først ha et foredrag og så denne debatten som mange er vant til, så går vi i grupper og tar en runde og øver oss opp i å ha en livsdialogisk måte å snakke sammen på. Og det er en treningssak som styret på en måte er blitt ganske gode på da, fordi vi gjør det [omtrent] en gang i måneden. Mens disse åpne møtene våre, der er det jo forskjellige mennesker som kommer, og da prøver vi i styret å fordele oss på alle gruppene sånn at vi sitter og styrer det littegranne. For fort vekk så tar debatten overhånd, fort vekk så har man lyst til å misjonere veldig tydelig. Altså sånn at måten å snakke om sånne viktige temaer på er ikke folk vant til i en dialogform ... *Hvordan* snakker vi sammen om disse vanskelige tingene? For det er en treningssak å ikke plutselig få lyst til å få den andre over på sin side eller og vise den andre at det er meg som har rett og du som har feil. Men at vi rett og slett prøver å vise fram en helt annen måte å snakke sammen på. Så alle de som er med på det, de blir veldig begeistret for det og syns at *den* samtalen er enda viktigere enn foredraget.

Sitatet over gir et innblikk i hva som kjennetegner en god dialogpraksis og utfordringer knyttet til det å imøtekomme dialogens formål. Livsdialogen er en samtaleform som krever øvelse. Regelmessig deltakelse i livsdialog gjør deltakere kjent med samtaleformen og normaliserer dennes funksjon i samtaler om «viktige temaer». For utrente dialogdeltakere derimot, kan det være lett å gli over i mer argumenterende former for samtale som debatt eller diskusjon. For å unngå at deltakere avbryter hverandre, prøver å overbevise hverandre om at *min* tro eller livssyn er *den* riktige, eller tendenser til misjonering, er DoTLs styremedlemmer veldig bevisste på å tydeliggjøre livsdialogens kjøreregler. Som tidligere nevnt utgjør det å lytte til hverandre, uten forstyrrelser eller avbrytelser, utgangspunktet for livsdialogen. Lyttingen åpner videre for økt forståelse og personlig kunnskapsforøkelse, og kan på sikt etablere aksept for ulikheter og forskjeller. Således kan livsdialogen sies å både innebære «kunnskapsorienterte» og «relasjonsbyggende» prosesser. Flere informanter fremhever at livsdialogen, hvor deltakere får muligheten til å bli bedre kjent med hverandre gjennom lytting og samtale, også har medvirket til å bryte ned egne fordommer. En informant forteller:

Jeg syns det er utrolig spennende å ikke stivne i min egen tro ... Og jeg tenker at andre religioner faktisk kan hjelpe oss til å ikke stivne i våre egne gudsbilder. Og på en måte røske opp i troen vår hele tiden. Det syns jeg er – altså å være i utvikling da, på sin egen tro, det syns jeg er *så* viktig for min egen del i hvert fall. Og så disse rundene da med sånne ting [livsdialog] ... Og det å møte sine egne fordommer. Jeg hadde *så* mange fordommer, HEF [Human-Etisk Forbund], masse fordommer mot dem. Var så sinna på dem, egentlig. Jeg syntes de var noen ordentlig ekle folk ... og mormonerne ... jeg trodde jo ikke *de* var

i forkant hadde sittet i et utvalg som skulle utarbeide anbefalinger vedrørende kommunens videre arbeid med å utvikle et gravplasstilbud for hele befolkningen i Drammen. Utvalget skulle ta særlig hensyn til på hvilke måter Drammens gravplasser kunne tilpasses det økende antallet av innbyggere uten religiøs eller livssynsmessig tilknytning, samt den økende andelen muslimske innbyggere. På det åpne møtet fortalte kirkevergen om sin rolle som myndighet for kommunens gravferd, og presenterte deretter de nye gravferdsplanene og utvalgets anbefalinger.

⁶⁵ Det åpne møtet som omhandlet «Gravferd i flerkulturell sammenheng i Drammen» ble etterfulgt av livsdialog om: «Hva tenker vi om døden? Hva skjer når vi dør?».

kristne ... [men] jeg føler at ... så skal vel ikke *jeg* være den som skal ha behov for å definere dem utenfor.

Til tross for at informantene fra DoTL uttrykker at livsdialogen har vært svært berikende både med tanke på personlig utvikling og økt forståelse for «den andre», opplyser flere om at det i Drammen og omegn eksisterer tydelige «krefter» som ikke er like positivt innstilt til tros- og livssynsdialog:

[Det eksisterer] en slags skepsis [eller] kanskje frykt for at en roter, blander sammen ting og at en ikke respekterer verken seg sjøl eller andre, at en liksom blir for liberal da. Det er en ganske vanlig tankefigur. Det er ganske mange som er skeptiske til religionsdialog fra flere kanter. Mens erfaringen vår er jo det motsatte, altså at man møtes i en ærlig åpenhet på at man har et særpreg, men vil lytte ... Det er ikke sånn at du plutselig blir halvmuslim eller halvkristen for det. Men da skjønner du mer av den andre ... Men det tror jeg nok at de som er litt mer på avstand til dette ikke helt har fått med seg eller ikke skjønner helt ... det er saklige sterke stemmer innenfor den norske kirke for eksempel, som tenker at [jeg] kan like godt ta skrittet ut og bli imam istedenfor å være prest liksom. Og det tenker jeg da som grunnleggende misforståelse på hva vi driver med ... I et nabolik, i en by hvor det er mange stemmer, så er det livsnødvendig, tenker jeg, å legge til rette for at det blir åpne møter som gjør at en kan forstå mer begge veier.

Til tross for at mye tyder på at det har vokst frem en nasjonal infrastruktur knyttet til tros- og livssynsdialog (se Furseth m.fl. 2015), kan etableringen av slike strukturer på lokalt nivå avsløre at det fortsatt eksisterer visse spenninger. Særlig kan det virke som om tros- og livssynsdialogen blir mistenkeliggjort på grunnlag av antakelser om dens liberale natur: «Religionsblanding/miksing» kan utfordre eller destabilisere religiøse «sannheter» eller en form for religiøs «renhet», og møtet med «den andre» kan innebære en risiko av å «miste» noe av sin egen religiøse identitet. Mange informanter fremhever at DoTL må bli *enda* mer synlig i bybildet slik at de kan motvirke vrangforestillinger om deres arbeid og bidra til økt forståelse. I denne sammenheng poengterer en informant at det er svært viktig at DoTL ikke blir «en egen menighet», en egen «dialogklubb», hvor deltakere er «skjønt enig om både det ene og det andre». Således kan DoTLs arbeid sies å bestå i å ta på seg rollen som brobygger (utad og innad) og ivareta en arena (internt) hvor ulikheter og uenighet også har en plass.

Tematikk i dialogarbeidet

DoTL har praktisert tematiske dialogmøter i forbindelse med styremøter og åpne møter siden oppstarten i 2008. De har derfor vært innom et bredt repertoar av temaer knyttet til tros- og livssynsspørsmål. Eksempler på temaer som har vært oppe i DoTLs dialogforaer er blant annet: «Hva er Livsdialog?»; «Øvre Eiker viser ansikt – folkebevegelse mot nynazisme og fremmedhat»; «Et livssynsåpent samfunn» (jf. Kulturdepartementet 2013b: *Det Livssynsåpne samfunn. En helhetlig tros- og livssynspolitik*); «Livssynsbetjening på sykehus»; «Hodeplagg og religiøse ytringer i offentligheten»; «Den norske skolen som integreringsarena»; «KRLE-faget»; og «Våger vi en åpen religionsdialog?» (DoTL 2010, 2012a, 2012b, 2013c, 2013d).

Et viktig anliggende for mange informanter har vært å ta opp «de store spørsmålene» i forhold til hva det vil si å «leve i et livssynsmangfoldig samfunn». De ovennevnte temaene vitner om at DoTL gjerne vil ta opp dagsaktuelle saker, og en informant forteller at DoTL har latt seg «inspirere veldig» av temaene som har blitt behandlet i Stålesettutvalgets rapport. DoTL er også interessert i at folk skal bli bedre kjent med hva dialogforumet driver med, og mange informanter mener i denne sammenheng

at dagsaktuelle saker kan skape et sterkt engasjement blant lokalbefolkningen og forhåpentligvis få folk til å komme på arrangementene. En informant nevner at det åpne møtet som omhandlet KRLE-faget i skolen, for eksempel, var meget vellykket med hensyn til lokal deltakelse. Møtet sammenfalt (mer eller mindre tilfeldig) med regjeringens forslag om å føye K'en (tilbake) i navnet på religion- og livssynsfaget i skolen.⁶⁶ Informanten forteller at DoTL, i dette tilfellet, valgte å kjøre et mer «standard» foredrag, med innspill og synspunkter fra salen, før livsdialogen. Mange informanter rapporterer at foredraget resulterte i en «ganske oppheta» diskusjon blant de fremmøtte, hvorav noen var meget tydelige på at K'en må tilbake for å markere at «vi er kristne». Informanter beretter at det var «til dels krevende å skulle stå for noe annet».

Etter foredraget fulgte livsdialogen. Det kommer ikke frem i intervjuene hvorvidt mange av de fremmøtte (spesielt «vi kristne») forlot arrangementet før livsdialogen begynte, men mye kan tyde på dette ettersom informanter opplyser om at de opplevde livsdialogen om samme tema veldig ulikt i denne settingen. En informant forklarer at runden rundt bordet var «ganske lite givende» fordi «alle var sånn: Nei, jeg skjønner ikke hvorfor K'en skal inn der igjen». Det at deltakerne i livsdialogen virket å være jevnt over enige (mot å gjeninnføre K'en) kan tyde på at mange var kjent med tros- og livssynssamfunnenes tydelige motstand mot KRL-faget på 1990-tallet.

Flere informanter nevner også at det er en målsetting å holde dialogen lokalt forankret. Dette gjøres (ofte) ved at en innleder presenterer et tema som har lokal samfunnsmessig betydning (eksempelvis det at kirkevergen i Drammen presenterer kommunens arbeid med utviklingen av gravplasstilbud). Den lokale forankringen av dialogen skjer også særlig gjennom livsdialogen, der deltakere deler personlige erfaringer og perspektiver om et bestemt tema. Mange informanter mener at alle temaer «i prinsippet» kan bli tatt opp i livsdialogen. Samtidig opplever flere at DoTL hittil kanskje har fokusert mest på å ha det hyggelig sammen. To informanter forklarer det på denne måten:

Det er *veldig* fort gjort å først og fremst hausse opp ting vi er enige om, for det er så deilig og godt. Altså det er sånn som skjer nesten i alle miljøer som har det godt sammen. Vi har jo ikke lyst til å ta opp konfliktfylte ting, for da mister vi liksom noe av den derre hyggen. Og *den* – den svakheten havner vi i stadig vekk.

Vi snakket jo sist om døden, og om deltakerne hadde tanker om det var noe etter døden. Og der kom man jo tett på hvor man står livssynsmessig ... men samtidig så er det jo et tema hvor det er lett å lytte til hverandre, med – kanskje både med spenning og nysgjerrighet og undring, høre hva andre tenker om det å dø og – og om man har et håp ... jeg synes vi har fått en god tone og en åpenhet som er bra ... Så jeg tror nok at de årene vi har brukt nå – så lenge DoTL har eksistert, har nok handla veldig mye om å bygge tillit, bygge broer – bli kjent med hverandre og skape en atmosfære for god samtale ... Jeg tror nok at vi er kommet veldig kort ...

Som i STL Bergen, vektlegger informantene i DoTL at det er viktig å etablere trygge rammer for tros- og livssynsdialogen *før* eventuelle konfliktfylte tema introduseres. Det at deltakere i livsdialogen har blitt kjent og opparbeidet tillit til hverandre er et godt utgangspunkt for de mer krevende samtalene som kan være preget av at deltakere ikke nødvendigvis deler de samme meningene/standpunkt. Som

⁶⁶ Regjeringens forslag om å endre navnet fra Religion, livssyn og etikk (RLE) til Kristendom, religion, livssyn og etikk (KRLE). Det ble samtidig foreslått en bindende norm om at minst 55 prosent av undervisningen skulle dreie seg om kristendom. Forløperen til RLE-faget, som var foranledningen til dannelsen av STL i 1996, het Kristendom, religion og livssyn (KRL).

sitatene over signaliserer, kan introduksjonen av konfliktfylte tema innebære visse spenninger og kanskje ødelegge den opparbeidede «hyggen». Det er samtidig viktig å fremheve at nettopp det å *ikke* ta opp konfliktfylte tema impliserer at «det fortsatt er en lang vei å gå». En annen informant reflekterer over forholdet mellom «hygge» og «dristighet» på denne måten:

Vi har vel på en måte en stund ikke gjort det [tatt opp vanskelige tema]. Og nå er vi i en fase hvor vi ser at vi ikke har gjort det, og hvor vi tenker: Vil vi det? Ønsker vi det? Eller skal vi liksom bevare den gode tonen. [Det er] dristig å gå inn i et [vanskelig] spørsmål og se om toleransen og respekten blir med videre på et sånt løp ... [Vi] har tematisert [det] i styret, og sagt at nå ønsker vi å gå et skritt videre. Men, så erkjenner jeg at vi er ikke kommet lenger enn til den litt trivelige, hyggelige bli godt kjent-dialogen. Men vi *har* altså da begynt å spørre oss: Skal vi bli dristigere? Jeg tror nok vi er i ferd med å trekke den konklusjonen at det vil vi. Jeg velger jo å tenke – fordi jeg ikke syns uenighet er farlig, så tenker jeg vel at vi vil bare bli enda bedre kjent med hverandre når vi blir nødt til liksom å konfrontere, og la oss konfrontere med ubehagelige sider ved andres livssyn.

Utfordringene informanten berører reiser viktige spørsmål med hensyn til det å utvikle en dialogpraksis som også innebærer at det er rom for uenighet og eventuelle konfrontasjoner. Dette kan bety at «den gode dialogen» kan medføre at deltakere opplever ulike grader av sårbarhet/ubehag. «Ønsker vi det?», spør informanten. Det kommer tydelig frem i intervjuer med styremedlemmer at «ja», den vanskelige dialogen er nødvendig og ønskelig for å komme videre i arbeidet.

På bakgrunn av at en grunnleggende tillit er opparbeidet blant medlemmer (slik informantene opplever det), og fornemmelsen av at uenighet kan føre til økt forståelse, valgte styret i DoTL å introdusere livsdialog på temaet «Våger vi en åpen religionsdialog?» (DoTL 2014b). Hensikten med denne livsdialogen var å få innblikk i hva medlemmene tenkte, «tør» de å snakke om temaer de er uenig i (eller vil de heller hygge seg sammen), og hvilke temaer opplever medlemmene som vanskelig å snakke om. Informanter forteller at «de vanskelige temaene» som ble tatt opp rundt bordene var særlig knyttet til temaet homofili og homofilt samliv, som DoTL tidligere ikke har berørt i utpreget grad. Samtidig kommer det frem i intervjuene med informanter at selv om deltakere var *enige* i at dette var et vanskelig tema, ble deltakere ikke enige om hvorvidt de «tør» å ta det opp som et eget tema i livsdialogen. Mange informanter nevnte at noen deltakere i livsdialogen poengterte at homofili-temaet er «tabubelagt» og innebærer en «stor risiko», mens andre deltakere mente at det var et egnet tema for livsdialogen fordi en da fikk mulighet til å ha en dypere samtale som gikk utover hvorvidt deltakere var «for» eller «mot» homofili.

Flere informanter forteller at de opplevde at livsdialogen «Våger vi en åpen religionsdialog?» ikke nødvendigvis oppnådde det ønskede resultatet (dvs. at deltakere kom til enighet om å «tørre» å snakke om vanskelige tema som homofili). I 2015 inviterte styret til et kontaktmøte med medlemssamfunnene for å ha en samtale om hvordan DoTL skal jobbe fremover, samt hvilke temaer medlemmene ønsker å ta opp (DoTL 2015d). KIFOs forskere deltok som observatører på DoTLs kontaktmøte hvor i overkant av 20 representanter møtte opp.⁶⁷ Etter at styreleder i DoTL hadde ønsket velkommen og alle fremmøtte introdusert seg selv, presenterte nestleder agendaen for møtet som bestod av seks punkter for samtale: 1) «Har vi riktige temaer?», 2) «Forslag til temaer», 3) «Har

⁶⁷ Inntil tre kontaktpersoner fra hver enkelt medlemsorganisasjon ble oppfordret til å komme slik at styret også kunne utarbeide et nytt kontaktskjema for 2015.

vi for mange eller for få møter», 4) «For alle vs. nettverk?», 5) «Hva gjør vi ved store hendelser?», og 6) «Hva kan vi gjøre for å få flere på møtene?». De fremmøtte gikk sammen i smågrupper på seks til syv personer for å snakke om disse punktene, deretter fulgte en samtale i plenum som startet med at hver enkelt gruppe ble bedt om å oppsummere gruppens synspunkter. Vi vil her kort fokusere på punkt en og to som omhandler tematikk.⁶⁸

Mange deltakere påpekte at tematikken som hittil har vært oppe på de åpne møtene (KRLE-faget, tilpassede gravplasser osv.) har vært svært relevante, men at møtene «fort kan bli for koselige». Det er flere som stiller spørsmålet: «Tar vi kun opp trygge temaer?». En deltaker mener at det er på tide å ta opp mer «brennbare» tema som kvinnesyn og homofilt samliv. En annen deltaker nevner «støtende praksiser» som et aktuelt tema, og spør «hva støtes vi av?», men det er ingen i gruppen som tar opp denne tråden. Derimot virker det som om mange er enige i at det er viktig å ta dialogen «ett skritt videre», samtidig som en deltaker spør: «Har vi en felles plattform slik at vi *kan* gå ett skritt videre?». Flere nikker bekreftende. Det kan virke som om DoTLs medlemmer ønsker å «bli modigere» når det gjelder tematikk, og at de er i ferd med å bevege seg inn i en ny fase når det gjelder dette.

På bakgrunn av informanternes beskrivelser og opplevelser av livsdialogen som foregår på styremøter og åpne møter, kan det tolkes dit hen at dialogmøtene har funnet sin faste form. Livsdialogen, særlig på styremøtene, er godt innarbeidet. Deltakerne virker å være komfortable med både formen, kjørereglene og målet med livsdialogen. Videre er det å ta opp et bestemt tema på de åpne møtene godt systematisert og organisert gjennom å invitere en innleder som presenterer et aktuelt tema, og deretter knyttes temaet opp til tros- og livssynsspørsmål i livsdialogen. Etableringsfasen, der det å «bli kjent» konstituerer den viktigste aktiviteten, virker å være et tilbakelagt stadium, og deltakerne er klare for «å ta ett skritt videre». Dristigere tema skal introduseres, selv om det inntil nå ikke er klart hva disse består i, der deltakerne blir invitert til å tydeliggjøre forskjeller og uenighet, og dermed lære mer av og om hverandre – og seg selv.

⁶⁸ Se mer om punktene 3–6 under avsnittet Det lokale dialogarbeidets virkning på nærmiljøet/storsamfunnet som blant annet omhandler utfordringer i forbindelse med deltakelse, samt tilbakeføring av dialogarbeidet.

Drammen Sacred Music Festival blir i 2015 arrangert for sjette gang.⁶⁹ En av informantene, som har vært Primus motor for festivalen og aktiv deltaker i DoTL siden stiftelsen i 2008, forteller at bakgrunnen var et ønske om å oppleve kunst og musikk relatert til tros- og livssynsfeltet i Drammen. Han poengterer at dialogperspektivet er den «grunnleggende drivkraften» bak initiativet. Drammen Sacred Music Festival er tenkt som en «flerkulturell» og «åndelig» møteplass, hvor mennesker med ulike nasjonaliteter, etnisiteter, religioner og livssyn kommer sammen for å dele gode opplevelser. Festivalen har en egen nettside (<http://drammensacred.no/>) som kort beskriver festivalens formål:

Artister og deltakere fra byen og fra hele verden samles i en drøy uke til gode opplevelser, sterke møter og feiring av fellesskap. Drammen er brobyggeres by. Drammen Sacred er brobyggernes festival. Vi som bor her representerer 150 nasjoner. Vi har dermed en stor skatt av fortellinger, sanger og visdom. Gjennom de 8 dagene i september møtes vi for å lytte, oppleve og berøres av hverandre. Et åpent og respektfullt møte mellom mennesker åpner et hellig rom som utfordrer og forandrer oss. Dialogen gir alltid en mulighet til ny forståelse og kunnskap om oss selv og den andre. Tilreisende gjester kommer for å bidra. Vi som bor her har mulighet til å møtes på nye steder og på nye måter.

Dialogperspektivet som her blir formidlet minner mye om dialogperspektivet som ligger til grunn for livsdialogen. Dialog handler om å møtes med åpenhet og respekt, å lytte, å dele (fortellinger, sanger og visdom), for på denne måten å lære om seg selv og den andre. Dialogen inviterer deltakere til å bli utfordret, berørt, og forandret gjennom nye impulser, opplevelser og feiring av fellesskap.

Festivalprogrammet varierer fra år til år, men inneholder som oftest tre hovedtemaer: 1) «Konsserter», 2) «Dialog» og 3) «Sacred room». Konsertprogrammet for 2015 inneholder blant annet opptredener av Arifa (som skilter med å lage musikk som skaper «broer av toner mellom Orienten og Oksidenten»), Cæcilia-foreningen (Norges eldste oratoriekor), Guillermo Rizzotto & Vindu Ensemble (som spiller tradisjonell Argentinsk/Norsk folkemusikk), og Shantala (som fremfører kirtan, «hellig resitasjon»). «Dialog»-delen består i år blant annet av et arrangement i regi av Global Tolerance Forum; fortellerverksted med Svein Tindberg og Mehda Zolfaqari; familiemusikal («Å så vakkert» i samarbeid med Union Scene for barn og en rekke tros- og livssynssamfunn i Drammen); og «Tro og politikk», et arrangement i regi av DoTL. «Sacred room» inkluderer yoga og meditasjon i siloen, besøk på Spiraltoppen (der det blir anledning til «opplevelser av det hellige i friluft»), ikonutstilling med Ossama Msleh fra Syria og elever fra Drammen videregående skole, og ellers en rekke organiserte møter, seremonier og dialoger på hovedscenen i Drammen bibliotek.

Informanter forteller at ambassadører og andre representanter for de ulike nasjonene som finnes i Drammen blir spesielt invitert. Dette er for å fremheve at Drammen er en flerkulturell by. En informant mener at det er viktig å signalisere at «ulikhetene» kan være med på «å utvikle et bysamfunn som gir håp om at det mangfoldige er en ressurs og ikke et problem». Flere informanter opplever at Drammen Sacred Music Festival ikke bare er en «fest» med gode musikkinnslag. I det store og det hele er det en festival som «bygger relasjoner» og «utfordrer» deltakere til å lytte til, kjenne- og føle på det dynamiske fellesskapet.

⁶⁹ Drammen Sacred Music Festival ble arrangert for første gang i 2010. I 2012 ble festivalen etablert som egen stiftelse, men DoTLs medlemmer er fortsatt dypt involvert blant annet gjennom deltakelse i festivalkomiteen og i planleggingen og utførelsen av DoTLs arrangementer, som utgjør viktige dialogiske aktiviteter på festivalprogrammet (DoTL 2012b).

En fredskonsert avslutter konserten hvert år – hvor bredden av «trosuttrykk» representert på festivalen deltar. En informant forteller at det stort sett har vært positiv respons på dette, men at det alltid er noen skeptikere. Han nevner i denne sammenheng at noen uttrykte ubehag ved at det et år var en sjaman som utførte et ritual i kirkerommet. Samtidig poengterer han at gjestfriheten festivalen åpner for inkluderer å bruke «hellige rom» på nye måter slik at deltakerne får en opplevelse av et fellesskap som også utfordrer materielle «avgrensninger», normer og/eller praksiser. Han fremhever også at «sacred»-begrepet kan være problematisk for noen fordi det ofte assosieres med noe som er «religiøst», «åndelig» eller «hellig». Mye arbeid er lagt ned i å prøve å «utvide» dette begrepet ved å fokusere på spørsmålet «hva er hellig for deg?», forteller informanten.

DoTLs medlemmer er involvert i Drammen Sacred Music Festival på mange ulike måter. De har representanter i festivalkomiteen, de bidrar som frivillige i planleggingen av festivalen, og de deltar som bidragsytere ved å arrangere en rekke dialogiske programaktiviteter (som årets «Tro og politikk»-dialog).⁷⁰ En informant forteller at DoTL tidligere har arrangert en byvandring i forbindelse med festivalen. Byvandringen inkluderte planlagte «stoppesteder» ved blant annet kirker, moskeer, Human-Etisk Forbunds lokaler, og andre sentrale «severdigheter» i Drammen. Ved hver severdighet ble byvandrerne ønsket velkommen av en DoTL-representant som fortalte noe om stedet. DoTL'erne hadde i forkant avtalt at de ville «mikse» representantene, slik at byvandrerne fikk møte en katolsk prest ved moskeen, eller en imam ved skulpturen «Piken med blomsterkurven», for eksempel. Dette var for å vise byvandrerne at «landskapet er vårt, sammen», forteller en informant. På denne måten kan DoTL'erne sies å skape nye og interessante møteplasser som går på tvers av tradisjonelle skiller.

Gjennom det tette samarbeidet med DoTL, over mange år, favner festivalen over et bredt nettverk av aktører fra ulike tros- og livssynssamfunn og festivalen har også rekruttert nye medlemmer til DoTL.⁷¹ Drammen Sacred Music Festival er en «happening» som trekker et lokalt og regionalt publikum og kan på mange måter sies å være et vellykket og etablert «grasrot»-fenomen. Flere informanter understreker at det er flott at tros- og livssynsdialogen skjer på litt ulike nivåer og at møteplassene varierer både i form og innhold. Dette kan bidra til at dialogarbeidet når flere. Drammen Sacred Music Festival kan, som STL Bergens «Åpen Dialogkveld», fungere som en slags brobyggende aktivitet – mellom det innadrettede og utadrettede dialogarbeidet. Festivalen er basert på et dialogperspektiv som har mye til felles med det interne dialogarbeidet DoTL har utviklet – som også kommer tydelig til uttrykk gjennom DoTLs deltakelse under festivalen – og festivalen skaper en mangefasettert møteplass for dialog gjennom musikkopplevelser, kunst og samtaler på tvers av tro og livssyn.

⁷⁰ DoTL sponser festivalpass til styret, ettersom disse særlig bidrar på frivillig basis.

⁷¹ En informant forteller at han først ble kjent med DoTL gjennom sin deltakelse på festivalen. I etterkant av festivalen søkte han, på vegne av sitt trossamfunn, om medlemskap.

5.4 DET LOKALE DIALOGARBEIDETS VIRKNING PÅ NÆRMILJØET/STORSAMFUNNET

På hvilke måter formidles DoTLs dialogarbeid? Når dialogarbeidet ut til medlemmene av de enkelte tros- og livssynssamfunnene? Hva betyr DoTLs dialogarbeid for nærmiljøet og/eller samfunnet for øvrig? Og hva er egentlig DoTLs rolle i Drammen og omegn? Disse spørsmålene, som nevnt tidligere i delen som omhandler STL Bergen, bidrar til å sette søkelyset på rekkevidden av dialogarbeidet som DoTL er involvert i, og posisjonerer DoTL inn i en bredere samfunnsmessig kontekst. På bakgrunn av informanternes refleksjoner og erfaringer, samt overveielser gjort på bakgrunn av de som allerede har blitt beskrevet i denne delen av rapporten, presenterer vi faktiske og tenkelige forhold.

Tilbakeføring av dialogarbeidet

Styrets innkalling til det nevnte kontaktmøtet i 2015, hvis hensikt var en dialog med medlemmene om hvordan de ønsker at DoTL skal jobbe fremover, inkluderte også samtale spørsmål omkring regelmessighet av møter, deltakelse og tilbakeføring av dialogarbeidet. Kontaktmøtet var også en anledning for styrets medlemmer til å få en oversikt over medlemssamfunns kontaktpersoner.⁷² I forkant av møtet ble det sendt ut et kontaktskjema per e-post til hver medlemsorganisasjon (dette kontaktskjemaet ble også delt ut på kontaktmøtet). Medlemssamfunn ble bedt om å oppgi tre kontaktpersoner (navn, e-post, telefon og rolle), samt navngi hvilken kontaktperson som skal motta kontingent/faktura, invitasjoner til åpne møter, årsmøte innkalling/papirer, og hvem som skal stå som kontaktperson på DoTLs hjemmesider. Informanter forteller at det har vært noe usikkerhet knyttet til hvem det er som representerer de ulike tros- og livssynssamfunnene i forumet, og at det derfor var på tide å få klarhet i dette. Som nevnt tidligere møtte cirka 20 personer på kontaktmøtet, men ikke alle medlemssamfunnene var representert. Særlig ble representantene fra de muslimske foreningene etterlyst.

Deltakere på kontaktmøtet var enig i at fire åpne møter i året var nok og at de åpne møtene skulle være åpne for alle. Mange hadde inntrykk av at det for tiden gjerne er kontaktpersonene som kommer, i tillegg til en liten gruppe særlig interesserte. Dette ble også fremhevet av flere informanter:

Vi er jo langt ifra så mange som vi ønsker å være. Noen har sett verdien og kommer. [Men] vi er jo livredde for å bli – at vi skal bli denne lille menigheten av de samme 20-30 menneskene som kommer gang etter gang etter gang. Så vi ønsker jo å ha mange flere mennesker ... vi merker at det er færre av de religiøse lederne som kommer, og det tror jeg nok er vår [styrets] feil, som har vært veldig tydelig på at det er åpne møter, for vi vil at vanlige mennesker skal møtes og bli kjent med andre fra et annet tros- og livssyn. Og dermed har kanskje de trodd at det er en aktivitet for deres medlemmer og ikke for menighetsrådet og presten.

En annen informant sier at

Erfaringen er vel at det er en litt sånn hard kjerne som kommer de fleste gangene. Noen av gruppene har vært flinke til å mobilisere så det kommer ofte en gruppe fra Frelsesarmeen, en gruppe fra

⁷² Innkallelsen, som ble sendt via e-post, inneholdt en svarfrist som var fastsatt til en uke før møtet skulle holdes. Styresekretæren fikk beskjed om å ringe medlemssamfunnene som ikke svarte innen svarfristen siden «dette er det viktigste møtet vi har hatt på lenge», forteller en informant.

Metodistkirken og ofte en litt større gruppe fra mormonerne i Jesu Kristi kirke – de er utrolig flinke til å mobilisere ... til tross for at vi har besøkt hverandre på åpne møter, i hverandres lokaler og gudshus, så har nok ikke dialogen som vi ønsker å fremme gjennom DOTL ... jeg tror ikke det er blitt et grasrotfenomen i Drammen og omegn enda. Og av et par hundre mulige religiøse grupperinger så er det jo bare 20 [21 anno 2015] som er medlemmer, så vi har jo absolutt en vei å gå, altså. Og vi vet jo *veldig* lite om hvorfor alle de andre *ikke* har nærmet seg denne dialogplattformen.

Sitatene over illustrerer godt noen av utfordringene knyttet til deltakelse og rekruttering. Som nevnt tidligere er flere informanter bekymret for at DoTL utvikler seg til en egen provinsiell «dialog-menighet», som tiltrekker seg de samme deltakerne gang etter gang – og mye tyder på at det har etablert seg en «hard kjerne» av «dialog-gjengere». Styret i DoTL har prøvd å mobilisere en bredere grasrot-deltakelse gjennom å fremheve at hensikten med de åpne møtene er at «vanlige mennesker» kan få en mulighet til å knytte relasjoner med folk de ikke normalt omgås til daglig. Dette kan ha resultert i minkende deltakelse fra religiøse ledere – uten at dette nødvendigvis har noe å si for hvorvidt det eksisterer en sammenheng mellom lederes deltakelse og videre rekruttering på medlemsnivå. Det siste sitatet gir også klart uttrykk for at det å delta på dialogmøter ikke har blitt et grasrotfenomen i Drammen og omegn. Informanten stiller også spørsmål ved hvorfor ikke flere tros- og livssynssamfunn har meldt seg inn i DoTL. En annen informant mener at informasjonsflyten ikke er god nok og at det er derfor både deltakelsen på åpne møter og rekruttering av nye medlemssamfunn ikke er stigende. Samtidig, nevner informanten, hvis det er slik at mange vet om DoTL og *fortsatt ikke* deltar, betyr jo dette at folk rett og slett ikke er interesserte, eller at «majoriteten mener at livsdialog er en privatsak ... Vi har et produkt folk ikke vil ha». Enda en informant betrakter arbeidet med økt deltakelse og rekruttering av medlemssamfunn som et markedsføringsspørsmål. Han sier at

Det er tøft nok å få folk på gudstjenester, som er ukentlig. Det er ingen som går hver uke. Så det er noe med å finne en rytme og finne et opplegg som både er tematisk interessant og som når folk, at de skjønner at det er noe de kan gå på. Så det er jo potensial for å få ut folk, men det at vi må få etablert arenaene på en sånn måte at folk føler at det her er noe å hente. At det er noe de kan være med på. Det synes jeg er en utfordring i hele bildet vårt her at det har tendens til at det bare blir en ny forening, et nytt prosjekt som kjemper om oppmerksomheten, med andre for å få oppmerksomhet.

DoTLs kontaktmøte var på mange måter et forsøk på å utarbeide bedre rutiner på tilbakeføringen av dialogarbeidet slik at flere personer fra de enkelte tros- og livssynssamfunnene som er medlemmer av DoTL vil delta på de åpne møtene. Flere av de fremmøtte foreslo at kontaktpersonene bør ansvarliggjøres siden det er disse som er hovedbindeleddet mellom medlemssamfunnene og DoTL. Flere nevnte også at det må «legges mer press på» minoritetssamfunnene ettersom flesteparten av «dialog-gjengerne» for tiden er av etnisk norsk opprinnelse. I denne sammenheng er det flere av informantene som nevner at begrenset norsk språk kan være en hindring for mange minoritetsdeltakere, og er kanskje derfor en forklaring på det lave oppmøtet fra disse medlemssamfunnene. To informanter sier følgende:

Vår utfordring er vel å få mennesker med en annen religion, som også er tydelige og som tør å si ting, som behersker språket til et nivå der de kan gå inn i en diskusjon i styret. Og det er veldig mye å forlange ... Men det er viktig. Så sånn som det har vært nå de siste to årene, så har det på en måte vært en utfordring, at vi ikke har hatt – selv om vi på papiret har hatt bredden av livssyn i styret, så har vi ikke hatt det ... Så må vi også forstå at noen ikke kan norsk *så* godt, og da kanskje ikke forstår ... spørsmålet og dialogen i så måte. Noen ganger fungerer det veldig bra. Det må nok – hvis vår visjon øker, at vi får flere folk og mer bredde, så må vi finne en enklere måte å gjøre det på, sånn at alle kan delta på lik linje.

Det med språk merkes jo ... Hvis det handler om personer som har vært flere ganger involvert, så syns jeg nok at det med litt trygghet og erfaring så løsner *det* litt, og det blir ikke så farlig om man ikke klarer å uttrykke seg så veldig godt på norsk. Men man prøver å gjøre seg forstått så godt man kan, og blir mer aktivt med i samtalen. Men språk er en hindring. Og kultur er det nok også. Og kultur henger vel ofte sammen med livssyn. Så vi har vel en opplevelse av at flere muslimske miljøer – ikke alle – verken stiller like regelmessig på styremøter som andre, og i en sånn samtalerunde ... Ja, jeg har også opplevd at noen har måttet *gå*, liksom, før vi begynner med den [livsdialogen]. Og det kan jo ha forskjellige årsaker. Men noen er mer tilbakeholdne, ikke så fortrolige med samtaleforumet og dialogforum i det hele tatt ... Men det positive er jo at de har bestemt seg for å være med i DoTL.

Som tidligere nevnt opplever flere trossamfunn med minoritetsbakgrunn ulike utfordringer knyttet til den norske organisasjonsstrukturen, og flere informanter med minoritetsbakgrunn uttrykker at mye tid går med til innadrettede prosjekter for å etablere et trygt miljø – særlig for ungdommen. Selv om språk også kan være en hindring for deltakelse, er det ingen av informantene med minoritetsbakgrunn som oppgir dette som en primær utfordring for deltakelse. Samtidig kan det tenkes at det på medlemsnivå eksisterer større språklige utfordringer.

For videre å konkretisere hva som bør gjøres for å øke deltakelsen på medlemsnivå holdt styrekoordinatoren først et kort innlegg om eksisterende praksiser, deretter kom deltakerne med sine innspill. Styrekoordinatoren forteller at all DoTL-relatert informasjon (åpne møter, møtereferater osv.) legges ut på DoTLs hjemmesider. I tillegg blir de åpne møtene annonsert på DoTLs facebook-side. Hun spør også de fremmøtte: «Hvor mange av dere vet at vi har en facebook-side?». Slett ikke alle nikker bekreftende. Styrekoordinatoren sier også at hun korresponderer via e-post med alle som er oppgitt som kontaktpersoner, men uttrykker at hun er i tvil om disse e-postene kommer frem. Hun savner at kontaktpersoner gir tilbakemelding på om de har mottatt informasjon (det at kontaktmøtet ikke var fulltallig med hensyn til medlemssamfunns oppmøte er et eksempel på dette).

Deltakerne er enige i at de må bli flinkere til å videresende e-postene fra styrekoordinatoren, da særlig de som informerer om de åpne møtene, slik at flere i alle fall mottar informasjonen. En informant sier i denne sammenhengen at han ikke liker å «mase på folk», og mener at det er medlemmenes eget ansvar å komme på slike møter. Videre forteller han:

Altså samfunnsengasjement, det er jo noe som hver enkelt skal tenke igjennom, ikke sant. Det er ikke noe som noen skal lære deg. Jeg lever jo bare ett liv ... Har lyst til å gjøre noe – ja – Fordi jeg kommer jo fra et undertrykket samfunn. Men jeg gjør ikke veldig stort da [gjør ikke veldig mye]. Men, jeg prøver å gjøre *noe*.

Noen deltakere mener at DoTL ikke bare bør annonsere de åpne møtene digitalt, men også bruke lokale aviser til å reklamere. Dette har å gjøre med at mange potensielle eldre deltakere, som har vist interesse til å delta på åpne møter, ikke nødvendigvis er hyppige brukere av digitale medier. En deltaker informerer om at DoTL har, ved anledning, avertert i lokale aviser, og at de skal etablere en bedre rutine på dette. En annen informant foreslår, med hensyn til nettbrukere, at medlemssamfunn som har en egen hjemmeside eller facebook-side kan informere om DoTLs aktiviteter der, og også legge inn en fast «link» til DoTLs hjemmeside.

Flere representanter (og informanter) forteller at de pleier å oppfordre sine medlemmer til å delta på DoTLs åpne møter når de møter sine egne tros- eller livssynssamfunn i forbindelse med høytider,

ukentlig bønn, eller gjennom mer tilfeldige møter «på gata», og anmoder andre kontaktpersoner om å gjøre det samme.

Mange representanter er også enige om at DoTL er for anonyme og uttrykker at de er åpne for at DoTLs arbeid blir mer profilert i media slik at flere kan bli bedre kjent med aktivitetene som foregår. I denne sammenheng nevner en informant at Drammen kommune er godt kjent med arbeidet som bedrives og mener i så måte at DoTL har klart å nå ut på det «politiske» planet, mens de på grasrot-nivå må jobbe med å nå bredere ut. En annen informant sier følgende om nødvendigheten av å favne om større deler av befolkningen: «det jeg skulle ønsket meg, det var at det kom flere mennesker sånn at vi faktisk kunne påvirke flere drammensere – og omegn – til tankene våre. Altså at vi kunne faktisk prege byen mer».

Alt i alt kan det virke som om det i DoTL, som i STL Bergen, eksisterer et behov for å utvikle bedre mekanismer for tilbakeføring. DoTL har en bred kontaktflate og dersom informasjonsflyten intensiveres ved at medlemssamfunnenes kontaktpersoner i større grad videresender og sprer informasjon, kan DoTL nå bredere ut. DoTLs kontaktmøte kan sies å være et fruktbart initiativ i så måte. På den annen side er DoTLs utadrettede aktiviteter (som Drammen Sacred Music Festival, og arbeidet med likeverdige helsetjenester og tilpassede gravplasser) godt synlig, og inviterer til lokal grasrot-deltakelse og politisk engasjement.

Dialogarbeid via sosiale medier og (via) STL sentralt

En gjennomgang av DoTLs møtereferater viser at styremedlemmer var tidlig ute med å opprette en egen hjemmeside (DoTL 2008a). I etableringsfasen oppfordret styret også alle medlemsorganisasjoner til å sende informasjon om egen virksomhet slik at hver medlemsorganisasjon kunne bli profilert på DoTLs hjemmeside (DoTL 2009a). Dersom medlemsorganisasjoner hadde en egen hjemmeside eller facebook-side skulle «linker» til disse bli lagt ut. Styret anmodet også medlemsorganisasjoner om å bekjentgjøre helligdager/festdager slik at også disse kunne bli annonsert på hjemmesiden. Det var i tillegg ønskelig at hjemmesiden inneholdt en kalender som viser en oversikt over religiøse helligdager/festdager. Videre ble styret enige om at referater fra møter (styremøter, årsmøter) skulle legges ut, slik at medlemmer (og andre interesserte) kunne gjøre seg kjent med arbeidet som ble gjort og planlagte aktiviteter.

DoTLs hjemmeside anno 2015 gir et rikholdig innblikk over forumets tilblivelse og aktiviteter. Under «Hjem» får brukere en detaljert oversikt over DoTLs planlagte og gjennomførte arrangementer, med fyldige beskrivelser og bilder. I tillegg finner brukere en profesjonelt laget presentasjonsvideo av dialogprosjektene som foregår i Drammen og omegn. Kontakt-siden inneholder også en link til hjemmesiden til Drammen Sacred Music Festival, samt opplysninger om DoTLs kontaktperson i denne sammenheng.⁷³

I 2013 opprettet DoTL en egen facebook-side⁷⁴ (DoTL 2015e). Facebook-siden brukes til å annonsere DoTLs forestående og gjennomførte aktiviteter, og «venner» kan kommentere, «like», og melde seg

⁷³ For mer informasjon se <http://www.dotl.no/> og <http://drammensacred.no/>.

⁷⁴ Se <https://nb-no.facebook.com/Drammenogomegntrosoglivssynsforum>.

på ulike arrangementer. Facebook-siden utgjør dermed også en viktig kanal der tilbakeførings- og formidlingsarbeid finner sted.

Hjemmesiden til STL sentralt oppgir også informasjon om DoTLs forestående og gjennomførte aktiviteter, samt linker til DoTLs hjemmeside og facebook-side.

Når det gjelder kommunikasjon mellom DoTL og STL sentralt opplever informantene dette forholdet som forholdsvis positivt. Informanter forteller at de kan bruke STL som en ressursbank (eksempelvis nevner en informant at kalenderen som inneholder en oversikt over religiøse helligdager var noe STL sentralt allerede hadde utarbeidet), og de opplever at DoTL blir oppfordret til å komme med innspill på «hva vi trenger fra de [STL]». Samtidig nevner flere informanter at de skulle ønske at STL sentralt fungerte mer som en «overbygning» for alle lokallagene «sånn at det var *vi* som sendte *våre* representanter til deres årsmøte». Flere nevner også at STL sentralt godt kunne tatt over arbeidsgiveransvaret for lokallagenes styrekoordinator/sekretær. En annen informant etterlyser et tettere samarbeid mellom lokallagene og STL sentralt og en tydeligere synlighet:

Jeg har jo aldri vært på et STL-møte, fordi det har jo egentlig kun [vært] *en* person [som har deltatt]. Så jeg syns de misbruker muligheten til [å bli kjent med flere]. For det blir jo da koordinator [eller] man kan betale for at det er leder og koordinator. [Vi] har jo et helt styre som ville fått kjempemasse utbytte av å møte tilsvarende mennesker. Jeg syns det burde i hvert fall vært lagt opp til – når de [STL] tar seg bryet med å lage nasjonale møter, så burde de ha kapasitet til å ta de som vil fra de forskjellige styrene til å komme, tenker jeg ... Jeg syns STL er veldig anonyme. Vi [i DoTL] vet jo godt hvem de er, fordi vi gjør det vi gjør. Men hvis du går på gata og spør om STL, så er det jo *ingen* som vet noe som helst om STL i det hele tatt. Og det er kanskje et forbedringspunkt, at de er tydeligere på hva *de* gjør internt for å synliggjøre det [for] alle oss andre [i lokallagene]. Jeg er *veldig* positiv til STL, men alle burde jo vite at disse menneskene sitter rundt samme bord og samarbeider, og kommer opp med veldig mye konstruktivt og bra sammen.

Sitatet indikerer et par «forbedringspunkter» som STL sentralt kan ta i betraktning med hensyn til sitt samarbeid med lokallagene. Først oppfordres det til at lokallagsmøtene, som arrangeres årlig av STL sentralt, åpner for at flere styremedlemmer kan delta. Informanten mener at lokallagenes styremedlemmer ville hatt stort utbytte av å møte hverandre, dele erfaringer, utfordringer osv. I tillegg ønsker informanten at STL sentralt blir mer synlig i samfunnsbildet og at aktivitetene de er involvert i (internt) også tilbakeføres til lokallagene. Dette vil si at det ikke bare eksisterer en forventning (fra sentralt hold) om at lokallagene informerer STL om det de foretar seg, men at en toveis kommunikasjonsutveksling kan utvikle seg.

Dialogarbeidets funksjon/betydning

Morgenen etter terrorangrepet på Utøya og i Regjeringskvartalet innkalte DoTL til ekstraordinært styremøte. Dette resulterte i organiseringen av et fakkeltog fra Ypsilon til Bragenes den 24. juli, hvor 400 mennesker deltok:

Vi samla da mennesker utafor her, og så gikk vi over brua [til Bragenes] – veldig viktig å gå over den brua, på grunn av DoTLs bygge bruer-konsept ... At vi skal bygge bruer. Så DoTL er opptatt av bruer. Så da gikk vi over brua til Bragenes, og så gikk vi til sentrum, og så la vi ned blomster. [Det] var vår markering av motstand mot det.

I tiden etter 22. juli deltok flere av DoTLs medlemmer i krisehåndtering, ved begravelser og i sorgarbeid, og flere var aktive som debattanter i media (DoTL 2011). Informanter fremhever at DoTL «sitter på et veldig stort nettverk», og at det var dette som muliggjorde organiseringen av fakkeltøget. I så måte kan DoTL sies å utøve en viktig funksjon i nærmiljøet ved at de har etablert en solid plattform som kan bidra til effektiv kommunikasjon og videreformidling av viktig informasjon til tros- og livssynsgrupper.

Mange informanter ønsker samtidig at DoTL skal bli enda mer aktive i nærmiljøet. Kontaktmøtet, som vi har nevnt tidligere, inneholdt et samtalepunkt om «Hva gjør vi ved store hendelser?». De fremmøtte var enige om at DoTL bør «komme mer på banen» gjennom å arrangere støtte- eller motstandsmarkeringer og var også åpne for å komme med offentlige uttalelser, særlig med hensyn til «kriser» relatert til tros- og livssynsfeltet. Det ble trukket frem at DoTL burde ha gjort noe etter terrorangrepene i Paris og København (2015). Om DoTLs engasjement som markante samfunnsaktører mener en informant:

Det jeg tenker vi kan bli bedre på er jo ... Vi var med på å starte dette fakkeltøget etter 22. juli, det er en typisk DoTL-ting som nå har ligget stille [dvs. DoTL har ikke vært en utpreget offentlig aktør i senere tid]. Vi har ikke hatt noen uttalelser eller gjort noe etter verken Paris eller København. Der tenker jeg vår styrke er, som vi *ikke* bruker ennå. Å si at vi står sammen, både muslimer og «you name it» ... når det skjer igjen, så kan i hvert fall vi stå sammen og si at vi er uenig i det som har skjedd. Ut ifra formålsparagrafen skal vi dempe konflikter. Jobbe for fred. Og det kunne nok DoTL ha vært tydeligere på ... Men alt har med ressurser og tid, og vi har en koordinator som har alt for mye jobb i forhold til stillingen, og vi er sammensatt av et styre med folk som jobber mye.

Sitatet signaliserer at DoTL-nettverket har kapasitet til å gjøre mer på et samfunnspolitisk nivå. Mye ligger til rette for at DoTL kan «gå foran» som et godt eksempel – vise at det er mulig å stå sammen på tvers av tros- og livssynsskiller – i fremtidige krise-situasjoner. Informanten trekker frem at DoTLs formålsparagraf underbygger ansvaret for å gjøre enda mer. Samtidig må DoTL ta hensyn til de praktiske rammene som setter visse begrensninger for hvor mye, og hva som kan gjøres. I likhet med STL Bergen, opplever DoTL utfordringer knyttet til ressurser (eksempelvis økonomi, frivillighet, en liten styrekoordinatorstilling). I lys av det etablerte samarbeidet med Drammen kommune (og støtteordningene dette medfører) er det likevel sannsynlig at DoTLs arbeid er preget av noe mer stabilitet enn det som er tilfellet i STL Bergen.

DoTL fremstår som en etablert dialogorganisasjon som har et høyt aktivitets- og ambisjonsnivå. Det interne dialogarbeidet, livsdialog, som foregår på styremøter og åpne møter virker godt innarbeidet. Samtidig kommer det tydelig frem i intervjuer med informanter at deltakelsen i det interne dialogarbeidet, og da særlig deltakelse fra minoritetssamfunnene, er en betydelig utfordring. Flere informanter uttrykker forståelse for at minoritetene ikke er like aktive som de mer etablerte (og ressurssterke) medlemsorganisasjonene, men ønsker allikevel at disse deltar på bakgrunn av at de utgjør «viktige stemmer» i bybildet. DoTLs «representativitet» er også avhengig av at minoritetssamfunnene deltar, ikke bare «på papiret» (i form av formelt medlemskap og verv i styret), men også i praksis.

Tross de nevnte utfordringene uttrykker informantene at de har enorm glede av å delta i arbeidet. Flere forteller at de gjennom DoTLs dialogarbeid har «vokst som personer» og «blitt bedre mennesker», og at de ønsker at andre i lokalmiljøet skal få kunne oppleve det samme slik at det kan

bli «alminnelig å være dialogorientert». Flere mener at DoTLs arbeid har vært med på å øke forståelsen mellom tros- og livssynsgrupper og bryte ned fordommer og fremmedfrykt. En informant sier i denne sammenheng:

Jeg syns det er spennende med religionsdialog, og at vi bor i en by med så mye mangfold, men samtidig så ser vi at vi lever på hver vår tue. Å prøve å bryte det ned. Og vi ser det jo i Drammen by, at på Konnerud så er det nesten ingen med utenlandsk opprinnelse, mens på Fjell så er de majoriteten. Så selv om vi på en måte bor i et mangfold, så deler vi oss opp allikevel. Og derfor tenker jeg at vi kanskje ikke får utnytta det mangfoldet så mye som vi burde, fordi vi ikke møtes. Og det var det med DoTL at vi skal – Altså som jeg sier på den enkleste måten, at hvis du kjenner en muslim så er du ikke redd for en muslim [eller] hvis du kjenner en humanetiker så er du ikke redd for en humanetiker.

Det at DoTL har skapt møteplasser (eksempelvis åpne møter og Drammen Sacred Music Festival), hvor folk med forskjellige tro- og livssyn, etnisiteter og nasjonaliteter kan møtes, er i seg selv verdifullt i et samfunn som i økende grad er preget av et større mangfold. DoTLs rolle som et bindeledd mellom lokale tros- og livssynssamfunn, og mellom enkeltpersoner, samt deres fokus på dialog og fellesskap på tvers av tros- og livssynsskiller, kan bidra som en positiv og sammenføyende kraft i nærmiljøet. Videre, det at DoTL blir brukt som høringsinstans for Drammen kommune, og at de har sikret etablerte støtteordninger på kommunalt plan, styrker DoTLs dialogarbeid lokalt samt synligheten av forumet som en viktig aktør i Drammen og omegn. Avslutningsvis, om veien videre, sier en informant:

Dette er ikke gjort over natta ... dette er noe som vi bare må fortsette med, og som vil utvikle seg også, som vil få nye utslag, kanskje nye måter å tenke på. Men, den dialogiske tenkningen, i en by hvor det er så mange ulike synsmåter og perspektiv, det er [den] eneste farbare veien. Og at DoTL og at festivalen er med å sette fokus på og synliggjøre at den [dialogisk tenkning] er en ressurs, og ikke et problem. En slags oppsnakking eller en framsnakking av ulikhetene og dynamikken som finns i de forskjellige kulturene som noe som er godt, noe som er utrolig viktig å ta vare på. Og som ikke skal assimileres. Noen bruker [å si at:] «de må bli som oss for at det skal gå bra. De må bli som oss!», og det kan jo sies fra alle kanter. Vi [i DoTL] har et spesielt ansvar, og jeg tenker også kirka da ... vil ha et kjempeansvar for å være gjestfri, for å være åpen, for å være inkluderende på en sånn måte at en løfter fram den andre, nettopp som en ressurs og ikke som et problem. Det er drivkraften min, og det tror jeg også de fleste som driver med dialog tenker, at det er det som er vitsen med det. Det er ingen «snabba cash» med det.

6.1 BAKGRUNN

Ideen om UngDialog ble til under Dialogtreff arrangert for unge sommeren 2009. Dialogtreff var et samarbeid mellom Samarbeidsrådet for tros- og livssynsamfunn (STL), Landsorganisasjonen for barne- og ungdomsorganisasjoner (LNU), Nansenskolen/Nansen Fredssenter og en frivillig arbeidsgruppe i tro og livssyn. 35 ungdommer fra ulike religions- og livssynsorganisasjoner var samlet på Nansenskolen for å «skape forståelse og respekt», «bygge kompetanse og motivasjon» og ikke minst med et mål for øye om å bygge et nettverk for tros- og livssynsengasjert ungdom (STL 2009). En av de aktive i UngDialog forteller dette i intervju om seminaret som skapte grobunn for det som senere ble UngDialog:

Det er et veldig godt miljø i Norge med tros- og livssynsarbeid for voksne, hvor det har vært mange dialogmøter og organisasjoner – men dette [Dialogtreff 2009 på Nansenskolen] var første gang for ungdom. Det var et veldig vellykket seminar, der det oppsto en idé, eller et ønske – først og fremst – om å ha en gruppe for ungdom. En organisasjon for ungdom som drev med dialog, (...) en møteplass for å ha dialog over temaer som var relevante for tro og livssyn for ungdom.

Arbeidsgruppen, bestående av elleve personer fra tros- og livssynsorienterte ungdomsorganisasjoner (STL 2009), jobbet videre med ideen om et nettverk for unge. I etterkant, i 2010, ble det avholdt et informasjonsmøte for tros- og livssynsinteresserte ungdom og ungdomsgrupper i varierte tros- og livssynsorganisasjoner. Der ble ideen om å etablere et nettverk «hvor unge kunne møtes, en type møteplass hvor man kunne ha dialog blant unge», luftet. Forslaget om å etablere et slikt nettverk fikk god respons blant de fremmøtte og et interimsstyre ble så etablert våren 2010. I februar 2011 var UngDialog et faktum. Fire år senere, i 2015, ble det første lokallaget stiftet, Oslo lokallag som omfatter Akershus i tillegg til Oslo. Planen videre er å etablere flere lokalgrupper rundt omkring i landet. Som informant fra UngDialog sier;

Ideen har hele tiden vært det, at det skal være et tilbud som kan være i hele Norge og ikke noe eksklusivt for Oslo. Det har rett og slett vært et spørsmål om tid og ressurser for å etablere en organisasjon og lage den plattformen som er nødvendig for å kunne etablere lokallag i andre byer.

Å organisere seg i lokallag i ulike deler av Norge, er altså del av UngDialogs fremtidsvisjon. Foreløpig foregår imidlertid alle aktiviteter i Oslo, både det som arrangeres av UngDialog sentralt og Oslo lokallag.

I vedtektene for UngDialog står det at organisasjonens formål er å «arbeide for å fremme dialog som metode, bidra til å legitimere tro og livssyn og være et møtepunkt og en ressurs for tros- og livssynsengasjert ungdom. Vi ønsker å bygge broer, minske avstand og fremme dialog» (UngDialog 2013a: 1). Videre står det at UngDialogs oppgaver skal være:

1. UngDialog ønsker å være en møteplass for tros- og livssynsbasert dialog, lokalt og nasjonalt.
2. UngDialog ønsker å spre dialog som metode, bl.a. på skoler og i organisasjoner med ungdom/voksne.
3. På alle arenaer der UngDialog er til stede eller arrangerer selv, ønsker vi å jobbe for å utvikle en dialog preget av åpenhet, respekt, toleranse, anstendighet og nysgjerrighet.
4. UngDialog ønsker å bidra til at debatter preges av respekt, mangfold og møte med ekte mennesker.

Som angitt i oppgavene, er promotering av dialog en sentral del av organisasjonens oppdrag. I den videre gjennomgangen av UngDialog vil vi vise hvordan dette kommer til uttrykk i deres arbeide.

6.2 STRUKTUR, ØKONOMI OG SAMMENSETNING

I motsetning til Samarbeidsrådet for tros- og livssyn og tilknyttede lokale dialoggrupper, opererer UngDialog med individuelt medlemskap. Dette betyr at medlemmene i UngDialog representerer seg selv og «sine egne tanker», som organisasjonen skriver på sin nettside, og er ikke representanter for (eller fra) en organisasjon. Det at UngDialog har individuelt medlemskap betyr at personer som står utenfor ethvert tros- og livssynsamfunn også kan bli medlem og ha styreverv. Sammenlignet med STL sentralt og de lokale dialoggruppene er dette unikt.

Medlemmene i UngDialog består av ordinære medlemmer og støttemedlemmer. Totalt består medlemsmassen av cirka 40 til 50 medlemmer. Siden UngDialog er en organisasjon for unge er aldersgrensen for et ordinært medlem 25 år. De som er 26 år eller eldre kan bli støttemedlemmer. Ordinære medlemmer betaler en kontingent på 50 kroner, mens for støttemedlemmer koster det 100 kroner å være medlem. På sin nettside opplyser UngDialog at «medlemmer har like demokratiske rettigheter». På årsmøtet har ordinære medlemmer stemme-, forslags- og talerett. Støttemedlemmer er valgbare og har talerett.

I 2013 åpnet UngDialog for at også organisasjoner som arbeider med tro og livssyn og der flere enn halvparten av medlemmene er under 30 år, kan bli medlem (se UngDialog 2015 for kriteriene for medlemsorganisasjoner). Medlemsorganisasjoner har tale-, forslags- og stemmerett på årsmøtet. Per dags dato er det kun Humanistisk Ungdom som har stiftet medlemskap i UngDialog (i 2014). At det ikke er flere begrunner informanter med at UngDialog ikke har ressurser til å aktivt rekruttere ungdomsorganisasjoner. Dessuten er det en utfordring at tros- og livssynsgrupper for ungdom ikke nødvendigvis er registrert som organisasjoner, noe som er et kriterium for å bli medlemsorganisasjon i UngDialog. Men dette er i ferd med å endre seg, ved at flere «etablerer seg som organisasjoner» forteller en informant. Å øke antall organisasjonsmedlemskap er et av UngDialogs mål i deres fremtidige drift.

I 2013 ble det også åpnet opp for at samarbeidsorganisasjoner kan tildeles observatørstatus. Dette gjelder da organisasjoner som driver med dialogarbeid og der flesteparten av medlemmene er over 30 år, organisasjoner som oppfyller kravene til fullt medlemskap, men som ikke ønsker det, og organisasjoner som ikke oppfyller kravene om medlemskap, men som UngDialog betrakter som særlig verdifulle å samarbeide med. Organisasjoner med observasjonsstatus har talerett (UngDialog 2013c: 4).

I startfasen hadde UngDialog et styre bestående av syv ordinære medlemmer pluss to varamedlemmer. Dette ble endret, og i dag består sentralstyret av tre ordinære medlemmer og to varamedlemmer i tillegg til leder og økonomiansvarlig som velges særskilt. Styremedlemmer velges på årsmøtet for en periode på ett år, og kan gjenvelges. Styret har månedlige møter og har ansvar for å planlegge og å gjennomføre UngDialogs aktiviteter. Dessuten er det en ansatt administrasjonssekretær, betalt med tilskuddsmidler fra STL. Administrasjonssekretæren er del av sentralstyret og velges også på årsmøtet. I 2013 utgjorde administrasjonsstillingen 20 prosent, men ble så omgjort til en 25 prosentstilling. Administrasjonssekretæren er ansvarlig for driften av organisasjonen og skal støtte styremedlemmene i sine verv (UngDialog 2015).

I forbindelse med etableringen av lokale grupper, finnes det i dag også et lokallagsstyre som dekker Oslo og Akershus. Styret i Oslo lokallag, som ble etablert 3. februar 2015, består av tre personer – en leder, som også er med i UngDialogs sentralstyre, en nestleder og et styremedlem.

Sentralstyret har hatt noen utfordringer knyttet til frafall. Både i 2012 og i 2013 ble det meldt om «turbulens» tilknyttet styrets situasjon (UngDialog 2012a: 3, 2013b: 3). I slutten av 2011 trakk nestleder seg, og i 2012 valgte styreleder å gå ut. Året etter var situasjonen igjen slik at styreleder og nestleder valgte å trekke seg ut. Dessuten var det lav deltakelse blant flere styremedlemmer på grunn av sykdom. Begge årene medførte dette reduksjon i aktivitetsnivået. I 2012 valgte UngDialog å søke om støtte via STLs driftstilskudd til lokale dialoger til en betalt stilling slik at aktivitetene og driften kunne opprettholdes. Det fikk de imidlertid ikke.⁷⁵ Året etter, i juni, bad nåværende administrasjonssekretær, en av ildsjelene som har vært aktiv fra starten, om fullmakt for å kunne drifte UngDialog frem til årsmøtet. Fullmakten ble gitt og gjennom en avtale med STL og godkjenning fra styret fikk hun betalt for organisasjonsarbeidet.

Administrasjonssekretæren fikk med dette UngDialog opp å gå igjen, blant annet gjennom aktivitetsplanlegging, forberedelse av årsmøtet og ved å få avtalt utsatt frist for prosjektplaner som var støttet av STL, FriFond (LNU) og Kulturdepartementet (UngDialog 2013b: 3). Siden dette har det, som nevnt, vært ansatt en person i administrasjonssekretærstilling. Som det står i saksdokumentene for årsmøtet i 2013, vil stillingen «frigjøre styret for mye administrativt arbeid og bidra til en mer stabil organisasjon» (UngDialog 2013b: 3). I 2014 ble det i forbindelse med årsmøtet meldt om at styret har gjort et godt arbeid og «bidratt til å utvikle UngDialog som organisasjon og gjennomført flere viktige aktiviteter i løpet av perioden.» Videre påpekes det at «UngDialog anerkjenner verdien av en administrasjonsansatt, som gjennom å ta hovedtyngden av det administrative arbeidet, utgjør en viktig faktor for utvikling av organisasjonen og fasilitering av aktiviteter og prosjekter» (UngDialog 2014a: 4). Med andre ord tyder dette på at administrasjonsstillingen har bidratt til stabilitet i UngDialog og til at driften opprettholdes og videreutvikles. Informantene påpeker riktignok at de har behov for en fulltidsstilling, da det er krevende å drive en organisasjon basert på frivillighet.

Årsmøtet behandler følgende saker: årsmelding, handlingsplan, budsjett, individuelt (og etter hvert organisasjons-) medlemskap og kontingent, valg av styre og valgkomité. I 2013 og 2014 var det, som påpekt, dessuten valg av administrasjonsansatt. Det har også blitt tatt opp andre saker på

⁷⁵ I oversikten over STLs søknader om støtte til lokale dialoger for 2012, står det at UngDialog har søkt om midler til å ansatte en koordinator/administrasjonsansatt i 20 prosent. I UngDialogs saksliste for årsmøtet i 2012, oppgis det derimot at de har søkt om midler til en stilling i 10 prosent.

årsmøtene, som hvorvidt UngDialog skal søke om medlemskap i ulike organisasjoner, hvorvidt de skulle åpne opp for organisasjonsmedlemskap (som ble vedtatt) og UngDialogs forhold til STL.

Samarbeidsrådet for tro og livssyn har vært en viktig bidragsyter i etableringen og utviklingen av UngDialog. En av informantene fra UngDialog beskriver relasjonen til STL ved at de har en «moderorganisasjonsstilling». I startfasen bidro STL med en sekretær/referent til UngDialogs interimsstyre, frem til stiftelsen av organisasjonen. På stiftelsesmøtet ble det bestemt at UngDialog skulle være uavhengig av Samarbeidsrådet (og LNU). På årsmøtet i 2012 ble det imidlertid vedtatt at UngDialog skal fortsette sitt nære samarbeid med STL (UngDialog 2012b: 2). I dag omtales forholdet mellom UngDialog og STL som «faglig, men med et løsere bånd» (UngDialog 2015), som «UngDialog setter stor pris på» (UngDialog 2014a: 6). Dette innebærer at STL og UngDialog har et «kunnskapsutvekslingssamarbeid», at de holder hverandre oppdatert på aktiviteter og deler kontaktnettverk. UngDialog anses dessuten av STL som en lokal dialoggruppe og mottar driftstilskudd som STL deler ut til dialogarbeid på vegne av Kulturdepartementet. De får også delta på STLs årlige møter for lokale dialoggrupper. UngDialog har forespurt STL om et administrativt samarbeid, slik at de har noen å støtte seg på når det gjelder regnskap og lignende. UngDialog har imidlertid fått tilbakemelding fra STL om at de ikke har mulighet til det.

UngDialog er medlem i Barne- og ungdomsorganisasjonen i Oslo (UngOrg), som er en paraplyorganisasjon for 60 barne- og ungdomsorganisasjoner. UngDialog har også vært medlem i Religions for Peace EYIN, siden 2012. Organisasjonen har dessuten diskutert medlemskap i Landsorganisasjonen for barne- og ungdomsorganisasjoner (LNU). UngDialog har fra starten av hatt kontakt med LNU; LNU var medarrangør på Dialogtreffet som var grobunnen for etableringen av UngDialog og var også til stede på stiftelsesmøtet. På årsmøtet i 2012 vedtok UngDialog at de skal jobbe aktivt for medlemskap (UngDialog 2012a: 12). UngDialog oppfyller imidlertid ikke kravene for fullt medlemskap i dag da en medlemsorganisasjon må ha minst 300 medlemmer, ha hatt organisasjonsvirksomhet i minst to år og aktiviteter i fire fylker (UngDialog 2012a: 12). I intervju med KIFOs forskere i 2015 sier en informant at «LNU har vi nok mistet en del kontakt med i form av den støtten vi hadde i begynnelsen (...)».

I 2014 vedtok UngDialog dessuten at de skulle tegne medlemskap i Frivillighet Norge (UngDialog 2014b: 4). I tillegg har UngDialog samarbeid med en rekke andre organisasjoner eller partnere. Noen eksempler er Kirkelig Dialogsenter Oslo, Studentprestene, Global Dignity Day, Initiatives of Change og Nansenskolen/Fredssenter.

UngDialog har ingen lokaler, og er derfor avhengig av å låne lokaler av sine samarbeidspartnere og lokaler tilknyttet medlemmenes organisasjoner til sine aktiviteter og møter. Opp igjennom har de blant annet holdt møter eller aktiviteter hos STL i Kirkens hus, Antirasistisk senter, Initiatives of Change, Humanismens hus og hos UngOrg. Det at UngDialog veksler på å låne lokaler av ulike organisasjoner er av praktiske hensyn, for å ikke overbelaste enkelte. Samtidig er UngDialog bevisste på å rotere med hensyn til hvem de låner lokale av, for å ikke gi forrang til enkelte tro eller livssyn men forsøke å signalisere nøytralitet. Ved et tilfelle, da UngDialog fikk låne Fredrikke-kapellet ved Universitet i Oslo til en av sine minidialoger, poengterte organisasjonen at de kom til å gjøre endringer i rommet, «slik at det fremstår som mer religionsnøytralt» (oppgitt på UngDialogs facebook-side). Aller helst ønsker UngDialog å få et eget lokale.

UngDialog har mottatt økonomisk støtte fra Samarbeidsrådet siden oppstarten. Som en informant sier, «STL er der hele tiden. Det har utviklet seg en del, forholdet til STL, men vi har alltid fått støtte og den støtten bruker vi på drift». Før etableringen hadde STL også UngDialogs økonomi hos seg. I begynnelsen brukte UngDialog midler fra STL til dialogaktiviteter. Nå går tilskuddet til driften av UngDialog, og mesteparten til en ansatt i administrasjonssekretærstilling (25 prosent). Ellers benyttes tilskuddet på kostnader i forbindelse med styremøtene, rekvisita, utgifter til medlemskontingent, Brønnøysundregisteret samt regnskap. Midlene som UngDialog får er del av tilskuddet som går til lokale dialogtiltak og dialogprosjekt fra Kulturdepartementet som STL har ansvar for å tildele og må søkes om hvert år. I 2012 søkte UngDialog STL om 75 000 kroner til å ansatte en administrasjonsansatt i en 20-prosentstilling. STL oppgir i tildelingsbrevet at de ikke har mulighet til gi midler til stilling⁷⁶, men tildeler UngDialog 30 000 kroner i driftsstøtte. Året etter, i 2013, ble det søkt om 60 000 kroner, blant annet til en administrasjonsstilling – denne gangen i 10 prosent. UngDialog fikk dette året innvilget hele søkesummen. I 2014 søkte og mottok UngDialog 70 000 kroner av STL, mens UngDialog søkte og fikk innvilget 75 000 kroner i driftsstøtte fra STL i 2015.

Tabell 6 Oversikt over innvilget driftstilskudd og prosjektstøtte som UngDialog har søkt STL sentralt i perioden 2012–2015.

2012		2013		2014		2015	
Søkt	Innvilget	Søkt	Innvilget	Søkt	Innvilget	Søkt	Innvilget
75 000	30 000	60 000	60 000	70 000	70 000	75 000	75 000
Differanse	- 45 000		0		0		0

Kilder: UngDialog saksdokumenter årsmøte 2012, 2013 og 2014 samt oversikter over tildeling fra STL sentralt (STL 2011a, 2012c, 2013k, 2014g).

I 2012 mottok UngDialog statstilskudd på 50 000 kroner fra Kulturdepartementet til dialogprosjekter på tros- og livssynsområdet. I desember 2013 var UngDialog inkludert i Kulturdepartementets tilskudd til prosjekt med formål om å forebygge religiøs ekstremisme tildelt STL (se Kulturdepartementet 2013). Etter et års intern diskusjon i STL samt mellom STL og UngDialog, ble UngDialog høsten 2014 tildelt 100 000 kroner av det totale tilskuddet på 400 000 kroner til prosjektet «Aksjon: Ekstremisme! – La oss snakke» (se STL 2014e). Dette er den største enkeltsummen UngDialog har mottatt. Planleggingsfasen pågikk høsten 2014 og prosjektet startet opp i januar 2015. Vi beskriver prosjektet nærmere under. På vårparten i 2015 søkte UngDialog Kulturdepartementet om midler til å videreføre prosjektet «Aksjon: Ekstremisme! -La oss snakke», via departementets «tilskudd til dialog og forebygging av radikaliserings». Summen de søkte om var 198 000 kroner, inkludert honorert dialogstillinger for gjennomførelsen av prosjektet. Per tidlig august avventer UngDialog svar på søknaden.

⁷⁶ Men STL opplyser at de vil behjelpe UngDialog med å søke støtte til stilling fra andre kilder.

Ellers har UngDialog søkt om økonomiske midler fra Oslo kommune – der de først fikk etableringsstøtte i 2014⁷⁷ – og FriFond (LNU). På vårparten i 2015 søkte UngDialog Oslo kommune Byrådsavdelingen for kultur og næring om «tilskudd til religionsdialog» på 508 000 kroner til et toårig dialog- og forebyggingsprosjekt i og mellom tros- og livssynsgrupper for og av ungdom. Søknaden inkluderte honorerte dialogstillinger. Svaret på søknaden kom i slutten av juni, og UngDialog ble tildelt 75 000 kroner som delfinansiering til prosjektet.

FriFond (LNU) gav UngDialog støtte i 2012 og 2013 som UngDialog har brukt til aktiviteter, deriblant «Aksjon: Dialog!» (se nærmere redegjørelse under).

Sammensetning, representativitet og rekruttering

Sammensetningen i UngDialogs sentralstyre gjenspeiler en bredde i tros- og livssynstilhørighet. På vårparten i 2015 består styret av en agnostiker, en ateist, en fra Den norske kirke samt to fra Enhetsbevegelsen⁷⁸. Varamedlemmene inkluderer en sikh og en muslim. I 2012 var styreleder og nestleder muslimer og den økonomiansvarlige buddhist (UngDialog 2012b: 3), og i 2013 var det en bahai blant de ordinære styremedlemmene (UngDialog 2013c: 5). På sin hjemmeside skriver UngDialog at de «prøver å oppnå en så god tros- og livssynsrepresentasjon i styret som mulig basert på personlige egenskaper» (UngDialog 2015).

I styresammenheng er medlemmene oppgitt med organisasjonstilknytning eller religiøs/livssynsorientert selvbetegnelse. På årsmøtene, når styremedlemmene velges, har det blitt orientert om styremedlemmenes livssyn (UngDialog 2013c: 5). På den måten kommer styremedlemmenes representasjon frem. Når det gjelder kjønnsfordeling, er det per 2015 en overvekt av kvinner i sentralstyret: Fire av fem sentralstyremedlemmer er kvinner (inkludert administrasjonssekretæren), dessuten er en av to varamedlemmer kvinne. Alle de tre medlemmene i Oslo lokallagsstyre er også kvinner. Et av kravene UngDialog stiller til medlemsorganisasjoner er at de «må ha likestilling mellom kjønn⁷⁹», noe som tyder på at kjønnsrepresentativitet er et viktig punkt for organisasjonen.

Blant UngDialogs ordinære- og støttemedlemmer fremheves prinsippet om at man representerer seg selv og ikke en organisasjon. For eksempel registrerer ikke UngDialog hvilken tros- eller livssynstilhørighet medlemmene har, om de da har en slik tilhørighet. Likevel er det et mål, som ved styrets sammensetning, at medlemsmassen skal utgjøres av personer med variasjon i tro og livssynsorientering. Det er styrets ansvar å sørge for at det er en bredde i medlemsmassen. Samtidig påpeker informantene at sammensetningen i livssyn blant styremedlemmer, øvrige medlemmer og deltakere på UngDialogs aktiviteter har variert en del opp i gjennom, der enkelte grupper har preget organisasjonen på ulike tidspunkt. Informanten som har vært med hele veien kommenterer at det

⁷⁷ Etableringsstøtte fra Oslo kommune kan mottas i maksimalt tre år. I årsmelding for 2013/2014 skriver UngDialog at de jobber mot å oppfylle kravene for å kunne få Oslo kommunes driftsstøtte (UngDialog 2014b).

⁷⁸ Enhetsbevegelsen, Familieforbundet for verdensfred og enhet, er et registrert trossamfunn, og en bevegelse, tuftet på Unification Church (på norsk: Enhetskirken og Den forente familie) som ble grunnlagt på 1950-tallet i Sør-Korea av Sun Myung Moon. Moons visjon var «å skape en stor global familie under Gud, der alle mennesker blir som søsken i en verden med frihet, fred, lykke og kjærlighet» (Enhetsbevegelsen 2015).

⁷⁹ «og støtte opp under FNs og Europarådets konvensjoner om menneskerettigheten», som punktet videre sier (UngDialog 2013c: 4).

var «mange kristne og muslimer» i begynnelsen. Å få med buddhister og hinduer måtte organisasjonen derimot jobbe en del med. Innledningsvis var også en del jøder med, og

de var flinke til å gi pinnen videre, men så stoppet den pinnen, og det har vært vanskelig å få dem tilbake. Så kom det et fall i antall muslimer som var med, og så kom sikhene inn, det var kjempeflott, men som hun sier [sikter til den andre informanten], sikhene er veldig opptatt. Men de er så *game*, alltid med på ting, men opptatt.

Også bahaier har tidvis vært aktive i UngDialog, og det samme gjelder for personer som ikke tilhører et tros- eller livssynsamfunn. Humanistenes deltakelse beskrives derimot som en «rød tråd» gjennom hele UngDialogs, relativt korte, historie.

Samtidig som UngDialog har fokusert på å få med personer som gjenspeiler en bredde i tro og livssynsorientering, har hvilke miljøer de aktive selv er del av også hatt mye å si for rekrutteringen. Generelt sett viser sammensetningen i UngDialog til «hvem man har blitt kjent med», og «hvem kjenner hvem, hvem tar med hvem», påpeker informantene. Rekrutteringen har dermed ofte foregått

gjennom venner og gjennom bekjente, og det er en veldig fin rekruttering, for da vet vi at vi får mennesker som vi kjenner og som vi stoler på og som er engasjerte. Fordi det er jo, det er ingen hemmelighet, utfordrende å drive en organisasjon basert nesten kun på frivillighet, så da er man nødt til å ha en sikkerhet i det at de [man rekrutterer] har litt forkunnskap eller også er villig til å lære.

Informantene viser imidlertid til en variasjon i de miljøer som UngDialog har rekruttert fra opp i gjennom. I starten var det en «tydelig linje fra Lillehammer til Oslo», påpeker informanten, og forteller at de som i sin tid deltok på dialogseminaret i 2009 tok med seg venner til UngDialogs aktiviteter. Deretter tok UngDialog kontakt med personer fra ulike ungdomsgrupper i tros- og livssynsamfunn for å høre om de var interessert i å bli med. Da «var det en periode hvor det var mange representanter, folk som allerede hadde en type stilling i den og i den og i den gruppens styre», sies det. En utfordring med den type rekruttering har vært at personer som har styreverv i andre organisasjoner «alltid er opptatt». Nå i den senere tid, har UngDialog jobbet «med å komme ned til grasrota, altså, de som er i tros- og livssynsgrupper, men ikke sitter i styret (...)».

En annen rekrutteringsomgang, betegnet som «Universitetsperioden», var et resultat av at flere fra UngDialog studerte og inviterte inn sine medstudenter i organisasjonen. Den ene informanten ble nettopp rekruttert til UngDialog (og til styret) på denne måten. Hun forteller at

vi studerte religionshistorie på Blindern sammen, og så trengte de en representant, vararepresentant, til styret, og da spurte hun [fra UngDialog] om jeg skulle være med. Og da hadde jeg faktisk akkurat vært på et seminar om hvordan man kunne klare seg etter Universitetet og hva som kom til å sikre deg en god jobb. Og da var oppfordringen 'sørg for å jobbe ved siden av og vær helst med i en studentforening' og da tenkte jeg dette må jo være *kismet*, holdt jeg på å si, så tenkte jeg, ja, så flott, det vil jeg selvfølgelig være med på, men det er jo fordi jeg jo alltid har vært engasjert i det.

Hun beskriver videre hvordan hun har reflektert rundt sin deltakelse i UngDialog, på bakgrunn av at hun ikke tilhører et tros- eller livssynsamfunn:

(...) jeg har reflektert veldig mye over min deltakelse nettopp fordi jeg har vært interessert i tros- og livssynsdialog og egentlig alltid savnet et forum hvor vi som er ikke troende også kan være med, for det er veldig fokus på religionene, og jeg tenkte at jeg også har lyst til å snakke med dere fordi at Norge

primært er et sekulært land tror jeg det også er veldig nyttig å få inn de som ikke tror til å forstå de som tror litt bedre og vise versa.

Dette utsagnet tyder på at UngDialog fyller et behov blant personer som står utenfor ethvert tros- eller livssynsamfunn og som er engasjerte i tros- og livssynfeltet. I og med at det er en økende andel blant den norske befolkningen som ikke representerer et tros- eller livssynsamfunn, kan det være et viktig poeng at også disse får mulighet til å ta del i tros- og livssynsdialog på samme grunnlag som de med en organisasjonstilhørighet.

Med tanke på at UngDialog er en organisasjon for unge – der alderskravet for å være et ordinært medlem er 25 år eller yngre – har alder og tilhørende livsfase en del å si for rekrutteringen. Dette preger også stabiliteten blant styrets medlemmer. Støttemedlemmene beskrives som de mest aktive medlemmene (for eksempel mht styreverv). Som en informant sier;

Det er gjerne de som har mest tid. Sånn som jeg er jo snart 30, så jeg kvalifiserer jo som støttemedlem. Da er man gjerne i fast jobb eller allerede har ting etablert, så det er mye lettere å finne tid til det [frivillig arbeid]. Så jeg synes i hvert fall det har vært veldig positivt med en andel med støttemedlemmer.

Blant dagens styremedlemmer er det flere personer som er over 25 år, og som da rent formelt – ifølge UngDialogs medlemskapskategorisering – kvalifiserer som støttemedlemmer. Med tanke på at det vil være et naturlig frafall blant UngDialogs medlemmer, er de avhengig av en jevn rekruttering hvis organisasjonen skal opprettholde en viss stabilitet. Rekruttering av medlemmer beskrives imidlertid som en generell utfordring. I saksdokumentene til årsmøtet i 2012 ble det påpekt at det har vært ønskelig å jobbe mer med rekruttering, men at arbeidet med dette ikke har vært optimalt. Begrensede ressurser oppgis som årsak (UngDialog 2012a: 6). Rekruttering ser fortsatt ut til å være en utfordring for organisasjonen.

6.3 UNGDIALOG OG DIALOGARBEID

Dialog kan sammenlignes med en tur i en luftballong. Fra en luftballong som svever kan en se hvor landskapet strekker seg, hvor jorden skilles av stier og hvor elven slutter ved fjellets start. Det samme gjelder dialog. I dialogen kan en se hvor skillelinjene går, hvor barrierer står og hvor det er mulighet for å bygge broer. I det man ser hvor man er like og hvor man skilles, åpnes en mulighet for nye veier og samarbeid. Dialogen løfter en opp fra sitt ståsted, og gir mulighet til å se hvor utfordringer og muligheter ligger (UngDialog 2012c).

Sitatet over er hentet fra en dialogmappe UngDialog utarbeidet i forbindelse med et dialogprosjekt de kalte «Aksjon: Dialog!», med hensikt å opplyse ungdom i dialog som kommunikasjonsverktøy. Som navnet på organisasjonen tilsier, er nettopp dialog kjernen i UngDialogs arbeid. «Alt har med dialog å gjøre», sier en informant. «Men det har mange forskjellige temaer og former».

UngDialog opererer ikke etter politiske mål eller ut fra en politisk agenda. UngDialog er først og fremst opptatt av å være et nettverk, en møteplass for unge mennesker med ulike tros- og livssynsorientering der disse kan snakke sammen og forsøke å forstå hverandre. For UngDialog handler tros- og livssynsdialog, kort sagt, nettopp om «å forstå den andre litt bedre». «Man skal ikke bli enige om noe (...) for [så] å komme ut og mene noe sammen», fastholder en informant. På bakgrunn av dette, kan det være grunn for å hovedsakelig beskrive UngDialogs dialoger som det vi

innledningsvis i rapporten betegner «kunnskapsorientert» og «relasjonsbyggende» dialog. Slike former for dialog er kanskje især viktige i en relativt fersk organisasjon som UngDialog, som kan sies å fortsatt være i etableringsfasen og som fortsatt bygger opp kompetanse om tros- og livssynsdialog. UngDialog kjennetegnes ved å ha et utpreget fokus på opplæring i dialog. Et sentralt aspektertil, er organisasjonens fokus på å spre kunnskap om dialog som samtaleform ut til personer/grupper også utenfor den faste skaren i UngDialog, med et formål om å gjøre dialog til en allmenn kommunikasjonsform blant unge mennesker generelt. Dette har især vært i søkelyset de siste årene, via UngDialogs prosjekter som nettopp handler om å få dialogen ut til ungdommen på arenaer utenfor tros- og livssynsrommene, nemlig i skolen og på fritidsklubber. I UngDialogs arbeid med dialog ligger det en visjon om at «(...) hvis samfunnet er preget av dialog, istedenfor en samtaleform som kan være veldig avvisende (...), så er det veldig positivt».

Men hva kjennetegner så UngDialog som et dialogforum, og hvordan arbeider UngDialog konkret med dialog? I de kommende avsnittene vil vi gå nærmere inn på UngDialogs tilnærminger til dialog som metode og verktøy og beskrive deres dialogaktiviteter. Her fokuserer vi især på det UngDialog kaller «minidialog» og prosjektene «Aksjon: Dialog!» og «Aksjon: Ekstremisme! – La oss snakke», da disse viser til hvordan UngDialog typisk arbeider med dialog, samt bredden i deres dialogarbeid.

Å læres opp i dialog

«Dialog er noe som kan læres, og man kan bli god på det», mener informantene i UngDialog. En av dem var med på Dialogtreff i 2009 på Nansenskolen der ideen om et nettverk for unge med ulike tros- og livssynstilhørighet ble lansert. Om seminaret forteller hun at «den dialogen vi hadde på dialogseminaret 2009, den ble veldig verdsatt, det var en veldig god dialog og [det var] ganske nytt for mange av ungdommene å møtes på den måten». Ideen om å skape et nettverk for unge handlet nettopp om å videreføre det samme dialogprinsippet som ble brukt på seminaret. Som en av informantene understreker om utviklingen av UngDialog; «vi har brukt mye fokus på dialog; hva er dialog, hvordan gjøre dialog, hvordan fortelle hva dialog er, og hvordan klarer vi å ha dialog». Gjennom utarbeidelsen av dialogaktiviteter og videreutviklingen av UngDialog som dialogorganisasjon, har UngDialog hentet kunnskap fra toneangivende aktører på dialogfeltet.

Vi bruker veldig mye fra Nansenskolen. Vi har brukt mye av Inge Eidsvågs 13 punkter for en god dialog. De er veldig konkrete, type: Alle skal ha like mye tid, ikke overbevise andre, aktiv 'blikking'. Han har noen konsept, og så har han noen helt konkrete punkter: Dialogen kan alltid fortsette. De [13 punktene] brukte vi mye i begynnelsen og lagde dialogøvelser rundt det. Så tok vi materiale fra Nansen fredssenter, for de har skrevet mye om dialog og vi inviterte også folk derfra til å øve oss i dialog. Så tok vi litt fra Wolf & Water. De hadde noen spennende øvelser, men de var litt store, kanskje, til den minidialogen på et par timer som vi hadde. Så har jeg følelsen at det var sånn og fortsatt er, at mange kjenner til ting, som vi har integrert, typen 'den vi gjorde i går liksom, den øvelsen har jeg gjort før'.

UngDialog kan sies å både ha en kunnskapsorientert tilnærming til dialog, i og med at de benytter seg av støttelitteratur og ressurspersoner, i tillegg til at de inntar en praktisk tilnærming til dialog. Organisasjonen tar med seg diverse aspekter fra kunnskapen som foreligger om dialog og tilpasser det til eget bruk. Dette kommer til uttrykk gjennom dialogøvelser som benyttes på UngDialogs ulike aktiviteter. Siden deltakerne på disse aktivitetene kan variere fra gang til gang, der noen har erfaring med dialog mens andre har det ikke, er dialogøvelsene en viktig inngangsport til den dialogiske samtalen og er ment å gi deltakerne et best mulig utgangspunkt for en likestilt deltakelse.

Dialogøvelser kan sies å ha flere anliggende. De åpenbare hensiktene er at deltakerne skal få en forståelse i hva som menes med dialog, og å lære seg «spillereglene» for en dialogisk samtale. Øvelsene bidrar også til å sette stemningen deltakerne imellom, slik at de kommer inn i det en kan kalle et dialogisk modus. Det relasjonelle spiller også inn som et viktig aspekt, da øvelsene samtidig har til hensikt at deltakerne skal bli kjent med hverandre før de setter i gang med den planlagte dialogen. Gjennom dialogøvelsene både forklares og demonstreres hva dialog er. Øvelsene foregår gjerne ved at deltakerne beveger på seg, sirkulerer i rommet, og ikke sitter rundt et bord. For, som en av informantene sier; «Vi har funnet ut at det oppleves veldig mye bedre å være sammen med andre mennesker når man beveger på seg». De kommunikasjonstekniske elementene som lanseres i dialogøvelsene, er det å lytte, stille gode spørsmål samt det å ikke «tvinge andre til å mene som deg» – fordi «poenget i dialog er ikke å overbevise andre». En av informantene forteller hvordan en lytteøvelse fortoner seg:

En av de mest brukte, er en lytteøvelse som går på kroppsspråk, der en snakker om bil eller hus eller et eller annet sånn helt enkelt. Det er en øvelse mange har gjort før, hvor man hører på en person, og så i neste runde så viser man med kroppsspråk at man ikke hører på. Det er bare for å vise at i dialog er det viktig med aktiv lytting og i aktiv lytting legger vi [vekt på] kroppsspråk og øyekontakt og sånne ting.

I dialogøvelser som handler om å bevisstgjøre deltakere om hva det vil si å stille gode spørsmål, settes det søkelys på aspekter som «hva er et lukket spørsmål, hva er et åpent spørsmål, hva er et førende spørsmål?». I den dialogiske samtalen, er det de åpne spørsmålene som karakteriseres som gode. «Vi vil jo alle stille åpne spørsmål, men det er ikke alltid vi gjør det», som en av informantene sier.

Medlemmer forteller at det å komme inn i UngDialog og å delta på dialogaktivitetene har bidratt til å bevisstgjøre dem om dialog. På hjemmesiden til UngDialog forteller et nytt medlem om en slik bevisstgjøring:

- Hvorfor er dialog viktig for deg? [representant fra UngDialog intervjuer]

-Mmm. Vel, dette er noe jeg kom på mer etter at jeg ble medlem, hvorfor det er veldig nyttig med dialog.

-Hva tenkte du før?

-Jeg hadde egentlig ikke innsett hvor nødvendig det kunne være før jeg meldte meg inn. Altså folk kan være ganske barnslige på min alder [som er 15 år]. Hvis man tenker i forhold til debatter, er det folk som starter en debatt uten å høre på respons fra andre. Det er nesten som om de har en debatt med seg selv, uten at de liksom engasjerer noen rundt seg. De går ikke over i dialog. Det blir veldig jeg-språk. Og jeg kom på hvor viktig dette er, etter at jeg ble medlem. Jeg føler at det er en av grunnene til at jeg liker å være med eldre folk på skolen, selv om mange av de også kan være barnslige, selv lærerne mine. De kan til tider være litt sånn, ja, møte en vegg. Så jeg har innsett at der hjelper dialog veldig. I sånne situasjoner fungerer det ganske bra. Dette hadde jeg ikke tenkt på før jeg ble medlem (UngDialog 2015).

Det å bli bevisst distinksjonen mellom dialog og debatt, og generelt hva som kjennetegner dialog til forskjell fra andre former for kommunikasjon, virker til å være en essensiell del av opplæringen. Dette handler om å opparbeide kunnskap om hva dialog er, og motsatt; hva dialog ikke er. I den forbindelse har UngDialog benyttet seg av Dag Hareides (se UngDialog 2012c) kategoriseringer av debatt, diskusjon, forhandling og dialog. Informantene forteller imidlertid at de har fått

kommentarer fra andre utenfra, og en av informantene innrømmer også at hun selv i starten var av den oppfatning av at UngDialog er mot debatt. Informantene poengterer imidlertid «vi har jo ikke [noe] imot debatt», og påpeker at UngDialog er «veldig tydelig på at både diskusjon, debatt og forhandling er veldig gode samtaleformer, men for forskjellige mål». «Men», som de presiserer, «det er ikke det [debatt] vi arrangerer dette for å gjøre... (...) Vi arrangerer dialog».⁸⁰

6.4 MINIDIALOGEN

Minidialog omtales som «den dialogen som vi prøver å spre som verktøy». Ideen om minidialog kommer fra Dialogtreff på Nansenskolen i 2009, men konseptet er utviklet av UngDialog. Minidialogen ble for første gang arrangert før UngDialog formelt var stiftet, og har forblitt en av organisasjonens kjerneaktiviteter. Den presenteres slik på UngDialogs nettside:

I dialogen ligger fokuset på *aktiv lytting, likestilling, stille åpne spørsmål* og ikke på debatt eller å fremme egne synspunkter over andres. Målet er å få en bedre forståelse av hva som driver og er viktig for andre mennesker. I møte med andre ser man også seg selv tydeligere.

På minidialogene tar vi opp forskjellige temaer som gir spennende, hyggelige og utfordrende samtaler, og bidrar til et felleskap på tvers av tro og livssyn (UngDialog 2015).

Minidialogen følger med andre ord UngDialogs grunnleggende prinsipper med henhold til dialogarbeid, der det å forstå andre, og med det også forstå seg selv bedre, og ikke minst å skape et felleskap mellom mennesker med ulik tro og livssyn, står sentralt.

Minidialogen er åpen for alle, ikke bare medlemmer, og annonseres på UngDialogs hjemmeside og på facebook. Selv om den ikke er et lukket arrangement, kan minidialogen likevel sies å være en innadrettet form for dialog, der personer med ulik tro og livssyn møtes for å bli kjent med hverandre gjennom samtale over et utvalgt tema på tros- og livssynsfeltet. Minidialogen har vært, og er, et av UngDialogs mest sentrale fora for tros- og livssyndialog blant unge tros- og livssynsengasjerte mennesker.

Det som kjennetegner minidialogen er at den har et fastsatt tema og at den følger en viss struktur. Strukturen kan riktignok variere noe, men et eksempel er at dialogen begynner med at deltakerne skal bli kjent med hverandre via hverdagslig småsnakk. Snacks og drikke som deltakerne kan forsyne seg av er satt frem. Så gjennomføres en dialogøvelse, slik at deltakerne blir introdusert for dialogformen. Deretter setter de seg i mindre grupper og tema for dagens dialog presenteres, gjerne formulert som spørsmål knyttet til det overordnende temaet. Så fører deltakerne dialog over temaet, hvor spørsmålene brukes som utgangspunkt for samtalen. Idealet er at «alle får like mye tid til å snakke, aktiv lytting, stille åpne spørsmål og sånne ting». Som en av informantene sier, dette innebærer for eksempel at deltakerne «fortelle[r] litt om seg selv og sin opplevelse av de spørsmål som da stilles. Da går dialogen inn i en mer fokusert, rolig setting, som jeg også føler man behøver, for å kunne komme fram til en god dialog». Avslutningsvis samles alle i en sirkel til en felles

⁸⁰ Her kan det også være verdt å påpeke at UngDialog har arrangert debatt. På invitasjon fra UngOrg holdt de en debatt med tittelen «Dialog som våpen mot radikalisering» på Litteraturhuset i 2014. Riktignok forteller informantene at debatten da «ble en samtaleform» der deltakerne (ingen fra UngDialog selv, men inviterte gjester) fortalte om egne erfaringer og meninger. I etterkant fikk UngDialog tilbakemelding fra noen om at det var «den beste debatten de hadde vært på».

oppsummering, «og så får man dele det man vil (...). Og en fra hver gruppe [får] si litt om hvordan dialogen var, og så avslutter man sammen». Styremedlemmer er til stede under minidialogen. Disse introduserer dialog som metode, presenterer temaet og tilknyttede spørsmål, sirkulerer mellom gruppene mens dialogen pågår og styrer så den avsluttende oppsummeringsdelen.⁸¹ De passer dessuten på at dialogen går riktig for seg og at alle følger dialogens «kjøreregler».

I starten var tanken at minidialogen skulle være en regelmessig aktivitet på månedlig basis. Slik ble det også i perioden fra august 2010 til januar 2011 – en måned før stiftelsesmøtet av UngDialog. I perioden 2012 og frem til vårparten 2015 har det totalt blitt arrangert ti minidialoger. Flest var det i 2012 med fem arrangement. I 2013 ble det avholdt tre minidialoger, og kun en i 2014. I 2015 har det fra sentralt hold ikke vært arrangert noen minidialog. En grunn til det er at UngDialog har engasjert seg i andre mer utadrettede prosjekter der tanken har vært å bringe dialogen ut til ungdommens arenaer. Dette kommer vi tilbake til under. Det nyoppstartede Oslo lokallag har derimot hatt to minidialoger i 2015, en i samarbeid med Oslo Kristelige Studentforbund.⁸² Det er også lokallaget som heretter vil ha ansvar for å organisere minidialoger.

Deltakelsen på minidialogen har opp gjennom årene vært variabel. I begynnelsen kunne det komme opp til 20 til 25 deltakere, som betraktes som et godt oppmøte. Nå har imidlertid deltakelsen sunket og i noen tilfeller har kun fem personer dukket opp. Minidialogen har også tidvis blitt avlyst grunnet lavt oppmøte og redusert kapasitet i styret (UngDialog 2012a: 4). Deltakelse på minidialog avhenger også av hvilket tema som tas opp, påpeker informantene. Noen temaer fenger mer enn andre; for eksempel var det mange som deltok da Oslo lokallag i samarbeid med Oslo Kristelige Studentforbund holdt minidialog om tros- og livssynseksremisme i 2015.⁸³

Minidialogens temaer

Utvelgelsen av tema for minidialogen har variert. I starten, før stiftelsen av UngDialog, lagde de som var aktive i ungdomsnettverket en liste på ønskede temaer for minidialog, som har blitt tatt vare på. Ved et tilfelle ble deltakerne bedt om å velge et av tre temaer som de fikk presentert på møtet. Grunntanken her var å følge Inge Eidsvågs dialogtips, der han anbefaler at tema for dialog fastsettes i fellesskap. Men dette ble vanskelig å gjennomføre rent praktisk. I etterkant har tema for minidialogen derfor blitt satt på forhånd. Fordi, som en av informantene påpeker, «folk vil gjerne vite hva de kommer til. At de vet at i dag skal vi snakke om det, og om to måneder skal vi snakke om det. Og det temaet synes vi er kjempeinteressant. Så da skal jeg sette av den datoen». Ved sentralstyrets valg av tema har det blitt diskutert, «hva er det som passer til årstiden, er det noe som er veldig aktuelt? Hva kan fenge? Hva har vi behov for å snakke om også? Så vi ser jo litt an miljøet, stemningen”. Selv om et viktig formål ved minidialogen er at deltakerne skal bli kjent med hverandre, oppnå forståelse og en følelse av fellesskap, har UngDialog også tatt for seg temaer av en mer politisk karakter. Minidialogenes temaer for perioden mellom 2012 og frem til 2015, viser et spenn innenfor

⁸¹ Vi vet ikke om dette er slik minidialogen foregår hver gang, men eksempelet tegner et bilde av hvordan minidialogen foregikk da en av oss var deltok på et arrangement på vårparten i 2015.

⁸² Ytterligere en minidialog var dessuten planlagt på vårparten, men ble avlyst.

⁸³ Da var sammensetningen av deltakerne imidlertid relativt homogen, med cirka halvparten humanister og halvparten kristne (som mest sannsynlig har å gjøre med at Oslo Kristelige Studentforbund var medarrangør).

tros- og livssynsfeltet, fra personlige aspekter av tro og livssyn til religion i et kulturelt og politisk perspektiv.

I 2012 hadde dialogene titler som «Midtvintersriter», «Likestilling», «Hvordan påvirker kultur din tro og livssyn?», «Vitenskap og religion. Kan man tro på begge deler?» og «Konfliktløsning: hvordan forholder vi oss til utviklingen i Midtøsten?». Årets første minidialog i 2013 tok form som et rollespill med tittelen «Kongen og dronningen» der formålet var å øve i kommunikasjon, argumentasjon og overbevisningsteknikk. De øvrige minidialogene dette året omhandlet temaene «Dialog-positiv politikk – dialogiske kandidater valget 8-9./9. Hvordan kan vi påvirke for å oppnå en dialog-positiv politikk i Norge? Hva er våre konkrete ønsker og forslag for en dialog-positiv politikk?» (i forbindelse med stortingsvalget 2013), og «Vinterriter: Hvordan blir du påvirket av høytider?». I 2014 tok dialogen for seg «Religion i skolen – KRL, RLE, KRLE?». De siste gjennomførte minidialogene, i regi av Oslo lokallag, tok også opp samfunnsaktuelle temaer, med titlene «Ytringsfrihet og krenkelse» og «Tros- og livssynsektremisme».

UngDialogs minidialoger foregår oftest uten innledning fra en som har ekspertise på det aktuelle feltet. Ut fra vår kunnskap, benyttet UngDialog seg av en innleder i minidialogen ved kun to tilfeller i perioden fra 2012 til 2015. Den ene gangen var i forbindelse med dialogen under temaet «Konfliktløsning: hvordan forholder vi oss til utviklingen i Midtøsten?», der en representant fra Kulturdepartementet snakket. Den andre gangen UngDialog benyttet seg av en ekspert, var dialogen «Dialog-positiv politikk – dialogiske kandidater valget 8-9./9.». Da var Truls W. Gedde-Dahl fra Initiatives of Change til stede som «inspirasjon til temaet og deltok på minidialogen med sin kunnskap om emnet» (UngDialog 2013b: 1–2). Med andre ord fremstår UngDialogs dialoger til å baseres på ideen om at «lekfolk» skal bruke seg selv i dialogen, og fordrer ikke opplæring eller opplysning i tematikken det skal føres en dialogisk samtale over.

En av informantene karakteriserer også minidialogen, i hvert fall i starten, ved at den er «veldig sånn på det personlige planet». Som nevnt, ser minidialogen ut til å hovedsakelig dreie seg om å skape en arena der personer med ulik tros- og livssynsorientering skal komme sammen. Slik kan de bli kjent med hverandre og kanskje oppnå gjensidig forståelse og et fellesskap. En viktig forutsetning, er at unge personer gis muligheten til å luften sine tanker og erfaringer om tro og livssyn uten å føle at de må ha spesielle forhåndskunnskaper.

Enkelte temaer inviterer i større grad enn andre til at man kan delta i minidialogen uten å ha særlig kompetanse. Et eksempel er spørsmålet «Hvordan blir du påvirket av høytider?», som UngDialog tok opp både i 2012 og i 2013. Andre temaer, som endringer i religionsfaget (tema for minidialog i 2014) og tros- og livssynsektremisme (tema i 2015), kan derimot i større grad skape en forventning fra deltakernes side om at de bør ha et visst informasjonsgrunnlag.⁸⁴ Sistnevnte er muligens også en type tema der det kan anses som nødvendig med en form for faktabasert tilnærming, fordi det potensielt kan bære med seg en rekke myter og fordommer som kan skape spenninger mellom personer med ulik tro og livssyn. I så måte blir det viktig fra arrangørens side å legge frem temaet på en måte som gjør at alle opplever at de har noe konstruktivt å bidra med, uavhengig av

⁸⁴ Her bør det nok også sies at hvem som velger å delta på disse minidialogene mest sannsynlig ikke er tilfeldig. Det er ikke urimelig å anta at deltakerne er engasjerte i spørsmål knyttet til tro og livssyn, og dermed muligens godt oppdaterte på feltet.

kunnskapsnivå. I invitasjonen til dialogen om «Religion i skolen», fulgte det også med bakgrunnsinformasjon om religionsfaget. De tilhørende spørsmålene som ble stilt i tilknytning til temaet var dessuten formulert på en slik måte at en ikke egentlig trengte forhåndskunnskap om religion i skolen: «Hva bør religionens plass i den offentlige skolen være? Er vi åpne og positivt innstilt til rene religiøse eller livssynsbaserte skoler?» (UngDialog 2015). Det siste spørsmålet er for øvrig, og interessant nok med tanke på UngDialogs fokus på å stille åpne spørsmål, ledende i positiv forstand med hensyn til religiøse og livssynsbaserte skoler.

I presentasjonen av dialogen om tros- og livssynsektremisme innledet arrangørene med å si at ekstremisme er et åpent begrep uten et fastbestemt innhold; «Ekstremisme kan være vanskelig å definere, og det finnes ingen klare linjer». Deretter snevret de inn ekstremisme til å dreie seg om tros- og livssynsfeltet: «I møtet med tros- og livssyn er dette et tema som er særlig dagsaktuelt». Så stilte de spørsmål, først åpne: «Hva er ekstremisme, og hvem er ekstrem?» Til slutt stilte de spørsmål av en potensielt mer utfordrende art: «Snakker vi om ekstremisme i forhold til alle tros- og livssyn, eller gjelder dette bare noen få?» (UngDialog 2015). Med andre ord, som det fremkommer i temapresentasjonene ser det ut til at UngDialog forsøker å gi deltakere et hensiktsmessig utgangspunkt slik at varierende kunnskapsnivå ikke er en hindring for å delta i dialogen.

Dialogen om tros- og livssynsektremisme aktualiserer imidlertid også spørsmålet om det er noen temaer som oppfattes som for utfordrende, vanskelige eller for sensitive til å kunne tas opp i et tros- og livssynsdialogforum.

De vanskelige og de hverdagslige temaene

Når personer med ulik tros- og livssynsorientering kommer sammen for å føre en dialogisk samtale, kan det være slik at noen temaer oppfattes som enkle å samtale om mens andre er mer utfordrende. Tema der det er mer distinkte forskjeller mellom tros- og livssynene, blir gjerne mer utfordrende eller vanskelige å ta opp i dialogen. Informantene forteller at «det har ikke vært et mål i seg selv i UngDialog å ta opp de vanskelige temaene, men det har ikke vært unngått heller». I starten valgte UngDialog imidlertid å fokusere på såkalte enkle temaer – et råd de plukket opp fra Inge Eidsvågs «Tretten råd for en god dialog». Da handlet minidialogene gjerne om «engler, vi snakket om vinterriter og sånne ting», forteller en av informantene. Dialogens formål handlet på det tidspunktet kanskje fortrinnsvis å bli kjent med hverandre og ikke minst å bli kjent med dialogformen. Dette kunne da best gjøres ut fra en tematikk som ikke aktiviserer eventuelle spenningspunkter mellom personer med ulik tro og livssynsorientering.

Det å bli god på dialog kan være en viktig forutsetning for å tørre å ta opp vanskelige tema. Derfor kan det å begynne med de enkle spørsmålene, som nevnt, handle om at dialogformen først må etableres som kommunikasjonsform. Dette gjelder ikke bare for deltakerne, men også for de som arrangerer dialogen. Informantene sier nettopp at det er viktig at de som organiserer dialogen opparbeider seg en trygghet «til å kunne lede et slikt [vanskelig] tema». For, som en av dem påpeker, «Hva skjer hvis noen blir kjempeaggressive, hvordan skal man beholde dialogformen. Siden vi organiserer møtet, må vi ha litt 'koll' på det». I den konkrete dialogsituasjonen, har også dialogøvelsen en betydning, «for hvis du da skal ta opp et tema som er litt tabu, og du har ledd litt og smilt litt og beveget deg litt, så kommer det også en trygghet av det». Når trygghet i dialogformen så er opparbeidet, «så kan mye tas opp i den formen. Det er en veldig god form til å ta opp tabu-temaer», understreker informantene. UngDialog har også de senere årene beveget seg inn på mer

utfordrende emner, ved å strekke grensene litt lengre. I 2012 ble for eksempel konflikten i Midtøsten tatt opp. Også temaene «Ytringsfrihet og krenkelse» og «Tros- og livssynsektremisme», som ble tatt opp i 2015, kan, som nevnt, sies å være potensielt utfordrende. En av informantene forteller om lokallagets motivasjon for å ta opp sistnevnte, der de

knyttet det [ekstremisme] opp til hvordan det også fremkommer i ulike religioner, at det ikke bare er, det jo så mye snakk om ekstremistiske handlinger som blir begått av muslimer. (...) [D]et er veldig viktig for oss å vise mangfoldet og vise at det ikke er noen religion som har patent på noe godt eller har patent på noe ondt.

Et annet potensielt utfordrende tema er homofili. Under intervjuet med KIFOs forskere ble det sagt at noen i fjor hadde ytret at «ja, nå tror jeg vi snart er klare til å snakke om homofili». På den ene siden antyder dette utsagnet at homofili kommer høyt opp på listen, hvis ikke øverst, over vanskelige tema blant personer med ulik tro og livssyn. På den andre siden tyder utsagnet også på at UngDialog har utviklet seg som dialogorganisasjon og nå har opparbeidet seg såpass mye kunnskap om dialog at de er i stand til å håndtere slike potensielt konfliktfylte emner. Samtidig kan deltakernes varierende erfaring med dialog utgjøre en utfordring for å komme til stadiet hvor man er moden nok til å ta opp slike tema. For noen som kommer, er kanskje dialog et helt ukjent fenomen. Hvis man fra gang til gang må starte på nytt, ved å informere og gi opplæring i hvordan man «gjør» en dialog, blir en kanskje aldri rede til å ta opp de «vanskelige» temaene.

Informantene ser imidlertid også fordeler ved å holde på de mer hverdagslige emnene, som tar for seg riter og er i en «hvem-er-du?-type-stil». En påpeker at,

(...) i et samfunn som er preget av veldig mye konflikt og veldig mye uenighet, så tror jeg det kan være et litt sånn fristed å bare snakke om mer vanlige hverdagslige ting, men også hvis man har behov for det, så er vi der og er villige til å ta opp tema som er viktige og dagsaktuelle.

Som vi skal se senere, arbeider UngDialog med et dialogprosjekt om ekstremisme, som nettopp signaliserer at UngDialog har beveget seg over i et mer spenningsfylt landskap tematisk sett.

Betydningen av dialogens form

Selv om fokuset vårt ofte er på tros- og livssynstemaer, føler jeg for min del ofte at det er litt underliggende, det er dialogen i seg selv og det å møte andre mennesker med en annen trostilhørighet og bare det å kunne snakke sammen.

Samtidig som dialogens tema er viktig, fremheves også betydningen av dialogformen som kommunikasjonsverktøy, som det kommer frem i sitatet fra en informant over. Dialog vektlegger kommunikative aspekter som en kanskje er mindre bevisst i hverdagslige samtaleformer, så som fokuset på aktiv lytting og at en og en snakker etter tur. På spørsmål om hvor viktig temaet er i forhold til dialog som kommunikasjonsform, forteller en av informantene fra UngDialog at:

Jeg har fått flere positive tilbakemeldinger på det, for jeg tror veldig mange tar en sånn kommunikasjon som vi har nå for gitt, at vi sitter i en setting hvor du lytter til meg og vice versa, men jeg tror kanskje at man ikke er så veldig bevisst på det i det daglige. Så jeg har fått positive tilbakemeldinger på at folk føler seg lyttet til. Og det er veldig interessant å se, for jeg har jo sett flere minialoger at folk holder på å sprekke, for de har så lyst til å fortelle noe, og så ser de liksom på klokka, 'når får jeg, de må snakke fem minutter til og så er det min tur'. Det ser jeg, at når folk føler seg respektert og folk føler at 'nå er det snart min tur' og alle er her for å oppnå det samme, så senker [folk] skuldrene. Og det er

kjempeinteressant å se at det er noe med den formen å snakke med hverandre på, som jeg tror appellerer veldig.

Et viktig aspekt i dialog er at alle skal delta i samtalen. Mens de som «holder på å sprekke» fordi de har så mye de skulle ha sagt får trening i å vente på sin tur og må jobbe med å lytte aktivt – som det vektlegges i dialog – kan dialogformen på den andre siden bidra til at de som vanligvis ikke er så komfortable med å prate, tør å ta del i samtalen.

Og for de som ikke snakker så mye, og er redde, 'men jeg kan ikke snakke i fem minutter om dette temaet'. Så sier vi 'det går bra, vi starter', og så er det gruppen som støtter, hvis de er gode på dialog og stiller gode spørsmål. Den personen da som plutselig har snakket i fem minutter, som trodde hun bare kunne snakke i tretti sekunder.. Det føles kjempegodt, også fordi den [personen] får interesse fra de andre. Det er kjempepositivt. Og det er gjerne den personen som har veldig mye interessant å si. Og den personen som snakker veldig mye, blir også mer konkret når det bare er fem minutter. For han kunne snakke i 20 liksom.⁸⁵

Dialog som kommunikasjonsform kan med andre ord bidra til å ufarliggjøre situasjonen for «den introverte» slik at denne «tør å dele» og å dempe den potensielt «overivrige utadvendte». Dialogen kan slik fasilitere for opplevelsen av jevnbyrdighet, der ulike mennesketyper potensielt sett får lik mulighet til å ta del i samtalen «(...) og føler seg hørt og føler seg lyttet til».

Et annet aspekt som kan bidra til å senke terskelen for deltakelse i dialogsamtalen i regi av UngDialog, er det at deltakerne representerer seg selv fremfor et bestemt tros- eller livssynssamfunn. Som en av informantene utdyper;

Jeg tror det også er veldig befriende for mange å ikke bare knytte det til tro hele tiden (...), for jeg representerer ikke x-samfunnet liksom, altså jeg representerer meg selv. Og det er veldig deilig, for da føler man ikke at man sier noe feil, for eksempel, hvis man, 'å, jeg tror kanskje det var sånn og sånn i skriften'. Så jeg tror det er veldig befriende for veldig mange.

Informanten mener at en står friere til å snakke hvis en ikke trenger å forholde seg til hva den eventuelle tros- eller livssynsorganisasjonen/retningen en tilhører mener i ulike spørsmål. Når en representerer seg selv og ikke snakker på vegne av andre, slipper en å bekymre seg over at det man sier er rett eller galt. Deltakerne står ikke til ansvar overfor noen andre enn seg selv.

Det kan imidlertid også oppstå utfordringer, i form av spenninger, i dialogsituasjonen. Informantene forteller om noen situasjoner der deltakere ikke har forstått dialogformen. Noen gikk for eksempel inn for å debattere fremfor å følge dialogiske «kjøreregler». Andre deltakere deltok med hensikt om å konvertere de andre. I slike situasjoner har de ansvarlige fra UngDialog valgt å ta personene det gjelder til siden, og forklart hensikten med dialog. En av informantene forteller:

Så lenge du får veldig klar beskjed om hva vi driver med her, fordi hvis du ikke liker det, så kan du bare gå. De fleste er jo veloppdragne mennesker som gjerne blir da for å se hva det er for noe. Men

⁸⁵ Det er for så vidt interessant at informanten her omtaler den som er redd for å snakke som en «hun», mens personen som snakker veldig mye beskrives som en «han». Dette kan antyde at mennene som deltar typisk tar opp mer plass enn kvinnene. Samtidig kan denne, implisitte, kategoriseringen, være et resultat av en generell stereotypisk forestilling om kjønn, som jo er ganske utbredt, fremfor at den gir et konkret og korrekt bilde av hvordan kjønn gjør seg gjeldende i miniallogen.

selvfølgelig, sånne utfordringer vil det alltid være, så det er derfor det er fint at det er flere fra styret som er der også, sånn at man kan spille litt på hverandre.

Dette utsagnet tydeliggjør at det er viktig å ha en organisator til stede som tar ansvar for at dialogen går «riktig for seg» og passer på at visse «kjøreregler» blir fulgt, især med tanke på at minidialogen kan ha nye deltakere fra gang til gang med ulike kjennskap til dialog. Informantene forteller også at de tar forholdsregler for å unngå ubehagelige situasjoner:

Vi har laget en dialogplakat som vi vil begynne å bruke, altså en felles forståelse av hva dialog er. Vi hadde det i begynnelsen også, (...) noen sånne små lapper med huskereglene som vi la på hvert bord. Også i forhold til det å ta tid. For det gjør vi, hvis noen snakker i ti [minutter] istedenfor fem, så sier vi fra. Og det er noen som er litt sånn, 'åh, men jeg snakker liksom', men det er helt sånn fair case at det er en del av den dialogformen vi driver med. Og det informerer vi om, det står på lappen at vi skal få lov til å ta tid, og vi signerer en person... I dag er det du som tar tida, ikke sant. Så det er bare tydelighet. The key. Folk responderer godt på det. Vi har ikke hatt noe problem, ikke sure miner på å være tydelig.

6.5 ANDRE FORMER FOR DIALOG

UngDialog arrangerer også andre aktiviteter, der dialogmiddag og dialogseminar er blant de faste.

Dialogmiddagene fokuserer på de organisatoriske sidene ved UngDialog og dialogarbeid på tros- og livssynsfeltet «i forhold til året som har gått [og] året som kommer». Som navnet på arrangementet tilsier, møtes unge personer med ulike tros- og livssynsorientering for sosialt samvær i form av en middag etterfulgt av kaffe og dessert, inkludert en «kaffedialog» der «gruppen i sirkelform (...) snakker videre om [det valgte] temaet (...)», som beskrevet av en informant. UngDialog har holdt to dialogmiddager, en i 2012 og en i 2014⁸⁶. I 2012 mottok UngDialog støtte fra FriFond til arrangementet. Unge representanter fra tros- og livssynsamfunn ble da invitert til å delta, og 34 personer fra 15 ulike organisasjoner tok del i dialogmiddagen. I 2014 inviterte UngDialog medlemmer, kontakter og samarbeidspartnere/unge tros- og livssynsrepresentanter. Formål med middagen er at unge engasjert i tros- og livssynsdialog skal bli kjent med hverandre, utveksle ideer, sondere samarbeidsmuligheter, styrke eventuelt eksisterende samarbeid og å fremme tros- og livssynsdialog. Dessuten har middagene tatt opp spørsmål knyttet til UngDialog som organisasjon, oppsummert slik av en informant:

hva ønsker tro- og livssynsamfunnene at UngDialog skal være, hva slags dialognettverk ønsker de å ha for oss som ungdom. Hva mangler, hva har skjedd? Det er også en arena for oss, for å oppdatere dem på UngDialog.

I 2012 foregikk middagen i huset til Initiatives of Changes og de spesifikke temaene som ble tatt opp, var «Hvordan kan vi drive dialog sammen? Hva er det vi kan gjøre som tros- og livssynsorganisasjoner for dialog?». I årsmeldingen beskrives dialogmiddagen som «fylt med gode innspill og refleksjoner». Blant annet ble det foreslått at UngDialog, i tillegg til å arrangere dialogsamlinger, bør invitere til aktiviteter som innbyr til naturlig dialog (som en motsetning til planlagt dialog der tema er avklart i forkant). Et forslag til aktivitet som kom opp her er det å besøke hverandres tilholdssted. I etterkant

⁸⁶ Dialogmiddagen var opprinnelig planlagt til å være i desember i 2013, men ble utsatt til januar 2014.

har UngDialog satt i gang tros- og livssynsvandring, der deltakerne får omvisning i lokalene hos et tros- eller livssynsamfunn, som vi omtaler nærmere under.

Dialogmiddagen som ble arrangert i 2014, da på en restaurant, tok for seg det overordnede spørsmålet, «Hvordan ønsker vi at tros og livssynsnettverket i Norge skal se ut i 2015?». Også da ble forslag til aktiviteter og møter tatt opp, i tillegg til UngDialogs mål om å opprette lokallag.

Dialogseminarene arrangeres enten av UngDialog alene eller i samarbeid med andre, og er av noe lengre varighet – over en hel dag eller helg. Seminarene varierer med henhold til tematikk og deltakere, men generelt vektlegges kunnskapsoppbygging om dialog. Fra 2012⁸⁷, er det blitt holdt to seminarer: «European dialog seminar – European & Arab Perspectives!», i samarbeid med Nansenskolen, STL, European Council for Religious Leaders (ECRL), European Interfaith Youth Network (EIYN) og Adyan – et libanesisk nettverk, på Nansenskolen i 2012. De har også laget et dialogseminar for styret og medlemmene som en forberedelse til UngDialogs prosjekt Aksjon: Dialog! i Oslo i 2014 (beskrives nærmere lenger ned). Førstnevnte seminar, støttet med midler fra Utenriksdepartementet og FriFond, samlet over 30 unge fra de ulike organisasjonene til et omfattende dialogprogram over fire dager. Dialog om internasjonale forhold og kunnskapsutvikling om dialog som samtaleverktøy sto på agendaen. Åtte innledere og såkalte «trainers» snakket omkring «Dialog i konflikt i situasjoner», «Arabisk vår og tiden etter» samt «Økonomisk krise og fattigdom».⁸⁸

Den nevnte tros- og livssynsvandringen startet opp i 2014, der UngDialog inviterer til besøk hos et tros- eller livssynssamfunn. Alle som er interessert kan delta. Initiativet er basert på en idé om å ta med dialog ut blant folk, som vandringen sammen med UngDialogs prosjekter på skolen og fritidsklubber, beskrevet under, er resultat av. Én tros- og livssynsvandring har blitt arrangert, på Bahá'í-senteret i Oslo. Besøket besto i en omvisning der deltakere ble informert om Bahá'í, etterfulgt av en «naturlig dialog». I etterkant av arrangementet ble deltakerne invitert til å være med på feiringen av Baháulláhs fødselsdag, en av bahai'enes ni helligdager. Det var også planlagt en ny tros- og livssynsvandring i slutten av 2014, da i Sikh-tempelet, men på grunn av sykdom ble dette besøket avlyst. Tros- og livssynsvandringen er imidlertid planlagt opprettholdt (informasjon fra UngDialogs facebookside).

Som ved minialogen blir også disse arrangementene promotert på UngDialogs hjemmeside og via facebook. Deltakere på sistnevnte aktiviteter må melde seg på i forkant via mail til UngDialog. Det er først og fremst vandringene som ser ut til å være åpne for alle, mens de øvrige arrangementene er rettet mot medlemmer og bestemte grupper som deler UngDialogs interesseområder – så som unge i tros- og livssynsorganisasjoner.

⁸⁷ Før 2012 har det vært fire dialogseminar, inkludert Dialogtreffet på Nansenskolen i 2009, der ideen om UngDialog ble lansert.

⁸⁸ Informasjon fra UngDialogs hjemmeside.

Det er også verdt å merke seg at UngDialog også har bidratt til andre arrangementer. Et eksempel er et seminar om tros- og livssynsdialog i 2014 i regi av Oslo kommune⁸⁹ i samarbeid med Kirkelig dialogsenter, Islamsk råd, Den katolske kirke og Human-Etisk Forbund.

6.6 OM Å FÅ DIALOGEN UT TIL UNGDOMMEN

Etter å ha holdt på med dialogmøter en tid, der UngDialog opplevde synkende oppmøte til minidialogene, fikk de ideen om at de kunne ta med dialogen ut – «å drive oppsøkende arbeid og besøke ungdommen der hvor de er og snakke om dialog», som en av informantene beskriver det. Dette har resultert i to prosjekter, Aksjon: Dialog!, som foregikk i 2013 og ble støttet av FriFond (LNU), og Aksjon: Ekstremisme! – La oss snakke, som startet opp i første halvdel av 2015 og som ble støttet med midler fra Kulturdepartementets pott til STL for dialogprosjekt som skal virke forebyggende på religiøs ekstremisme.

Formålet med prosjektene er å demonstrere at «dialog er noe som kan brukes både hjemme, på skolen, i offentligheten, på jobb, altså [på] forskjellige arenaer. Og at vi ønsker at dialog blir et verktøy for god kommunikasjon som ungdom mestrer og bruker aktivt», sier informantene. Dette er med andre ord del av UngDialogs «opplysningsarbeid» om dialog, der prosjektene kanskje især retter seg mot ungdom med lite eller ingen tidligere dialogerfaring. Disse prosjektene kan således sies å ha et mer tydelig utadrettet preg enn UngDialogs øvrige aktiviteter.

Aksjon: Dialog! og Aksjon: Ekstremisme! – La oss snakke

Formålet med det første aksjonsprosjektet, Aksjon: Dialog! – omtalt som et pilotprosjekt – var å fremme dialog som kommunikasjonsverktøy og verdien av mangfold i tro og livssyn blant unge i skolen. Prosjektet ble støttet av FriFond (LNU) med 10 000 kroner. Som forberedelse til aksjonen arrangerte UngDialog et dialogseminar for medlemmer og styret. Der ble de kurset i dialogverktøy, dialogøvelser og presentasjonsteknikk, hvor de benyttet seg av eksterne fagpersoner fra Landsrådet for Norges Barne- og Ungdomsorganisasjoner (LNU) og Nansen Fredssenter. I tillegg snakket en fra UngDialog om organisasjonens forståelse av dialog.

Høsten 2013 gikk UngDialogs dialogutøvere så inn i religionstimen til fem niendeklasser på Bjørnholt og St. Sunniva skole i Oslo. Dialogutøvere gav elevene opplæring i dialog og gjennomførte dialogøvelser. I den forbindelse fikk elevene tildelt en mappe UngDialog hadde satt sammen i forkant, bestående av en rekke tekster om dialog, noe skrevet av UngDialog selv, men hovedsakelig tekster av nestorer innen dialogarbeid i Norge. I sin tekst presenterer UngDialog organisasjonen, sitt arbeid og deres forståelse av dialog. Fra dialognestorene, gir deriblant Inge Eidsvåg en historisk gjennomgang av religions- og livssynsdialog i Norge. Eidsvågs «Tretten råd for en god dialog» og Helge Svares dialogplakater er dessuten inkludert. Mappen inneholdt også tre dialogøvelser. En øvelse tar for seg hva som utgjør god og hva som utgjør dårlig kommunikasjon. En annen øvelse omhandler aktiv lytting, mens en tredje øvelse fokuserer på åpne spørsmål. Øvelsene går med andre ord rett til kjernen av det UngDialog forstår med dialog som verktøy og metode.

⁸⁹ Seminaret var knyttet til OXLO (verdiplakaten Oslo Extra Large – en by for alle), og ble arrangert som en oppfølging av byrådserklæringen anno 2011 om støtte til arbeid med religionsdialog (Oslo kommune 2014).

Prosjektet omtales i etterkant som lærerikt med tanke på UngDialogs videre arbeid. Under intervjuet uttrykte informantene imidlertid at det var noen utfordringer knyttet til de praktiske forberedelsene til prosjektet:

Våre erfaringer fra skoleprosjektet viste at skolen er vanskelig. Man må skrive mye papirer, man må gjennom geografien (...). Vi var heldige og fikk innpass, men jeg tror ikke det er et prosjekt som kunne ha levd på grasroten over så lang tid.

En positiv konsekvens av prosjektet, var at UngDialog fikk noe oppmerksomhet fra myndighetene og andre aktører. Her nevnes for eksempel en invitasjon fra Kulturdepartementet der UngDialog samlet ti unge representanter fra ulike tros- og livssynssamfunn til et møte med Hadia Tajik. Temaet for møtet var «debattklimaet rundt religion og religionens plass i det offentlige rom, sett fra et ungt perspektiv» (UngDialog 2015).

Erfaringene fra Aksjon: Dialog! ble tatt med i UngDialogs videre arbeid med å fremme dialog som metode og verktøy (UngDialog 2014a: 4). Prosjektet viste veien til UngDialogs neste aksjon, planlagt på høsten 2014 og som startet opp i 2015; Aksjon: Ekstremisme! – La oss snakke (heretter forkortet ekstremismeprosjektet). Denne gangen valgte UngDialog å bringe dialogen ut til en annen arena der ungdom ferdes, nemlig fritidsklubber i Oslo-området. Tanken her var å overføre ideen om dialogopplysning blant ungdom til en noe løsere form enn det skolen krevde og til en arena som er lettere tilgjengelig.

Ekstremismeprosjektet var, som nevnt, støttet økonomisk med midler Kulturdepartementet gav til Samarbeidsrådet til prosjekt for å forebygge religiøs ekstremisme. Tildelingen til UngDialog, som tilsvarte 100 000 kroner, er den største noensinne i UngDialogs historie, og signaliserer at myndighetene anerkjenner betydningen av tros- og livssynsdialog i arbeidet med denne utfordrende tematikken, og ikke minst den viktige rollen unge dialogutøvere kan ha. Fra myndighetenes side, anses det sannsynligvis som en fordel å kunne benytte et etablert nettverk for tros- og livssynsdialog blant unge i forebyggingen av religiøs ekstremisme. Da Kulturdepartementet annonserte tildelingen til STL i desember 2013, fremhevet de nettopp i pressemeldingen at «Prosjektet skal ha særlig fokus på ungdom og nettverket UngDialog. Kjerneaktiviteten her er minialoger, der tros- og livssynsengasjerte ungdommer møtes til dialog.» Videre i pressemeldingen ble det sagt at «Tros- og livssynsdialog er med på å forebygge at radikale holdninger utvikler seg og ungdom er en svært viktig ressurs i dette arbeidet, sier kulturminister Thorhild Widvey» (Kulturdepartementet 2013).

Gjennom UngDialogs prosjekt om ekstremisme, kan man ane en dreining i organisasjonens rolle; fra et generelt fokus på tros- og livssynsdialog til en mer spisset tilnærming der dialog tas i bruk for å imøtekomme en endret samfunnssituasjon betegnet av økt terrorfare og radikaliserings i religiøse miljøer. Således er ekstremismeprosjektet et eksempel på hvordan dialog blir et middel for å oppnå et mer konkret formulert mål enn det UngDialog tidligere har operert med. Det direkte fokuset på religiøs ekstremisme⁹⁰ varsler om at UngDialog nå er klare for å bevege seg fra de mer hverdagslige emnene og over i et potensielt spenningsfylt tematisk landskap. I et intervju lagt ut på nettsiden til

⁹⁰ Et interessant funn i forbindelse med UngDialogs ekstremismeprosjekt, er at når UngDialog selv omtaler prosjektet på sin hjemme- og facebook-side benytter de kategorisk betegnelsen «ekstremisme», og utelukker «religiøs» – sett bort fra tilfellene der de siterer Kulturdepartementets formulering. Da Oslo lokallag arrangerte minialog på dette temaet, benyttet de begrepet «Tros- og livssynsekstremisme».

STL i forbindelse med prosjektet i desember 2014, poengterer UngDialogs administrasjonssekretær at «UngDialog anerkjenner betydningen og nødvendigheten av at unge snakker med unge om dagsaktuelle – og i visse tilfeller sensitive – temaer». Dagens samfunnssituasjon «hvor det skjer veldig mye» og der det «dessverre gjerne [er] noen tros- og livssynsgrupper som er litt mer ute i hardt vær enn andre», som en av informantene sier i intervju med KIFOs forskere, bidrar til en større bevissthet i UngDialog om viktigheten ved prosjekter som ekstremismeprosjektet. Deres motivasjon grunnes i et behov om å vise meningsmangfoldet innen de ulike tros- og livssynsorienteringene. Samtidig er også UngDialogs søkelys på ekstremisme en respons på et initiativ og tiltak satt i gang fra myndighetenes side.

Hvordan dialog som kommunikasjonsverktøy og samtaleform kan bidra til å forebygge ekstremisme begrunnes med at «dialog åpner dørene til økt forståelse og samhold, på tvers av skillelinjer. Gjennom samtaleformen blir fordommer brutt ned, misoppfatninger rettet opp og broer bygget». Videre understrekes det at hensikten med prosjektet er «å trekke frem viktigheten med respekt for meningsmangfold, samtidig som vi vil fokusere på nødvendigheten med faktabasert og kritisk tenking» (UngDialog 2015). Som en av informantene tilføyer i intervju, en faktabasert tilnærming til ekstremisme innebærer samtale rundt spørsmålene «hva betyr det å være ekstrem, hva er ekstremisme, hva slags grupper er ekstreme?». Som vi var inne på i forbindelse med Oslo lokallags minidialog om tros- og livssynsekstremisme, er det et viktig poeng for UngDialog at ekstremisme ikke knyttes til en bestemt religiøs tro eller livssyn. Samtidig ser organisasjonen at forholdene er spesielt tilspisset for enkelte grupper, som muslimer, og i så hende ønsker UngDialog å synliggjøre, som nevnt et «meningsmangfold, at ikke alle er sånn», som påpekt av en informant.

Også i forbindelse med ekstremismeprosjektet benyttet UngDialog seg av dialogutøvere. Disse ble kurset i starten av 2015 før de skulle forestå opplegget ute blant ungdom i fritidsklubber. Både UngDialog og STL informerte om prosjektet på forhånd gjennom sine nettsider og facebook-sider. Dialoginteresserte unge/unge-voksne ble oppfordret til å bidra som dialogutøvere i ekstremismeprosjektet. Målet var å rekruttere 25 til 30 dialogutøvere som gruppevis (3–5 personer) skulle besøke to til tre fritidsklubber i løpet av våren 2015. 15 personer meldte seg og utgjør, ifølge informanten, «et godt mangfold av tro og livssyn». Både medlemmer og ikke-medlemmer ble med, noen helt nye i UngDialog-sammenheng, men som hadde kjennskap til organisasjonen gjennom venner. I etterkant av prosjektet var det planlagt et oppfølgingsseminar for deltakere på tvers av fritidsklubber og bydeler, der deling av erfaring og ytterligere kunnskapsbygging om religiøs ekstremisme sto på plakaten.

Ekspert og fagpersoner ble benyttet i kursingen av dialogutøverne, der følgende fem emnedeler ble gjennomgått: 1) Ekstremisme, 2) Dialog, 3) Talekunst/pedagogikk, 4) Konflikthåndtering, og 5) Teambuilding. For eksempel snakket islamforsker Lars Gule og skribent og forfatter John Færseth om ekstremisme og konspirasjonsteorier, mens Andreas Halse fra Human-Etisk Forbund talte om retorikk og talekunst. Statsminister Erna Solberg var også innom og hilste på kursdeltakerne.⁹¹

Planen var at besøkene på fritidsklubbene skulle foregå i perioden fra februar til mai. Da KIFOs forskere intervjuet informantene fra UngDialog i april, hadde kun et møte blitt gjennomført.

⁹¹ Informasjon hentet fra UngDialogs facebook-side.

Informantene fortalte imidlertid at de har vært i kontakt med 15 fritidsklubber/grupper for å arrangere besøk. Noen avtalte møter har blitt utsatt, og det er planlagt at flere av klubbene skal få besøk til høsten. Noen få klubber UngDialog kontaktet ønsket imidlertid ikke at de skulle komme, mens andre klubber igjen måtte avlyse fordi de ikke klarte å rekruttere nok ungdom til møtet med UngDialog. Ansvar for å rekruttere deltakere har vært hos ledere på fritidsklubbene. Tanken med denne ordningen var at «ettersom det er klubblederne som kjenner ungdommene sine, sånn at det vil være lettere for dem å få tak i dem og tenke, 'å, han vet jeg er engasjert eller henne'». Informantene påpeker imidlertid at UngDialog gjerne selv skulle tatt ansvar for rekrutteringen, og helst gjøre dette over tid, for eksempel ved «å være på klubben, henge med ungdommene, snakke med dem, så de vet hva de kommer til en uke eller to etterpå.» Å først etablere kontakt med potensielle deltakere og så gjøre dem kjent med arrangementet, ville riktignok krevd ressurser som UngDialog ikke har, fremhever informantene. Samtidig anerkjenner de at dialog er et ukjent konsept for ungdom, som ikke nødvendigvis faller i smak hos alle. Det gjennomførte besøket på en ungdomsklubb, beskrives likevel som en positiv opplevelse, der flere ungdommer, i alderen fra 14 til 20 år, enn antall påmeldte deltok. To dialogutøvere hadde ansvar for opplegget, som inneholdt en faktadel om ekstremisme og dialog, inkludert dialogøvelser. Rapporten fra dialogutøverne var at «ekstremisme er vanskelig», men at «ungdommene forsto og likte dette med dialog», samtidig som noen syntes det «var sånn passe». En erfaring av praktisk art dialogutøverne gjorde seg, var at ungdom ikke kan sitte stille for lenge, for da blir de ukonsentrerte. I den forstand viste dialogøvelsene seg gode, særlig en av øvelsene som innebar aktivitet i form av bevegelse.

Erfaringene fra fritidsklubbmøtet peker på spørsmålet om hvilken form et slikt opplegg for ungdom bør ha. Mens dette omhandler strukturen på det konkrete møtet, er det å promotere dialog på en slik måte at ungdom fatter interessere for dialog som kommunikasjonsverktøy og metode kanskje en utfordring av en enda mer prekær art. En av informantene sier,

Jeg tenker jo [at] uansett hvor mange besøk vi får gjennomført, så er det den lærdommen nettopp hvorfor fungerer det ikke noen steder og hvorfor fungerer det andre steder. Fordi at det er åpenbart dette dialogbegrepet og denne formen det kommer i, som kanskje ikke appellerer til ungdom i første omgang. Da er vi nødt til å tilpasse oss ungdommene, for jeg forventer ikke på noen måte at de må tilpasse seg oss, så da er det på en måte vårt arbeid videre som er interessant å se, altså hva kan vi gjøre bedre.

Informanten impliserer her at det vil ta tid å etablere og innarbeide dialogbegrepet som en allmenn kommunikasjonsform blant unge. Med tanke på dette, og ikke minst med hensyn til det ambisiøse målet om å forebygge ekstremisme med dialog, kan prosjektets tidsperspektiv være avgjørende for hvorvidt det blir en suksess eller ikke. Dette tas også opp av informantene. Som de understreker, det å gjøre en forskjell, at prosjektet skal ha en effekt, krever mer tid og flere ressurser enn det UngDialog har til rådighet.

Prosjektet kunne vært dobbelt så stort, om ikke trippelt så stort i forhold til antall klubber, i forhold til antall mennesker som er med, i forhold til rekruttering, hvor mange som kommer og sånn. (...) Vi vil gjerne utvide, eller kjøre prosjektet en gang til. Men det i forhold til ressurser ligger jo på departementets side da. (...) Hvor mye forventer de at vi skal klare å få til på et år? Dette [temaet ekstremisme] er viktig nå. Hvorfor får vi ikke noen femårspakke?

Informantene fremhever altså at de ønsker å utvikle prosjektet videre, men da basert på en prosjektperiode over flere år, som igjen krever at de får mer ressurser. Som nevnt tidligere, avventer

UngDialog svar fra Kulturdepartementet om hvorvidt de får midler til et oppfølgingsprosjekt. Vi kommer tilbake til UngDialogs utfordringer og visjoner for videre arbeid under.

6.7 OM Å ETABLERE DIALOG SOM EN RESPEKTABEL KOMMUNIKASJONSFORM

En sentral del av UngDialogs arbeid, handler om å etablere dialog som en respektabel og allmenn kommunikasjonsform. En utfordring ved denne visjonen, er å endre oppfatningene som verserer om dialog i storsamfunnet. Som vi så i beskrivelsen av UngDialogs aksjonsprosjekt, især i forbindelse med «Aksjon: Ekstremisme! - La oss snakke», er det å få ungdom interessert i dialog en reell problemstilling. Ifølge informantene blir dialogbegrepet ofte knyttet opp til en rekke, ikke nødvendigvis positive, konnotasjoner. En oppfatning er at dialog er et «pynteord», et «oppbrukt» ord, som ikke har noe for seg. En informant forteller om ei venninnes skepsis til dialog: «(...) hun var sånn. 'Dialog er bare tull'. Og så prøvde jeg å overbevise henne, men det gikk ikke. Hun hadde [et] kjempenegativt syn på dialog, for det var sånn som politikerne sa.» Venninnens utsagn indikerer at dialog oppfattes som et høytsevendende begrep, som ikke er noe «vanlige folk» beskjeftiger seg med. En av informantene utdyper hva en slik tolkning kan grunne i:

Jeg tror nok de fleste, når de hører [ordet] dialog, tenker på en sånn type Osloavtalen, [at det er noe] på et veldig høyt strukturelt nivå. Og jeg tror veldig mange forstår dialogarbeid som noe som skjer mellom land som er i krig. Det er jo en lang historie med å drive dialogarbeid på tvers av etniske grupper på Balkan for eksempel. Jeg tror det har et veldig godt omdømme, men at det er veldig sånn alvorlig og alvorstynget. Men jeg håper jo at det kan bli mer hverdagslig, at man kan ta det litt mer ned på jorda igjen.

Utfordringen handler med andre ord om å etablere dialog som en «hverdagslig» kommunikasjonsform, en samtaleform som alle ser nytten av og som ikke begrenser seg til, for eksempel, fredsskapende arbeid der noen få personer i høytrankede posisjoner er involvert. Denne forestillingen om dialogbegrepet tilsier at dialog er et fenomen som er skapt av og tilhører eliten, og dermed muligens oppleves som pretensiøst av den allmenne borger, som informantens venninne indikerer. Dialogbegrepet kan muligens også lide under en oppfatning om at det forsøkes fremstilt som noe «finere» og «viktigere» enn det allmenbefolkningen anser dialog til å være. Som en av informantene forteller;

Det er vel kanskje en av de største utfordringene, tenker jeg, det med å etablere dialog som en respektabel kommunikasjonsform, fordi det brukes som et hult ord. Når folk spør, 'ja, hva er UngDialog? Er det ikke bare å snakke sammen?' Ikke sant, og det er det jo ikke, jeg føler at vi er veldig gode på de signalene vi sender om hva vi er, men det er ordet i seg selv som kanskje kan være vanskelig for andre som ikke vet noe om det, å tolke det på riktig måte.

Å tolke dialog «på riktig måte» kan her kanskje forstås i retning av at dialog henviser til noe mer toneangivende og meningsbærende enn «bare [det] å snakke sammen». Som vi skal se senere, mener UngDialog at dialog har en viktig funksjon i et tros- og livssynsmangfoldig samfunn.

UngDialogs visjon ser ut til å være å bidra til at alle, og spesielt unge mennesker, skal anerkjenne potensialet som ligger i den dialogiske samtalen. En kjerne i UngDialogs aktiviteter er å gi flere unge en praktisk opplæring i dialogarbeid..

Informantene opplever at det nå er større interesse for dialog, og at synet på dialogbegrepet er i ferd med å endre seg i positiv retning. De trekker frem et lokalt eksempel på utbredelsen av dialogarbeid:

Klubben på Ammerud, for eksempel, har jobbet masse med dialog. De har vært på studietur til Danmark og Sverige, hatt dialogmøter, så det er mye lokaldialog som skjer, som vi gjerne vil ut til. Også Bøler har lokaldialog. Der er mye. Jeg synes det har vært en oppblomstring. Absolutt.

Interessen for dialog på «grasrot»-nivå, kan henge sammen med det informantene beskriver som en økende anerkjennelse blant forskere, institusjoner som Nansenskolen, og ikke minst i fra myndighetene. «Det [dialog] har blitt litt trendy, man har positive aktører som for eksempel tenketanker, som har gått litt i bresjen og banet litt vei, det er veldig positivt fordi da smitter det over på oss også.» En av informantene peker på at det, sammenlignet med da UngDialog startet opp, nå ser ut til å være flere utlysninger av midler til prosjekter som involverer dialog. Dialog har blitt del av en politisk agenda; «alt skal ha med dialog å gjøre». Informantene våre understreker at det er en positiv tendens at omfanget av potensielle utlysninger de kan søke på er betydelig økt de siste årene. Samtidig er det her verdt å påpeke at selv om UngDialog opplever at vilkårene er noe bedre når det gjelder utlysninger av midler til dialogprosjekter, er driftssituasjonen fortsatt svært krevende for dem. Det krever ressurser for å kunne søke om ressurser. Dette kommer vi tilbake til under.

Selv om dialogbegrepet ser ut til å bli mer verdsatt og anerkjent, er det også en vedvarende utfordring for organisasjonen å forankre en positiv dialogforståelse på grasrotnivå, og blant ungdommen.

6.8 OM DET Å GÅ UT OG MENE NOE

Informantene i UngDialog forteller at de især gjennom prosjektet Aksjon: Ekstremisme! – La oss snakke! opplever at de har tatt en «mer offentlig rolle» ved at organisasjonen har blitt mer synlig i storsamfunnet og anerkjent fra politisk hold. Samtidig understreker de at UngDialog ikke har en politisk agenda i sitt arbeid; «Vi har ikke noen politiske mål, slik som likebehandling på sykehus og ved gravferd». I intervjuet uttrykte de at de heller ikke ser at det er et behov for at de skal ta en slik rolle. Den rollen har STL, mener informantene, som de beskriver som «veldig politiske». «De [STL] ivaretar rettighetene til sine medlemssamfunn på en god måte». UngDialogs rolle er først og fremst å være et nettverk og en møteplass for tros- og livssynsengasjerte unge mennesker og tilknyttede organisasjoner, selv om de nå også har beveget seg inn på tiltak rettet ut mot storsamfunnet. En av informantene forteller riktignok at styret har tatt opp spørsmålet om hvorvidt UngDialog skal avgi høringssvar og gå ut med en fellesuttalelse på aktuelle saker. Spørsmålet om hva slags type organisasjon UngDialog skal være, kom, naturlig opp for første gang i forbindelse med etableringen av UngDialog. Da var det særlig en hendelse som utløste problemstillingen:

Det var en jødehets episode, hvor vi tenkte at UngDialog er [et] perfekt nettverk for å støtte hverandre som tros- og livssynssamfunn. Nå er jødene utsatt. Skal vi skrive noe og støtte jødene? Men da var vi såpass lite etablert at vi sa ok, vi må vente med dette. Nå må vi fokusere på minidialogene, og så gjør vi de bra, og så har vi mange år foran oss. Det er en sånn prosess vi er inne i nå også, og det er utrolig interessant. Men vi tar nok ikke modellen til STL i det politiske, i hvert fall ikke så langt, også fordi det er ikke et behov for det

Her kommer det altså frem at UngDialog først ønsket å konsentrere seg om å bygge opp organisasjonen og fokusere på kjerneaktiviteten minidialogen. Samtidig betrakter informantene i dag UngDialog til å fortsatt være i en prosess med henhold til hva slags type organisasjon de skal være. Selv om UngDialog ikke ser et behov for at de tar en lignende rolle som STL, har det vært spørsmål om hvorvidt UngDialog bør uttale seg offentlig. I tillegg til «jødehets-episoden» har det vært andre situasjoner der dette spørsmålet har kommet i forgrunnen. Organisasjonen har ved et par tilfeller fått forespørsel om å uttale seg i forbindelse med diverse nyhetssaker knyttet til tros- og livssynsfeltet, deriblant om skolens religionsfag. Dette har UngDialog imidlertid ikke hatt anledning til, noe som begrunnes med at organisasjonen baserer seg på individuelt medlemskap og derfor ikke er i en posisjon der de kan fremme standpunkt på vegne av alle sine medlemmer fordi organisasjon «ikke har representasjon i medlemmene våre», som en informant understreker. Et relevant aspekt i den forbindelse, er selvfølgelig den rent praktiske utfordringen ved å skulle forhandle frem et fellesstandpunkt som 40 til 50 enkeltmedlemmer kan stille seg bak. Som informanten uttaler det, «(...) vi kan ikke ringe [rundt til medlemmer], å [si] 'hei, er du enig?'». UngDialog ønsker imidlertid å bli en organisasjon som representerer tros- og livssynsorganisasjoner/nettverk for ungdom. Dette er også noe de arbeider med gjennom å ha åpnet for organisasjonsmedlemskap. Som påpekt tidligere, er det imidlertid kun Humanistisk Ungdom som står som medlem i UngDialog. Så lenge UngDialog hovedsakelig opererer med individuelt medlemskap, blir det vanskelig å gå ut i offentligheten med en fellesuttalelse som medlemmene samlet står bak.

UngDialogs organisatoriske modell er med andre ord en viktig grunn for at de ikke uttaler seg utad. Men organisasjonens holdning til dette handler også om at hvorvidt en eventuell uttalelse kan forstås som en politisk handling. En spesiell hendelse især brakte opp spørsmålet om hvorvidt UngDialog, som en selverklært ikke-politisk organisasjon, kan og/eller bør uttale seg offentlig. Hendelsen det var snakk om, var terrorangrepet mot satiremagasinet Charlie Hebdo i Paris i januar 2015.⁹² En av informantene forteller:

hvis jeg kan dele en erfaring fra etter terrorangrepet i Paris, så ble det veldig aktuelt for oss at vi måtte komme ut med noe. Vi følte det, fordi jeg administrerer facebook-siden vår og twitter, og etter å ha delt STL sin offisielle status eller avstand sa andre i styret, 'vi må skrive noe vi også', da ble vi veldig klar over at vi [i styret] er veldig forskjellig i forhold til hva vi syns er riktig og hva vi syns er galt. Alle sammen er enige om at vi tar avstand, og det ble også hovedfokuset, men det var en runde vi tok. Er det politisk? Er det ikke politisk? Fordi hvor går grensen? Og det er for meg en veldig nyttig erfaring.

Dette utsagnet adresserer interessante dilemmaer. Informanten peker på at terrorhandlingen utløste et behov blant styremedlemmene om at UngDialog burde gå ut og si noe. I første omgang hadde informanten med ansvar for sosiale medier, valgt å dele andres – inkludert STLs – støtteerklæringer. En av erklæringene som UngDialog delte på facebook, var denne fra Stopp hatprat, postet den 8. januar:

Vi viser solidaritet med de som ble drept i Frankrike i går. Ingen ideologi eller tro kan forsvare slike angrep.

⁹² Vi har ikke kjennskap til de ulike styremedlemmenes meninger om hva en slik offentlig uttalelse burde inneholde, men en tolkning er at det kontroversielle handlet om i hvilken grad en eventuelt også skulle gi uttrykk for støtte til Charlie Hebdos redaksjonelle linje. Solidaritetsmarkeringene «Je suis Charlie», som mange postet på sine facebook-sider, var for eksempel å gå for langt for mange når det gjaldt å identifisere seg med journalistenes respektløse harselering med religioner.

Terrorisme skaper og utnytter frykt og skillelinjer samfunnet. Vi håper at angrepene mot Charlie Hebdo ikke fører til mer mistro og splittelse, men at vi heller kan stå sammen mot hat, ekskludering og fremmedgjøring.

Drøftingen som så oppsto i styret, ser ut til å ha brakt opp til overflaten at styremedlemmene har ulike meninger om dette. Hva skulle eventuelt en slik uttalelse fra UngDialog inneholde? Kanskje mest interessant er spørsmålet om hvorvidt en offentlig uttalelse er et uttrykk for en politisk handling, fordi – som informanten uttrykker – «hvor går grensen?». Er det å uttale seg offentlig i seg selv en politisk handling, eller er det først og fremst innholdet i uttalelsen som angir hvorvidt det er politisk eller ei? Denne situasjonen endte ikke med at UngDialog publiserte en fellesuttalelse. Generelt har UngDialog valgt å vise offentlig støtte gjennom arrangement de betrakter som ikke-politiske, så som Fredens ring ved synagogen i Oslo initiert av muslimsk ungdom og Solidaritetstog mot hat og stigmatisering – et Fakkeltog til minne om de drepte i Paris arrangert av deriblant Antirasistisk senter, Amnesty International, AUF og Islamsk Råd Norge.

Samtidig uttrykker informanten i utsagnet over at det å skulle opprettholde den posisjonen UngDialog nå etter hvert har opparbeidet seg, ved å ha blitt mer allment kjent, innebærer at «vi også [er] nødt til å gå ut og si noe og mene noe om noe [saker]». Men hvordan de konkret skal forholde seg til hendelser som terroraksjonen i Paris, inngår i en prosess som organisasjonen fortsatt opplever at de er inne i. Som en av informantene sier,

Jeg tror helt ærlig at det er en etableringsfase fortsatt, at når vi har tre ansatte og mange ting som skjer, tenker jeg, da må man skrive ned en veldig tydelig innstilling på hvordan UngDialog skal forholde seg til sånne og sånne og sånne situasjoner. Så det er det vi lager våre erfaringer på nå da, ikke sant. Terrorangrep, hvordan forholder man seg til det?

Informanten skisserer her opp en fremtidsvisjon der UngDialog har tre ansatte, og impliserer således at først da kan organisasjonen komme frem til et svar på hvordan de skal håndtere ulike hendelser eller begivenheter på tros- og livssynsfeltet.

Generelt sett, er det grunn til å si at UngDialogs refleksjoner omkring hva slags type organisasjon de er, og skal eller bør bli, har blitt trigget av eksterne forhold – der toneangivende begivenheter på tros- og livssynsfeltet har fremkalt et behov eller krav om at UngDialog mer aktivt skal ta en plass i offentligheten. Samtidig har dette også med den interne utviklingen i UngDialog å gjøre, der de gjennom sine utadrettede dialogprosjekter ser viktigheten av det å synliggjøre seg selv som et tros- og livssynsnettverk for unge utad i storsamfunnet.

6.9 TROS- OG LIVSSYNDIALOGENS FUNKSJONER

Som det har kommet frem gjennom presentasjonen av UngDialogs arbeid, er UngDialog opptatt av å bidra til at dialog blir en kommunikasjonsform «som ungdom mestrer og bruker aktivt». UngDialogs arbeid preges av et ønske om at dialog skal benyttes på flere typer arenaer og blant flere typer mennesker. Dialog skal ikke begrenses til å kun foregå blant eksperter innenfor avgrensede rom. Det kan her være verdt å gjenta det en av informantene påpekte under intervjuet, nemlig at «Vi tenker at hvis samfunnet er preget av dialog, istedenfor en samtaleform som kan være veldig avvisende (...), så er det veldig positivt.» En slik visjon kan på mange måter sies å handle om hvordan dialog som samtaleform i seg selv fremmes som betydningsfull, der ideen om de dialogiske prinsipper bidrar til å

endre hvordan man ser på kommunikasjon og hvordan man kommuniserer. Et slikt fokus fremhever med andre ord også hvordan dialog kan virke inn på sosiale relasjoner mer generelt. En av informantene peker nettopp på hvordan hun gjennom å involvere seg i UngDialog har endret sitt kommunikasjonsmønster:

Hvis jeg kan snakke om min egen personlige opplevelse, så har jeg faktisk fått høre at jeg er et mye mer harmonisk menneske (...) men det går på det at jeg i hvert fall føler at det er veldig fint å være der, men jeg tar med meg den holdningen ut blant andre også. Og jeg har blitt mer bevisst på, fordi før kunne jeg veldig ofte være sånn at jeg kunne avbryte mennesker, jeg ble veldig engasjert, og jeg tenkte ikke på det at det ikke oppleves veldig fint for den andre personen. Men gjennom de dialogene, så har jeg blitt flinkere til å stoppe opp, hva mener du om dette. Jeg har blitt flinkere til å stille oppfølgingsspørsmål, blitt flinkere til [å tenke på] mitt eget kroppsspråk også. Det er i hvert fall mitt personlige mål at man skal gå derfra og bli flinkere til å snakke med andre mennesker, være mer åpen, være litt mer bevisst på hvordan man henvender seg til andre.

Informanten peker her altså på at hun forsøker å overføre de dialogiske prinsipper til andre arenaer og situasjoner utenfor UngDialogs aktiviteter. Gjennom å innarbeide de kommunikative elementene som kjennetegner dialogen som en norm for alle sine sosiale møter, har hun selv blitt «et mye mer harmonisk menneske». Dette sitatet gir et innblikk i hvordan UngDialog vurderer dialog som et middel for relasjonsbygging, gjensidig forståelse og respekt mellom personer på tvers av tros- og livssynsorientering.

UngDialog ønsker, som påpekt tidligere, å fremheve at det finnes et «mangfold innenfor religioner og livssyn og vise at det ikke er én retning eller ett synspunkt som er riktig». En informant utdyper dette ved å si at,

Fordi mange som kanskje tilhører de større etablerte religionene, kanskje kan ha en liste i hodet for eksempel at 'det er ikke lov å drikke' eller 'det er ikke lov til å spise det eller gjøre det', mens en annen kanskje har en helt annen ide om hva det er å være kristen, muslim eller jøde for en selv. Og da er det veldig viktig å vise at det er et sånt mangfold. For det har jo vist seg at mange autoritetspersoner kanskje mener at de har en slags patent på den religionen. Sånn skal den utøves eller sånn skal den ikke utøves. Så et overordnet mål vil jo vise at det er et mangfold, meningsmangfold.

Informantene mener at mange har en idé om religion og livssyn basert på hva de har lært gjennom skolens religionsbøker, eller som er tuftet på «autoritetspersoners» tolkninger. UngDialog vil derimot skape en arena der personer med ulike (og samme) tros- og livssynsorientering møtes som individer, og ikke som del av en forhåndsdefinert gruppe. Slik tas det dermed også hensyn til de ulike måtene en kan være, for eksempel, en kristen eller en muslim på, og stereotypier og fordommer knyttet til tro og livssyn kan dekonstrueres. Informantene peker her også på at det er en fordel ved UngDialogs individuelle medlemskap, der en «kommer som seg selv». Det at deltakerne/medlemmene ikke representerer en gruppe eller organisasjon gir tilsynelatende bedre betingelser og en tryggere ramme for å få frem det eksisterende meningsmangfoldet i tros- og livssynsorienteringer. På den måten er det, som nevnt, ingen gale eller korrekte svar.

Informantene mener også at det er noe spesielt ved en arena der en kan snakke åpent og stille spørsmål som det kanskje ellers ikke er rom for å stille, som for eksempel

'Du som muslim, er det sånn du gjør det, eller er det sånn du gjør det?'. Uten at det blir sett på som 'offensive', altså negativt. Hvor [ellers] stiller man sånne spørsmål? Da må det enten være en god venn

eller så må det passe seg veldig i form av set[ting]...(…) I menneskebiblioteket⁹³ kan man spørre slike spørsmål. Jeg føler at det er litt sånn i samme stil [på UngDialog-møter]. Vi har kunnet spørre mennesker, 'hva betyr egentlig det?' (...) Og det er veldig befriende, for du føler at det er en veldig ærlighet, åpenhet som er veldig fin, og folk blir veldig sjelden fornærmet eller sinte. De blir glade, for de er jo der med en innstilling om å dele, den ideen er allerede etablert på en måte.

I og med at deltakelse i UngDialogs aktiviteter er basert på «en innstilling om å dele», der dialogsituasjonen er preget av «ærlighet», «åpenhet» og et meningsmangfold, som informantene beskriver det, kan dialog også bidra til å bryte ned fordommer og minske avstand på tvers av tro og livssyn. Å bygge ned fordommer fremheves som en av de mest sentrale grunnene for hvorfor tros- og livssynsdialog er viktig. Videre poengterer informantene at UngDialog, som et nettverk blant unge med ulik tros- og livssynsorientering, har betydning for et tros- og livssynsmangfoldig samfunn. Som en av dem sier,

Vi er ett nettverk på tvers av tro og livssyn, og det er kjempeflott, og det er veldig viktig for samfunn når du snakker om samfunn. Dette er ungdommer, de blir morgendagens ledere, hvordan forholder de seg til nye landsborgere, de som allerede har vært her lenge, de som får en annen tro, de som konverterer, det er masse, masse som har med livssyn å gjøre i samfunnet, som er viktig å snakke om. Så der vil vi være en arena for andre.

6.10 UTFORDRINGER OG FREMTIDSVISJONER

Som et gjennomgående trekk for organisasjonene studert i denne rapporten, er begrensede ressurser også en av UngDialogs største utfordringer. Især jobber UngDialog nå med å få midler til å ansette en i fulltidsstilling. Foruten den eksisterende stillingen på 25 prosent er alt arbeidet frivillighetsbasert, noe som er krevende da de aktive er fulltidsstudenter eller er i fulltidsarbeid. I og med at UngDialog er en organisasjon for og med unge mennesker, som befinner seg i en livsfase som gjerne innebærer en del endringer, har det til dels vært ulike personer som har kommet og gått gjennom organisasjonens levetid. Tidvis har det vært ustabilitet i styret, og fra 2013 ble det ansatt en administrasjonssekretær for å avlaste styret med det administrative arbeidet. Som påpekt tidligere, har også arrangement tidvis blitt avlyst. Informantene peker på at det administrative som kreves for å drive en organisasjon tar mye tid, sånn som søknadsskriving, regnskap, planlegge styre- og årsmøter etc., og etter at det som må gjøres er gjennomført, er det begrenset med tid til andre viktige sider ved organisasjonsutviklingen. Et område her er rekruttering, som har blitt nevnt som et punkt det må jobbes mer med (se UngDialog 2012a). Som informantene påpeker, skulle de gjerne mer aktivt gått på møter i tros- og livssynssamfunn for å skape kontakt, også med mål om å rekruttere flere organisasjonsmedlemmer. Nyrekruttering er kanskje en enda mer prekær problemstilling for UngDialog enn det er for de øvrige dialogorganisasjonene, da det vil være et naturlig frafall på grunn av organisasjonens alderskriterium. Per i dag utgjør støttemedlemmene, de over 25 år, en viktig del av organisasjonens «grunnmur» og når disse går ut, er det essensielt at det er noen som kan ta over stafettpinnen.

⁹³ Med menneskebiblioteket sikter informantene her til konseptet der mennesker stiller seg tilgjengelig for utlån til for eksempel skoler og institusjoner. Konseptet kommer opprinnelig fra Danmark, og drives av Norsk Folkehjelp i Norge. STL har en boksamling i tros- og livssynsavdelingen, blant annet med titler som «hindu», «humanist» etc. Se på STLs hjemmeside for nærmere informasjon.

Det å ikke ha et eget lokale, er også krevende for UngDialog. Per dags dato er UngDialogs faste adresse en postkasse på Grønland i Oslo. Ellers veksler de på å låne lokale av andre samarbeidspartnere, «for vi er jo nomader», som en av informantene sier. De ønsker derfor å få et eget sted. Informantene tror også at et eget lokale med arbeidsplass til UngDialog vil gjøre at de «lander (...) litt», og kan dermed være viktig i den videre etableringen og utviklingen av UngDialog som organisasjon.

En annen utfordring som UngDialog spesifikt tar opp under intervjuet knytter seg til prosjektutlysninger og tidsperspektivene slike prosjekt typisk er basert på. Informantene mener at det er en del ettårige prosjekter, og ekstremismeprosjektet, «Aksjon: Ekstremisme! – La oss snakke», er ett eksempel. Som påpekt tidligere, understreker informantene at dette prosjektet ville vært tjent med å gå over flere år. De ytrer et ønske om å utvide prosjektet eller ta en ny prosjektrunde, og UngDialog har nå også søkt om midler fra Kulturdepartementet for å kunne realisere dette. Kravet om kjappe og målbare resultat gis imidlertid som en generell karakteristikk på «organisasjonsverdenen».

Av og til så tenker jeg at hele organisasjonsverdenen er liksom sånn *The Wire*⁹⁴ at du skal ha resultatet med en gang. Og det kan være småfrustrerende, fordi vi har veldig mange ideer, og vi har et engasjement, men av og til så kan det være frustrerende at dere må gjøre det innen det året. Jeg vet ikke om vi er litt for idealistiske og tenker at, bare gi oss litt tid, fordi da kan vi få gjennomføre ting, med tanke på at vi ikke har nok ressurser, vi har ikke nok mennesker. Sånn som for eksempel nå i disse ekstremismeutdelingspengene, så ligger det veldig mye ettårig. (...) og det føler jeg ofte kanskje kan være litt ødeleggende da. At man må forhaste seg litt.

Som det kommer frem i utsagnet her, oppleves dokumentasjonskravet og korte frister som hemmende for å få gjennomført det organisasjonen ønsker. Som påpekt ved ekstremismeprosjektet, opplevde UngDialog reelle utfordringer ved rekruttering av deltakere og det å få ungdom engasjert i dialog er generelt en tidskrevende prosess. Ikke minst, målet med prosjektet, å forebygge for religiøs ekstremisme, er en ambisiøs målsetting som også vil kreve tid.

Under intervjuet uttrykte UngDialog at de har mange planer, som både går på organisasjonsutvikling og prosjektutvikling. Hvorvidt disse kan gjennomføres eller ei, forutsetter tilgang til ressurser, mener de. Et sentralt fokus fremover nå, blir derfor å skaffe til veie flere midler. UngDialog omtaler i den forbindelse at det er viktig for dem at de nå har fått en nærere kontakt med Kulturdepartementet og Oslo kommune, som de nå nylig har søkt om midler til prosjekter knyttet til dialog- og forebyggingsarbeid blant ungdom.

Når det kommer til organisasjonsutvikling, er det å utvide organisasjonen til å bli en landsdekkende organisasjon en viktig del av UngDialogs fremtidsplan. Hvis og når dette oppnås, kan dette bidra til å endre statusen UngDialog har hos STL, som på nåværende tidspunkt, betraktes som en lokal dialogorganisasjon. En annen sentral del av UngDialogs videre planer, er å rekruttere inn flere organisasjonsmedlemmer. I tillegg til egen innsats på dette området, er det her også avgjørende at ungdomsgrupper som er potensielle medlemmer formelt etableres som organisasjoner. En fordel

⁹⁴ Henviser her til den amerikanske TV-serien *The Wire* (David Simon). Serien tar sted i Baltimore, USA, og portretterer hvordan ulike institusjoner, som politiet og skolen, er styrt ut fra et fokus på raske resultat og som da gjerne går ut over kvaliteten.

med å få flere organisasjoner til å stifte medlemskap, er at organisasjonen med det får representasjon for tros- og livssynsgrupper. Dette kan potensielt gi UngDialog større legitimitet og bidra til å markere dem på det norske organisasjonskartet. Organisasjonsmedlemskap kan også bidra til mer stabilitet i UngDialog. Hvorvidt UngDialog eventuelt planlegger å fortsette med personlig medlemskap, ble imidlertid ikke tatt opp under intervjuet. Informantene pekte likevel på flere fordeler ved personlig medlemskap, som at dette gir en lavere terskel for å bidra inn i tros- og livssyndialogen i og med at deltakere ikke behøver å forholde seg til hva organisasjonen en tilhører mener i ulike saker. En annen fordel er at UngDialog, i motsetning til andre dialogorganisasjoner/grupper, via personlig medlemskap også når ut til personer som står utenfor ethvert tros- eller livssynsamfunn, og favner dermed potensielt en bredere del av den norske befolkningen.

Samtidig som tilgang til flere ressurser oppgis som en viktig forutsetning for å kunne utvikle organisasjonen og dens aktiviteter videre, er UngDialog også i en prosess med å finne ut av hvilken type organisasjon de skal være (jf. avsnittet «Om det å gå ut og mene noe»). Som informantene påpeker; «Vi er en ung organisasjon, det må man understreke. Det var i 2011 vi ble stiftet, det å etablere en organisasjon er jo en helt egen bit. Så vi lærer mye, det gjør vi.»

En annen side ved prosessen videre er hvordan UngDialog skal videreutvikle arbeidet med å få ungdom engasjert i dialog. Aktuelle problemstillinger i det henseende, er «Skal vi nå ut til de som er etablerte, som allerede kjenner dialog? Skal vi ut til ungdommene?». Som vi har sett gjennom denne presentasjonen, har UngDialogs arbeide den siste tiden vitnet om et særlig fokus på å nå ut til de som ikke har tidligere erfaring med dialog. Samtidig kan det å etablere nærmere kontakt med organiserte miljøer også være en viktig strategi i UngDialogs organisasjonsutvikling.

Selv om UngDialog er opptatt av å understreke at de har behov for mer ressurser, påpeker de imidlertid også at de opplever at de har mye støtte fra etablerte organisasjoner. Som de sier;

grunnen til at UngDialog fortsetter, er fordi ønsket om og støtten til [det] er der» (...) Vi har mye støtte fra samarbeidspartnere og fra medlemmer generelt, men hvis vi skal klare å gjennomføre det vi ønsker å gjennomføre og være det vi ønsker å være, så trenger vi mer ressurser.

Informantene fremhever dessuten at selv om «man må kjempe seg litt fram», er de «mye mer positiv til en dialogframtid i Norge nå, enn vi var for kanskje to til tre år siden. Da var det et veldig lukket, veldig lite miljø.»

7 OPPSUMMERING OG DRØFTING

7.1 IRN, NKR OG STL SOM DIALOGFORA – ET PAR HOVEDUTFORDRINGER

I innledningskapittelet nevnte vi at mye viktig dialogarbeid også skjer på bilaterale arenaer utenfor STL, og at det finnes andre viktige aktører slik som Nansenskolen og de kirkelige dialogsentraene som drives av den kristne organisasjonen Areopagos sammen med Den norske kirke. Dette betyr ikke at virksomheten til STL overflødiggjøres. Det er kun STL som ivaretar hele bredden av norske tros- og livssynssamfunn (med noen få unntak). Det kan også virke som om de ulike dialogplattformene ivaretar ulike funksjoner og at de i hovedsak stimulerer hverandre og støtter opp om hverandres arbeid. Fra tid til annen kan det nok være en viss konkurranse om representantenes tid, ettersom de sentrale representantene fra medlemsorganisasjonene ofte sitter i flere av dem samtidig. Mange av representantene har vært med en god stund. De er «aktivister» som var pionerer på den tiden da tros- og livssynsdialoger var et nytt fenomen i Norge, og de bærer derfor på en verdifull kompetanse og solide innbyrdes nettverksrelasjoner. Dette personbaserte nettverket og den akkumulerede erfaringskunnskapen danner et sterkt fundament for dialogarbeidet og for en organisasjon som STL. Samtidig er personavhengigheten og det faktum at mange enkeltpersoner nok gjør, eller forventes å gjøre, et arbeid som burde vært delt på flere, et sårbart punkt.

Det er liten tvil om at IRN, NKR og STL har blitt svært viktige aktører og fora for dialogarbeidet på tros- og livssynsfeltet i Norge. Deltakelsen i dette arbeidet har også hatt virkninger innad i de tre rådernes medlemsorganisasjoner. Samtidig er det utfordringer knyttet til et generasjonsskifte i formelle og uformelle lederroller i rådene. Det er også utfordringer knyttet til å få en større kvinnelig deltakelse, selv om det i dialogarbeidets 20–30 års historie finnes mange gode eksempler på at kvinnelige deltakere fra de største religionene og livssynsgruppene har spilt sentrale roller. STL har bidratt til å utvikle flere lokale dialoggrupper. Den kristne organisasjonen Areopagos og Den norske kirke har også arbeidet for en slik spredning av dialogarbeidet på lokalt nivå. Det er imidlertid fremdeles en sentral utfordring for STL å få til en større geografisk spredning, nå enda bedre ut til «grasrot»-nivået i så vel medlemsorganisasjonene som lokalsamfunnene, og å involvere flere kvinner og unge i dialogene.

7.2 RESSURSFORSKJELLER SOM GJØR EN FORSKJELL?

De to andre sentrale rådene, IRN og NKR, er paraplyorganisasjoner for de to største religionene i Norge. Vi har allerede argumentert for at det økumeniske grunnarbeidet og utviklingen som disse to rådene har drevet og fortsatt driver med, er en nødvendig forutsetning for at de kan delta i STL og representere så mange. IRN ble jo faktisk dannet fordi Den norske kirke, ved Mellomkirkelig råd ønsket seg en dialogpartner som kunne representere mer enn ett muslimsk trossamfunn. Men da det nye religionsfaget ble lagt ut på høring på midten av 1990-tallet, var IRN selv interessert i å finne alliansepartnere og fant felles interesser med Human-Etisk forbund. Slik har utviklingen vært drevet frem av en kombinasjon av indre og ytre impulser. Ytre hendelser har imidlertid vært viktige både for mobilisering og skaping av allianser på dette forholdsvis nye feltet. (Vi skal komme tilbake til dette poenget lenger ned, men bare nevne at dette også gjelder dannelsen av de lokale dialoggruppene.)

Alle de tre rådene har en interessepolitisk funksjon i tillegg til en brobyggende og dialogisk funksjon. IRN og NKR har i tillegg en økumenisk oppgave. Medlemsorganisasjonene har sett det som viktig å være med på dette, men den «indre» drivkraften har ikke vært den eneste. Man kan også si det slik at det har vært i storsamfunnets og de norske myndighetenes interesse at disse rådene eksisterer og at virksomheten de driver opprettholdes. Dette er også en grunn til at rådene får statlig støtte og at tilskuddsordningen for dialogprosjekter ble etablert.

Det kan virke noe paradoksalt at staten betaler støtte til organisasjoner som delvis er blitt dannet som en opposisjon til myndighetenes religions- og livssynspolitikk, og at disse organisasjonene også gjør seg selv avhengig av statlig støtte. For å ta det siste poenget først: Det har vært en tradisjon for at myndigheter og sivilsamfunnsorganisasjoner i Norge har hatt et relativt tett forhold og at det blir gitt offentlig støtte uten at det blir opplevd som truende for organisasjonenes autonomi (Kramer 1992). Mye taler for at de frivillige organisasjonene i Norge langt på vei oppfatter offentlig støtte som delvis rettighetsbasert (ikke avhengig av politisk godvilje) og delvis som en kompensasjon for at de utfører et samfunnsoppdrag. Sivilsamfunnsforskningen i Norden har vist at det rett og slett er vanskelig å operere med et tydelig skille mellom stat og sivilsamfunn her, i motsetning til USA og land i kontinental-Europa (Trädgårdh m.fl. 2013; Wollebæk og Selle 2002). Når dette er sagt, så kan det likevel innvendes at enkelte organisasjonsdannelser kan ligge mye tettere opp til myndighetene enn andre, ved at de er fullfinansierte eller ved at de utfører bestemte oppdrag som er ønsket av og definert av myndighetene. Synet på samarbeidsrelasjonene mellom offentlige tjenester og frivillige organisasjoner har antakelig endret seg i den siste tiden. Dette kommer tydeligst til uttrykk på det helse- og sosialpolitiske feltet med «samhandlingsreformen» (Helse- og omsorgsdepartementet 2009, 2011) som også nevner frivillighetssektoren som samarbeidspart.

Rådenes brobyggende og konfliktforebyggende arbeid er lett å tenke seg som et formål som organisasjonene deler med myndighetene. Det interessepolitiske arbeidet kan imidlertid komme i konflikt med interessene til både andre tros- og livssynssamfunn, politiske partier og myndighetene sentralt og lokalt. Likevel kan det virke ryddigere og enklere å forholde seg til for andre interessenter, dersom interessepolitiske standpunkter fremmes gjennom etablerte kanaler og dersom det finnes organiserte fora for drøfting og forhandling. Vi kan til sammenligning tenke på hvordan partene i arbeidslivet har organisert seg og institusjonalisert måten interessekonflikter skal løses på. På tros- og livssynsfeltet har nok også myndighetene sett at de har hatt behov for gode høringsinstanser med kompetanse på minoritetstrossamfunnenes behov og bedre kommunikasjonskanaler for gjensidig informasjonsutveksling. På denne bakgrunnen kan vi forstå at «Aksjon livssynsfrihet i skolen» utviklet seg til å bli et statsstøttet samarbeidsråd (STL). Vi kan også forstå at både de kristne frikirkene og Den norske kirke etter hvert ble medlemmer i STL og utviklet samarbeidsrelasjoner til de ikke-kristne og ikke-religiøse tros og livssynssamfunnene.

Myndighetene vet nå hvor de kan henvende seg i arbeidet med å utforme en ny statlig religions- og livssynspolitikk. Etter hvert har det også blitt etablert lignende kommunikasjonslinjer på lokalt nivå, der hvor det er etablert lokale STL-grupper. På lokalnivå er det ofte konkrete spørsmål som må løses, men det er spørsmål som er direkte koblet til en overordnet religions- og livssynspolitikk som for eksempel tilrettelegging av muslimske gravplasser, sikre alvorlig syke muligheter til andre samtalepartnere enn sykehusprestene, livssynsnøytrale seremonirom i kommunen osv. Både på sentralt og lokalt nivå fungerer STL både som et eget konsensusorientert fora og som et organ som kan videreformidle kontakt og informasjon mellom myndigheter og tros- og livssynssamfunn. Når det

er en sak som gjelder ett spesielt trossamfunn, er det mest naturlig at det er en representant for dette som følger opp, men det er helt klart nyttig at STL sitter med en oversikt over hvem dette er.

På sentralt nivå er det spesielle utfordringer knyttet til trossamfunnene som NKR og IRN representerer og det er derfor av stor betydning for myndighetene at det finnes paraplyorganisasjoner. NKR samler alle frikirkene i Norge og det er både svært mange organisasjoner og en svært stor del av befolkningen. Den norske kirke og Den katolske kirken i Norge er også medlemmer i NKR, men siden disse er store nok i seg selv til å ha sin egen representant i STL og ellers ha direkte kontakt med myndighetene, er det alltid de mindre trossamfunnene som får representere NKR. På denne måten samordner NKR langt på vei det som medlemsorganisasjonene kan enes om som felles «kristne» interesser, samtidig som de mindre kristne organisasjonene får uttrykke sine erfaringer med å være «minoritetstrossamfunn».

IRN representerer omlag 50 medlemsorganisasjoner (noen er medlemmer via andre sammenslutninger) og et medlemstall på cirka 80 000. Både sunni- og shia-muslimer er tilsluttet IRN. De muslimske trossamfunnene er samlet sett en stor minoritetsgruppering i det norske tros- og livssynslandskapet, og de representerer samtidig en stor andel av den flerkulturelle befolkningen siden de fleste norske muslimer er født, eller har foreldre som er født, i ikke-vestlige land. Praktisering av islamsk tro i et vestlig samfunn som inntil nylig hadde en kristen «statsreligion», har også reist en del praktiske og prinsipielle problemstillinger knyttet til for eksempel bønnepraksis, bluferdighetsnormer (les: hijab, kjønnsdelt svømmeundervisning etc.), matservering (les: halal kjøtt og forbud mot svinekjøtt) og begravellesordninger. Behovet for gode kommunikasjonskanaler mellom norske muslimer og norske myndigheter, og for så vidt også norsk allmennhet, er derfor stort. Voldelig islamisme som nordmenn primært har blitt eksponert for gjennom internasjonale nyheter, men også gjennom enkelte hendelser og ytringer i Norge, har også bidratt til større frykt og mistenksomhet til den muslimske befolkningen. På den ene siden har medlemmer av den norske majoritetsbefolkningen oftere enn før krevd at representanter for muslimer i Norge skal ta avstand fra terror og menneskerettighetsbrudd i muslimske land eller voldelige handlinger utført av islamister. På den andre siden har norske muslimer følt et behov for å bli forstått og trodd på når de sier de er lojale mot norske samfunnsverdier og demokratiske spilleregler. Til sammen skaper dette et forventningspress til IRN som overgår paraplyorganisasjonens størrelse i medlemstall og ressurser.

IRN får statlig støtte som kan virke rimelig i forhold til sin størrelse og virker proporsjonal i forhold til NKR. Så kan man si at både NKR, IRN og STL burde fått mer i støtte gitt det viktige og samfunnsnyttige oppdraget de har. IRN synes imidlertid å ha ekstra store forventninger knyttet til seg, forventninger som ikke står i forhold til hvor mange de faktisk representerer. Dette er også forventninger som i stor grad kommer i fra omgivelsene. Storsamfunnet (les: medier) og myndighetene har behov for et sted å henvende seg hvor de kan hente informasjon og hvor de kan få representative uttalelser. Storsamfunnet og myndighetene henvender seg også ofte til «muslimer» generelt, og «imamene» eller IRN spesielt, med krav om å uttale seg (Døving 2012). IRN har én heltidsstilling, pluss en deltidsstilling som er spesielt opprettet for å arbeide med halal-sertifisering. Selv om IRN uttaler seg på vegne av muslimene i Norge, har ikke IRN noen spesiell autoritetsposisjon vis á vis sine medlemsorganisasjoner. De muslimske trossamfunnene som er medlem av IRN betaler lav kontingent til IRN og betalingsviljen, eller evnen, synes ikke å være særlig stor. I 2014 viser regnskapet at bare om lag halvparten av medlemsorganisasjonene hadde betalt inn medlemskontingenten. Skyldes dette at de enkelte moskeene/trossamfunnene ikke ser behovet for

eller nytteverdien av dialogarbeidet eller det å drive felles interessepolitikk? Skyldes det bare dårlige rutiner i organisasjonene og ikke et bevisst valg? Eller skyldes det svak økonomi og generell ressursknapphet, også når det gjelder å ha folk som kan følge opp det utadrettede arbeidet?

Vi har ikke grunnlag for å vurdere årsaker til at IRNs kontingentinntekter er så vidt lave, men informanter fra de muslimske trossamfunnene understreker at de nesten ikke har ansatte og at det meste må drives på frivillig basis i til dels dårlige lokaler. Den religiøse praksisen og alt det som muslimer forventer fra en moské, er nokså omfattende, slik at det som vi omtaler som «innadrettet virksomhet» egentlig krever alle tilgjengelige ressurser. IRNs generalsekretær sier at det er svært ressurskrevende for dem å reise rundt og besøke moskeene rundt om i Norge. Han sier at «...det sier seg selv at moskeene sliter selv med – med å få moskeene til å rulle og gå». Livssynssamfunnet Human-Etisk Forbund har omtrent like mange personmedlemmer⁹⁵ som IRNs medlemsorganisasjoner til sammen, men har ikke det samme lokale aktivitetsnivået. Selv om Human-Etisk Forbund tilbyr humanistiske livsfaseritualer, har de ikke noe som er sammenlignbart med den religiøse praksisen som trossamfunnene vanligvis opprettholder i sine lokale forsamlingslokaler. En informant fra Human-Etisk Forbund sentralt har forståelse for at de muslimske trossamfunnene, og andre minoritetstrossamfunn, har en vanskeligere ressurssituasjon sammenlignet med dem selv eller Den norske kirke:

Og noe som jeg også vil nevne som en utfordring, det er jo selvfølgelig. Ikke sant, vi jobber, jeg jobber i HEF, de som har representert kirken har stort sett hatt jobb der. Noen av oss er så store og tunge at vi jobber med dette til daglig og kan bruke tid og krefter på det. Men hvis du er i et lite sikh-samfunn, så skal du altså først integrere deg i det norske samfunnet, du skal ta deg av ungene dine på skolen, du skal ta deg av menigheten din og så skal du klare dette på toppen. Jeg ser at vi har veldig materielle forskjellige utgangspunkter for å gå inn i og delta i dette arbeidet her. Det syns jeg også er en utfordring.

Det er ikke bare i tilknytning til økonomi og personalressurser at en skjev maktbalanse kan komme til uttrykk. Begrenset kjennskap til den norske organisasjonskulturen vil kunne være en barriere for noen medlemsorganisasjoner, og bidrar til å (re)produsere en skjev maktbalanse. Informanter fra NKR peker også på dette:

Det har vært en utfordring i Samarbeidsrådet, fordi at mange av oss jo også er durkdrevne organisasjonsmennesker... Og kan alle spillets regler, ikke sant. Og innlegg og replikker – Og dette er noe som Samarbeidsrådet har tatt virkelig tak i, for å sørge for at ikke ... vi som på en måte – til en viss grad da – for å være litt beskjeden – behersker dette – (...)– gjør det på en måte som gjør at andre ikke tør å ta ordet. Dette er ting som er blitt satt ord på, og det er heldigvis også noen representanter fra minoritets- ... eller religioner som har våget å sette ord på det. Det er noe vi trenger å være oppmerksom på i et dialogarbeid. At – ja, alle har den samme rett til å si noe, MEN ... den ytringsfriheten ... kan faktisk bli begrensa ved at vi ikke er VÅR nok for at vår måte å opptre på kan virke skremmende for folk.

Også på lokalt nivå, har vi sett at STL har slitt med å få en del av minoritetstrossamfunnene som de vet om til å melde seg inn, og når de først er innmeldt, til å ha en aktiv og stabil deltakelse. Det er trolig at den samme ressursknappheten gjør seg gjeldende både lokalt og sentralt. På det sentrale nivået slår det kanskje enda sterkere ut, fordi de ikke-kristne minoritetstrossamfunnene mangler den

⁹⁵ I følge tall oppgitt på hjemmesiden har Human-Etisk Forbund over 83 000 medlemmer (Human-Etisk Forbund 2015).

hierarkiske organisasjonsstrukturen og fordi de ikke har sterke paraplyorganisasjoner. Relativt nye organisasjoner som er startet opp av innvandrere med kort botid i Norge, stiller også svakere enn for eksempel kristne minoritetstrossamfunn med lang historie, etablerte posisjoner i det norske organisasjonssamfunnet og selveide forsamlingshus og kontorlokaler.

Man kan godt spørre om ressursforskjellene mellom de ulike tros- og livssynssamfunnene egentlig er noe storsamfunnet behøver å bry seg om. At det er slik det er, kan være vanskelig for «nykommerne», men ikke urettferdig eller et uoverkommelig problem. Men er det da berettiget å kritisere de små tros- og livssynssamfunnene når de uteblir fra rådsmøtene, lokalt og sentralt, når de forsømmer en viktig høringsuttalelse, eller når de ikke informerer egne medlemmer om viktige dialogaktiviteter? Hva er det rimelig å «kreve»? Eller sagt på en annen måte: Er det ikke vel så mye i alle de andres interesse, som i minoritetstrossamfunnets egen interesse, at de deltar i dialogarbeidet? Hvis vi svarer «ja» på dette spørsmålet, er ikke da ressursproblematikken også noe storsamfunnet *bør* bry seg om?

I et tidligere kapittel drøftet vi forholdet mellom det økumeniske samarbeidet og innadrettede organisasjonsarbeidet til IRN og NKR, og sa at dette skaper forutsetninger for mer utadrettede aktiviteter og deltakelse i tros- og livssynsdialoger. Her vil vi også understreke at det er ingen liten oppgave å skulle samle de aller fleste muslimske trossamfunnene i én, og de kristne trossamfunnene i en annen, paraplyorganisasjon. Det er slett ingen selvfølge at sunni-muslimske og shia-muslimske menigheter kan tilslutte seg en felles organisasjon. Det er heller ikke opplagt at kristne frikirker og misjonsorganisasjoner utenfor Den norske kirke, kan innlede organisatorisk samarbeid med majoritetstrossamfunnet.

Vi finner ikke holdepunkter for at Den norske kirke har forsøkt å dominere NKR (eller STL) eller bruke sin organisasjonsmessige styrke til å få gjennomslag for egne særinteresser eller forsvare privilegier. Det er snarere flere tegn til at Den norske kirke selv har forandret standpunkter og kommet nærmere de andre medlemmene i så vel NKR, som i STL, gjennom den perioden de har deltatt i rådssamarbeidet. Enkeltutspill og høringsuttalelser fra Den norske kirke om opphevelsen av statskirkeordningen, NOUen «Et livssynsåpent samfunn» (Kulturdepartementet 2013b), forslag til nytt KRLE-fag, for å nevne noen eksempler, kan tyde på dette. En informant fra Den norske kirke, med lang erfaring fra dialogarbeidet, sier det slik:

Vi har nok vært litt tilbakeholdne i STL, i og med at vi representerer en majoritet, og mye av det man har diskutert i STL handler jo om situasjonen for trossamfunnene utenfor statskirka, og også situasjonen for de som ikke er kristne, for eksempel i forhold til KRL i skolen. STL har vært en arena hvor det har vært viktig for oss å lytte, for å forsøke å forstå hvordan det er å være minoritetslivssynssamfunn i Norge. Og det har vært kjempeviktig, tenker jeg, også for utviklingen av vår selvforståelse. STL har vært viktig for utviklingen innad i Den norske kirke fram mot avviklingen av statskirken.

Den statlige støtten til de tre rådene er etter vårt syn meget beskjeden. STL oppgir selv at de får altfor liten støtte i forhold til oppgaven de har:

Jeg syns du må spørre: - hva er det myndighetene kan kreve av oss for den statsstøtten vi får inn? Fyller vi det kravet? (...) Og myndighetene bør stille seg selv spørsmålet: Får vi det ut av – med den bitte lille støtten vi har? Det er liksom på sultenivå. Enten så må vi ha det, eller så må vi IKKE ha det. Så jeg tenker at de kravene vi har overfor hverandre bør tydeliggjøres.

Vi reiste spørsmålet ovenfor, om det ikke er slik at dialogarbeidet som i dag drives på tros- og livssynsfeltet egentlig er i hele samfunnets interesse? Videre, spurte vi om det ikke da vil være fornuftig å se nærmere på ressursproblematikken som særlig hemmer deltakelsen fra de nye minoritetstrossamfunnene. Dette spørsmålet kan også reises i forhold til STL sentralt. Det bygges i dag ut et nettverk av lokale Kirkelige dialogsentre med støtte fra ressurssterke organisasjoner som Den norske kirke og Areopagos. En tros- og livssynsnøytral, men samtidig bred organisasjon som STL har ingen andre «rike onkler» enn den norske staten. Det er et tankekors at STL forventes å dekke hele tros- og livssynsfeltet med to sentrale stillinger og noen få lokalt opprettede 20 prosentstillinger.

7.3 STL'S DIALOGARBEID SENTRALT – MODELL OG HØRINGSINSTANS

STL har to hovedoppgaver, å drive dialogarbeid tros- og livssynssamfunnene i mellom, og å drive interessepolitisk arbeid for å fremme likebehandling og rimelige arbeidsbetingelser for medlemsorganisasjonene. Disse to hovedoppgavene ligger nok nærmere hverandre enn man i første omgang skulle tro. STL ville ikke kunne ha kommet med offentlige uttalelser eller høringssvar om det ikke var blitt arbeidet *dialogisk* med de samme spørsmålene i forkant. I tillegg til dette, sier STL at de bruker mye tid på å gi råd til minoritetstrossamfunn som har begrenset kunnskap om det norske samfunnet.

STL sentralt driver dialog gjennom *rådsmøtene*, hvor medlemsorganisasjonene deltar med sine representanter i rådet, og gjennom et *Religions- og livsynslederforum* der de øverste lederne fra tros- og livssynssamfunnene kan møtes to ganger årlig. Rådsmøtene er STLs styringsorgan og har en vesentlig del av sin agenda knyttet til ordinært organisatorisk styrearbeid, men forsøker samtidig å sette av en del av sin møtetid til en mer dialogisk samtale. I tillegg har STL av og til åpne arrangementer som er dialogiske i sin karakter, det vil si at de viser eksempler på respektfulle møter mellom tros- og livssyn, eller inviterer publikum til nysgjerrighet og refleksjon. STL har også gjennomført studieturer med deltakere fra medlemsorganisasjonene.

Rådsmøte-dialogene har ofte vært strukturert slik at en eller flere inviterte eksperter først har innledet om et samfunnsaktuelt spørsmål, før rådsrepresentantene har gått inn i en felles samtale om dette. I den grad medlemsorganisasjonene har skiftet ut rådsrepresentanter, har det tidvis vært nødvendig å vende tilbake til den relasjonsbyggende «bli kjent»-dialogen som preget STL den første tiden.

Selve eksistensen av samarbeidsrådet kan fungere som et forbilde på nasjonalt nivå og i de mange norske lokalsamfunnene for hvordan et flerkulturelt samfunn kan leve sammen uten frykt eller eskalerende konflikter. Når STL ved jevne mellomrom leverer uttalelser, pressemeldinger, høringssvar, finansierer prosjekter eller inviterer til åpne arrangementer, beviser de at et slikt samarbeid er mulig. STL er i seg selv en *modell*, og måten de organiserer sine egne dialoger på vil også kunne fungere eksemplarisk.

Vi har ikke tilstrekkelig observasjonsdata fra rådsmøtedialogene til å gå spesielt inn på selve dialogformen eller å vurdere hvordan den fungerer i praksis. Det er imidlertid et par særtrekk ved STL som skiller rådet fra andre organisasjoner:

- Medlemsorganisasjonene er likt representert med to representanter hver, tre fra paraplyorganisasjonene, uavhengig av hvor store de er.
- Alle vedtak fattes etter konsensusprinsippet, ikke som flertallsvedtak.

STL sentralt har både tatt opp i seg erfaringene fra de tidlige pionerforsøkene på tros- og livssynsdialoger på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet. STL bærer også videre erfaringer fra 1990-tallet med aksjonsgruppas motstand mot KRL-faget i skolen og frikirkenes lange historiske erfaring med å være minoritetstrossamfunn i Norge. Det finnes en kjerne av personer i og rundt STL sentralt som er personlige bærere av denne erfaringskunnskapen og som har preget «dialog-kulturen» i rådet.

Religions- og livssynslederforumet har lagt stor vekt å trekke inn de som faktisk er ledere i de ulike medlemssamfunnene og tilpasset aktivitetsnivået slik at det ikke blir for tidkrevende. Formålet er «å bygge relasjoner og gjensidig tillit over tid, sette fokus på religiøse og verdimessige problemstillinger» og en felles refleksjon over sin lederrolle (STL 2014a). Dette forumet kan således beskrives som mer innadrettet enn rådsmøtenes dialogsekvenser. Religions- og livssynslederforumet er ment å være brobyggende og konfliktforebyggende. Det kan selvsagt også styrke den enkelte lederen innenfor sin egen gruppering å delta i et forum hvor de kan utvikle sin egen forståelse av det norske samfunnet.

Rådsmøtene og lederforumet eksemplifiserer på hver sin måte ulike sider ved tros- og livssynsdialoger, de mer «politiske» og utadrettede og de mer «personlige» og innadrettede dialogene. Etter vår vurdering er imidlertid det utadrettede arbeidet avhengig av tillitsforholdene, utviklingen av en gjensidig forståelse av og respekt for hverandre og de personlige relasjonene som primært kan utvikles gjennom de innadrettede dialogene. Vi har også sett at dette er en erkjennelse som de lokale dialoggruppene også har kommet til.

STL opptrer noen ganger som høringsinstans, men sender også ofte saker videre til enkelt-medlemsorganisasjoner som er mer direkte berørt. STL mener prinsipielt at høringsnotater som dreier seg om religions- og livssynspolitikk bør gå til alle tros- og livssynssamfunnene, ikke bare til STL.

Når STL utarbeider uttalelser så legger de stor vekt på konsensus, men i enkelte tilfeller, når det oppleves som umulig å oppnå, kan de gi uttalelser som inneholder flertalls- og mindretallssyn. Eksempel på dette siste har vært spørsmål om omskjæring av gutter, som et flertall av de religiøse organisasjonene støtter, men som Human-Etisk Forbund ønsker å reservere seg mot. Vi ser at en altfor «streng» konsensuslinje fort ville kunne føre til at STLs rolle ville bli svært begrenset i viktige etiske samfunnsdebatter. STL har gitt signaler om at de i stedet for å alltid tilstrebe konsensusuttalelser, kan synliggjøre meningsforskjeller. Dette vil også kunne gi myndigheter og offentligheten større innsikt i perspektivmangfoldet som finnes. Vi tror det er av stor verdi at STL også bidrar til å bringe videre synspunkter og argumenter fra ulike minoritetssamfunn, selv om STL selv har delte syn.

7.4 DET LOKALE DIALOGARBEIDET OG LOKALSAMFUNNET

De lokale dialoggruppene har blitt dannet etter initiativ fra enkeltpersoner eller lokale tros- og livssynssamfunn, og det har gjerne skjedd i forbindelse med en ytre hendelse. Den ytre hendelsen, det kan være karikaturstriden som ble utløst av *Jyllandspostens* og *Magazinets* Muhammed-tegninger (Drammen) eller 22.juli terroren (Bergen), kan ha utløst et behov for å komme sammen.

Det er ikke STL sentralt som har opprettet de lokale gruppene, selv om de har kunnet få veiledning og senere søke økonomisk støtte derfra. Det er heller ikke lokale myndigheter, for eksempel kommunen eller en annen offentlig instans som har tatt initiativet. Vi nevner dette fordi lokale dialoggrupper i andre land ofte har vært myndighetsinitiert eller samarbeidet nært med lokale myndigheter (Nordin 2015). I noen tilfeller har et Kirkelig dialogsenter eller Bispedømmerråd vært involvert i etableringen, og så lenge Den norske kirke var en statskirke (inntil 2012), kan det jo diskuteres hvor grensen mellom myndigheter og sivilsamfunn går⁹⁶. Statskirketradisjonen kommer fremdeles til uttrykk ved mandatet prestatjenesten er gitt ved offentlige sykehus. Prestetjenesten har instruks om å vurdere og eventuelt tilkalle andre religiøse ledere hvis det er behov for det. Sykehusprestene er imidlertid også utdannet til, og har tradisjon for, å fungere som åndelige eller livssynsmessige samtalepartnere for alvorlig syke som ikke er medlemmer av Den norske kirke (Kartzow 2012).

I Bergen har Haukeland sykehus henvendt seg til STL Bergen for å få hjelp til å utvikle «likeverdige helsetjenester» i betydningen tilbud om samtalepartnere for pasienter som ikke synes det er naturlig å bruke sykehusprestene. Prestetjenesten har fått utarbeidet en kontaktliste over personer fra andre trossamfunn og livssynsgrupper enn Den norske kirke som kan fungere som samtalepartnere på åndelige eller livssynsmessige spørsmål og som kan ha kompetanse på egnede ritualer og praksiser ved dødsfall. Dette er eksempler på konkret samarbeid lokalt med en offentlig institusjon. STL Bergen har også hatt åpne publikumsarrangementer. En temakveld om betydningen av tros- og livssynsdialoger der de kjente «dialogaktivistene» Oddbjørn Leirvik (Teologisk Fakultet) og Anne Sender (STL) innledet, trakk et relativt stort publikum til Rådhuskantinen, som for anledningen var møtestedet.

Drammen og omegn Tros- og livssynsforum (DoTL) har vært med på å skape en årlig musikkfestival, Drammen Sacred Music Festival, hvor religiøs musikk fra ulike tradisjoner, etnisk musikk fra forskjellige kulturer og annen «verdensmusikk» blandes. Festivalen har også møter, foredrag og fyldig presentasjon av DoTLs lokale dialogarbeid. Befolkningen i Drammensområdet er også invitert til å komme til DoTLs åpne dialogmøter, som arrangeres i gjennomsnitt fire ganger i året og finner sted i lokalene til en av medlemsorganisasjonene. Det kommer bestandig en del deltakere utenom representantene til disse møtene, og de får selv erfare hvordan det er å snakke sammen i spontant sammensatte dialoggrupper.

UngDialog har sitt virkeområde i Oslo og, som navnet antyder, et spesielt fokus på unge. I motsetning til andre lokale STL-grupper er UngDialog sammensatt av frivillige enkeltpersoner som ikke «representerer» tros- eller livssynssamfunn, men seg selv. Det er mer enn god nok spredning på hvilke tros- og livssynsretninger medlemmene er tilknyttet til at gruppen oppfyller STLs støttekriterier

⁹⁶ Prester og biskoper er fremdeles, i 2015, statsansatte.

(må være minst tre). Gruppen ble opprinnelig startet av en kjerne ungdommer som deltok på et seminar på Nansenskolen sammen og ble kjent med dialogarbeid der.

Den første tiden arbeidet UngDialog mye med å utvikle det de selv kaller «minidialoger», en form for dialog-trening der deltakerne skal lære seg dialogens spilleregler som bygger på Nansenskolens erfaringer (se Stene m.fl. 2009); for eksempel fordeling av taletid, lære å lytte aktivt, ønske om å forstå den andre, forklare uten å forsøke å overtale etc. Den siste tiden har de også arbeidet mer målrettet i forhold til å motvirke religiøs ekstremisme blant ungdom.

Prosjektet «Aksjon: Ekstremisme! – La oss snakke!» ble rettet mot ungdomsklubber i Oslo-området. UngDialog opplyser at de våren 2015 bare hadde gjennomført dialog-opplegget i én ungdomsklubb, men at både oppmøte og evalueringer hadde vært positive. Ungdommene «likte dette med dialog» og spesielt en øvelse de har som innebærer fysisk aktivitet, slo godt an der. Det er imidlertid krevende å få innpass i disse ungdomsmiljøene, og gruppen sier selv at dette er noe de må regne med å bruke mer tid på.

Eksempelene på de lokale STL-gruppenes dialogiske aktiviteter gir oss tro på at dialogarbeid kan nå ut til «grasrota». Case-beskrivelsene våre illustrerer også at det finnes mange ildsjeler på lokalt nivå som har kreativitet og kapasitet til å videreutvikle dialogarbeidet og nå ut til medlems- og befolkningsnivået. Eksempelene våre viser at de lokale gruppene kan imøtekomme lokale «behov» og at de ofte finner samarbeidspartnere i lokale organisasjoner, institusjoner og myndigheter.

De lokale gruppene får ikke mye offentlig støtte fra STL sentralt (tilskuddsordningen), men de har mulighet til å søke støtte andre steder, for eksempel kommunene eller fylkeskommunen. Siden de lokale gruppene i hovedsak er basert på frivillig arbeid og legitimiteten som medlemsorganisasjonene gir dem, opprettholder de en autonom posisjon vis á vis lokale myndigheter og offentlige institusjoner.

UngDialog har en ambisjon om å spre sin virksomhet geografisk til andre steder. Hvis de lykkes i dette, vil det kunne oppstå et behov for en sentral koordinering og «kunnskapsbank» for de ulike lokale «ungdoms»-gruppene. Det vil reise spørsmål om mer finansiering og om dette også skal legges inn under STL sentralt. Hvis UngDialog lykkes med å utvide sin aktivitet både geografisk og omfangsmessig, vil det kunne være en svært viktig forebyggende satsning i forhold til ungdomsmiljøer hvor utvikling av ekstremisme kan skje. UngDialog er som organisasjon litt ustabil, ettersom de har unge medlemmer og ledere i en livsfase hvor de selv er uetablert.

7.5 KONFLIKTFOREBYGGING ELLER RELIGIONSKRITIKK?

Dialogarbeidet som STL og andre organiserte tiltak har representert gir et signal til samfunnet rundt om at de ulike tros- og livssynssamfunnene som deltar også deler viktige fellesverdier og fortjener respekt og tillit. I en verden hvor terrorhandlinger, borgerkriger og svært voldelige handlinger forklares med religiøse argumenter, kan det virke svært plausibelt å drive et arbeid som motvirker slike «branner» på den hjemlige arenaen. Man kan spørre om det er nødvendig å importere «fiendebildene» fra samfunn hvor konfliktene har spisset seg til og den ene sidens voldshandlinger danner grunnlag for like voldelige reaksjoner fra den andre siden. Det er også et argument at «våre» forskjelligheter, som kan være reelle nok, blir mindre truende når vi blir kjent med hverandre på et

medmenneskelig plan. Dette er et rasjonale som dialogaktivistene ofte fremfører som begrunnelse for dialogarbeidet.

Dialogforkjemperne bruker også konkrete eksempler som for eksempel karikaturstriden, som ble mindre dramatisk og ikke direkte voldelig, slik som i Danmark. Det at de viktigste religiøse lederne kjente hverandre fra før og at STL kunne formidle kontakt mellom dem og myndighetene, åpnet en mulighet for å håndtere krisen annerledes enn i våre naboland. Mange av informantene våre fremhever nettopp dette som et positivt eksempel på konfliktforebygging.

Relasjonene som har utviklet seg mellom ledende skikkelser innenfor trossamfunn og livssynsorganisasjoner utgjør i dag et viktig nettverk, et slags *beredskapsnettverk*. Sett fra myndighetenes side er dette viktig for sikkerheten. Sett fra de enkelte trossamfunnenes side, kan det være svært viktig å ha gode kommunikasjonskanaler til myndighetene og ut til offentligheten via mediene for å kunne korrigere feilaktige rykter og gi riktig informasjon om seg selv. Vi har da spesielt trossamfunn som ofte kommer i søkelyset fordi de assosieres med voldsutøvelse og trusler, eller fordi de kan være potensielle ofre for dette.

Dialogarbeidet blir av og til kritisert for å være for harmoniserende. Dette kan både være begrunnet ut i fra at det overser negative sider ved tros- og livssynssamfunnene eller de virkelige konfliktene, og ved at man glemmer nødvendigheten av å også drive religionskritikk. Noe av denne kritikken kan nok tilskrives politiske miljøer som har markert seg som innvandringskritiske og som ikke vil akseptere at det norske samfunnet nå har blitt flerkulturelt og preget av større religions- og livssynsmangfold. Det er imidlertid også reist kritiske spørsmål ved målsetningen med dialogarbeidet på bakgrunn av historiske erfaringer med «nødvendig» religions- og kulturkritikk. Det er viktig å også kunne utfordre hverandre, provosere – ja, til og med såre, blir det hevdet.

Den tidligere nevnte karikaturstriden, blusset opp igjen i forbindelse med de voldelige aksjonene mot et fransk satireblad og et dansk ytringsfrihetsseminar vinteren 2015. STL har en annen tilnærming enn hovedtyngden av de norske nyhetsmediene, som er svært kritiske til oppfordringer til «ytringsansvar», «folkeskikk» eller å unngå «forhånende» og «sårende» ytringer. I den første karikaturstriden i 2009 motvirket STL at muslimske trossamfunn gikk til anmeldelse etter blasfemiparagrafen og oppfordret muslimske ledere til å bruke ytringsfriheten i stedet. Samtidig fikk muslimene støtteerklæringer fra kristne ledere som også tok avstand fra trykkingen av karikaturene, men dette skjedde ikke i STLs navn. STLs erklæring som tok klar avstand fra terrorhandlingene i 2015 ble skrevet uten noe «men», og det samme gjaldt IRNs egen sterke fordømmelse av terrorhandlingene.

Mye taler for at dialoggruppene er ikke bør betraktes som et fora for religionskritikk, i hvert fall ikke i betydningen å kritisere andres religion eller livssyn. Det er vanskelig å forene et ønske om å lære om andre og bygge tillitsrelasjoner til dem, med et ønske om å kritisere dem utfra oppfatninger man allerede har. Human-Etisk Forbund har deltatt i dialoggruppene helt fra starten, men har aldri oppgitt som sitt formål å være en religionskritisk organisasjon. Dette lar seg kombinere, men religionskritikken må primært finne sted i andre fora og på andre arenaer. Det er ikke det samme som at vanskelige tema må unngås eller at et ønske om reform og endring i tros- og livssynssamfunnene blir feil i en dialoggruppe. Erfaringene gjennom de siste 20–30 år viser noe annet. I intervjuene våre kommer det frem at «aktivistene» som startet opp de første gruppene, ofte hadde et ønske om å bidra til en endring av de mest konservative standpunktene innenfor tros- og

livssynssamfunnene. Dialoggruppene har tatt opp spørsmål om homofili, synet på kvinner, vold i nære relasjoner, retten til å skifte religion osv. Det er særlig de bilaterale gruppene og den trilaterale gruppen «Abrahams barn» som har gått inn i slike tema og klart å lage banebrytende felleserklæringer. Dette viser ikke at disse gruppene er mer vellykket enn STL, men at mindre fora med større person-kontinuitet kan være nødvendig for denne typen aksjonsrettet dialogarbeid. Det er behov for ulike typer fora, rett og slett. De historiske dialogerfaringene viser også at en artikulering av ulike syn og holdninger i et felles forum skaper en dynamikk som gjør at de utvikler seg, skal vi tro våre informanter.

7.6 UNNGÅS DE VANSKELIGE SAMTALETEMAENE?

Vi har allerede vært inne på spørsmålet om hvordan «vanskelige», potensielt konfliktskapende tema, tas opp i dialoggruppene, og om de overhodet blir tatt opp der. Slike spørsmål *blir* tatt opp, det har vi mange eksempler på, men det er også klart at det kan oppleves som vanskelig å sette dem på dagsordenen og fristende å utsette dette.

Dialoggruppeerfaringene vi har blitt kjent med i denne studien har dette til felles at en gruppe behøver *tid* for å etablere seg som et *trygt* forum å snakke i. Dialogene er personlige, selv om deltakerne kan sitte der som representanter for et tros- eller livssynssamfunn. Det er vanskelig å få til en god dialog om sterkt emosjonelt og moralsk ladede spørsmål, for eksempel homofiles rettigheter, før man har etablert trygge relasjoner mellom gruppedeltakerne. Så kan man selvsagt stille spørsmål ved hvor lenge man skal vente med dette? Når er gruppen trygg nok? Dette er det vanskelig for oss å vurdere. Vi kan bare si at dette spørsmålet også blir stilt i de lokale gruppene av dem selv.

Noen spørsmål er slik at man ikke kan forvente at en såpass bred organisasjon som STL kan lage en felles uttalelse om, men de kan likevel tas opp i dialogene. Så kan kanskje et mindre fora, for eksempel en bilateral gruppe arbeide ut en erklæring på sine vegne. Det å få artikulert de ulike synene og tenkemåtene har en egenverdi, i følge våre informanter, selv om man til slutt må konstatere at man konkluderer ulikt.

Vi har tidligere nevnt homofili og likekjønnet ekteskap, vold i nære relasjoner, kvinners likestilling og retten til å skifte religion, som viktige og vanskelige tema å ta opp i tros- og livssynssammenheng. Vi kan også føye til spørsmål om overgrep innenfor tros- og livssynssamfunn, som ble tatt opp av STL sentralt i 2014. Utfordringen for de lokale gruppene har nok særlig vært at ledere og deltakere har hatt mindre erfaring fra dialogarbeid sammenlignet med STL sentralt, og at gruppene ikke har hatt nok kontinuitet.

Hvorfor skal man snakke om vanskelige og brennbare spørsmål, tema hvor ulike grupper står svært lang i fra hverandre og hvor verdiene er på kollisjonskurs? De vi har intervjuet om dialogarbeidet synes å mene at dette er veldig viktig. Det er viktig fordi disse spørsmålene og verdikonfliktene er sentrale i samfunnet vårt. En avklaring av de forskjellige synspunktene er nyttig og dette kan også danne grunnlag for en bevegelse i dem. Det tillitsforholdet og gjensidige respekten som er blitt bygget opp i dialoggruppen gjennom de innledende fasene, «hjemmebesøkene» og det som av og til blir omtalt som «kosepraten», kan betraktes som en form for *sosial kapital* som trengs når de krevende problemstillingene kommer på bordet.

Vi ser det også slik at dialoggruppene håndterer av de brennbare spørsmålene har en virkning utover gruppedeltakerne selv. Samfunnet rundt er på en måte tilskuere til at representantene for de ulike retningene tar tak i spørsmålene, klargjør sine egne holdninger og utfordrer hverandre, men i en fredelig tone. Har man tatt en innledende runde i et lukket STL-fora, er det lettere å stille opp i en panelsamtale på en skole eller på et åpent folkemøte senere og gjenta de samme meningene og refleksjonene. Noen av dialog-aktivitetene som STL sentralt og lokalt arrangerer kombinerer en slik iscenesatt dialog med publikum, med en etterfølgende del hvor de som var publikum selv oppfordres til å ta del i dialoger om det samme tema. I begge tilfeller fungerer dialogen på «elite-nivå» som en *modell* for dialoger på «grasrot»-nivå.

7.7 DIALOGGRUPPENE SOM ET ALTERNATIV TIL EN «TABLOIDISERT» OFFENTLIGHET

Oddbjørn Leirvik (2014) har pekt på problemet med et tilspisset debattklima som underbygger negative stereotypier og en «vi-dem» tenkning i det norske samfunnet, og kaller det for *identitetspolitikk*. Vi har en «tabloidisert» medievirkelighet som bidrar til en sterkere konfliktvinkling og forenkling av de fleste samfunnsspørsmål. Dette er i følge Leirvik krefter som virker i motsatt retning av en *dialogisk* utvikling. Men det har blitt slik at det ofte er mediene som setter saker på dagsorden og mediene som blir forum for meningsutvekslingen. Det er blitt nokså vanlig at nye politiske utspill skjer i en medieregissert debatt eller et intervju. På denne bakgrunn kan vi si at mediene styrer mer og mer av offentligheten og at denne offentligheten blir mer tabloid når mediene blir det.

Dialoggruppene og de åpne arrangementene som de tilbyr befolkningen er eksempler på en «motkultur» til den tabloide debattformen. Dialogarbeidet, i den grad det er offentlig kjent, representerer en alternativ offentlighet hvor meningsforskjeller kan nyanseres og utforskes mens de forstås «i beste mening». Dialoggruppene kan også bistå hverandre med å møte mediene på måter som gjør at de ikke så lett blir «spilt ut mot hverandre» i medienes forsøk på å få frem konflikter.

Nansenskolen var en av de tidligste aktørene i den norske tros- og livssynsdialogen, og der har de utviklet dialogarbeidet videre i forbindelse med internasjonal konfliktmekling på et folkelig plan (Balkan). Dialogforkjempere vil hevde at dialogen er et alternativ til en konfliktorientert samtaleform og at det er nødvendig å motvirke en polarisering som følger av internasjonale konflikter og hjemlige verdikamper. Dialogarenaene som en alternativ offentlighet for å informere og samtale om vanskelige og verdiladede tema – tema som handler om hvordan vi skal leve sammen til tross for forskjellene – er en interessant tanke.

Vi vil også peke på et annet aspekt ved tros- og livssynsdialogene: I samtaler der vi møter annerledes tenkende mennesker og mennesker som ikke har den samme bakgrunnskunnskapen, de samme tatt-for-gitt-hetene som oss selv, tvinges vi til å formulere oss på en annen måte. Dialogene utvikler tenkningen vår og gjør oss mer bevisste, samtidig som vi stimuleres til å tenke nytt. Det er også et viktig sosialt aspekt ved dette, som språkfilosofen Bakhtin (1981, 1986) har understreket. Selve språket blir forandret når flere talere, med forskjellig erfaringsbakgrunn, kommer sammen. Denne virkningen av dialogen er uunngåelig, så sant dialogen virkelig finner sted. Dette er også et argument for å spre den dialogiske praksisen ut til befolkningen, at den ikke bare finner sted på ledernivå. Så lenge vi deler nabolag, har barn på samme skole og møtes i arbeid og fritid, trenger vi å kunne snakke sammen. STLs lokale grupper arrangerer åpne møter hvor befolkningen inviteres til å se eksempler

på dialoger og selv ta del i dem. Her kunne man kanskje i enda større grad tatt opp tema som ligger nærmere folks hverdagsliv, for eksempel spørsmål knyttet til skole-hjem samarbeid, behovet for felles normer i barneoppdragelse, tradisjoner og gjensidige forventninger i borettslag og nabolag, grenser mellom det å bli kjent med og å delta i andres religiøse ritualer og feiringer.

7.8 EN SAMTALE MELLOM SKJEGGETE MENN?

STL har i dag tolv kvinner og 17 menn i rådet, som førøvrig ledes av en kvinne. Sekretariatet har to kvinnelige ansatte. IRN har mannlig styreleder og en mann som generalsekretær. NKR har også mannlig generalsekretær og styreleder, men kvinnelig nestleder. Det er altså en dominans av menn i rådene, men i mindre grad i STL sammenlignet med IRN og NKR. IRN har også hatt kvinnelig leder tidligere og det har vært flere muslimske kvinner, også med flerkulturell bakgrunn, som har representert muslimer i tros- og livssynsdialoger (Opsal 2013). Human-Etisk Forbund og Oslo Katolske Bispedømme har kvinnelig representasjon i rådet, og vi finner også eksempler på kvinnelige representanter i fra de fleste representerte minoritetstrossamfunnene.

I de lokale dialoggruppene vi har undersøkt har vi møtt kvinnelige ledere og ansatte koordinatore. Vi finner derfor ikke en veldig sterk eller overtydelig mannsdominans i dialoggruppene sentralt og lokalt. I STLs lederforum er det en langt sterkere overvekt av menn – tolv menn og én kvinne (fra Den norske kirke). Den kan også være slik at det har vært en del gjennomgangsfigurer, formelle eller uformelle ledere og «sosiale entreprenører» i utviklingen av dialogarbeidet, som har vært menn. En informant sier at «en del av den sterke kontinuiteten er menn med skjegg». Samtidig har det hele tiden vært sterke kvinnelige aktivister med, fra Den norske kirke og fra Islamsk Råd Norge, fra Det Mosaiske Trossamfund og fra Human-Etisk Forbund. Kvinnene har ikke bare vært dialog-representanter og organisasjonsbyggere, de har publisert bøker og forsket på dialogarbeid. Vi synes derfor at det blir feil å fremstille denne dialogpraksisen som en samtale mellom «skjeggete menn».

STL's dialogforum for religiøse ledere er som nevnt en dialoggruppe som er sterkt mannsdominert, men dette avspeiler først og fremst den skjeve kjønnsbalansen innad i medlemstrossamfunnene. Dette bringer oss inn i noen mer prinsipielle avveininger når det gjelder representativitet.

I en artikkel om representativitet i tros- og livssynsdialogene, har Jan Opsal (2013: 198) pekt på at det er (minst) tre forskjellige måter å tenke representativitet på:

- Organisatorisk representativitet
- Ideologisk representativitet
- Sosiologisk representativitet

Organisatorisk representativitet betyr at representantene enten er ledere i de tros- og livssynssamfunnene de tilhører, eller at de stiller med et mandat fra dem og kan gjøre vedtak som er bindende. En vektlegging av organisatorisk representativitet vil også innebære at man prioriterer å få med flest mulig ulike organisasjoner. Ideologisk representativitet innebærer en vektlegging av bredden i religiøse og livssynsmessige ståsteder blir dekket og at man også ser på representantenes teologiske eller ideologiske representativitet innenfor sin egen organisasjon. Ulike organisasjoner med nokså like teologiske eller ideologiske plattformer blir mindre viktig å få representert.

Sosiologisk representasjon dreier seg både om slike ting som kjønnsbalanse og aldersfordeling og om geografisk og kulturell bakgrunn, kanskje særlig landbakgrunn i denne sammenheng. Vi ser at sosiologisk representasjon betyr vanligvis at man forsøker å rekruttere flere kvinner og unge representanter til dialogarbeidet, fordi disse gruppene ikke er like godt representert i ledersjiktet.

Når STL sentralt har valgt å ha to dialoggrupper, én bestående av rådsmedlemmene, og én bestående av medlemsorganisasjonenes ledere, har de muliggjort to målsetninger som i praksis er gjensidig motstridende: 1. En målsetning om organisatorisk representativitet; og 2. En målsetning om sosiologisk representativitet.

STL kan oppfordre sine medlemmer til å oppnevne representanter som representerer medlemsmassen bedre enn ledernivået gjør, og det har i praksis resultert i at organisasjonene svært ofte oppnevner representanter av begge kjønn. Når det er ønskelig å bli bedre kjent med medlemstrossamfunnenes offisielle argumenter og standpunkter i forskjellige saker, kan det være viktigere at ledernivået i organisasjonene deltar direkte. Det er vanligvis slik at bare lederne kan lage uttalelser og vedtak som binder organisasjonen. Lederforumet synes derfor å være et viktig forum i STLs samlede dialogarbeid.

8 KONKLUSJONER: HVILKEN BETYDNING HAR DE TRE RÅDENE FOR NORSKE TROS- OG LIVSSYNSDIALOGER?

De organiserte tros- og livssynsdialogene i Norge startet på 1980-tallet og de var *ikke*, slik tilfellet er i mange andre land, initiert fra myndighetshold (Leirvik 2014a: 18). Islamsk Råd Norge (IRN) er på mange måter et produkt av dialoginitiativene som ble tatt på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet. Dialogarbeidet fikk større bredde og en sterkere organisering da Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) ble etablert i 1996. Norges Kristne Råd (NKR) har en mye lengre historie, som paraplyorganisasjon for de norske frikirkene. NKRs kompetanse og lange erfaring når det gjelder minoritetstrossamfunnenes rettighetskamp i Norge har utvilsomt vært en styrke for STLs arbeid. Kampen mot KRL-faget på 1990-tallet (og 2000-tallet) var ikke først og fremst NKRs kampsak, men denne saken har trolig vært avgjørende for å skape en så vidt bred allianse som STL er. STL er «unnnfanget» gjennom motstanden mot regjeringens forsøk på å innføre et nytt kristendoms- og religionsfag i skolen uten fritaksrett. IRN og Human-Etisk Forbund (HEF) fant hverandre i denne saken og HEF hadde ressurser til å føre saken videre inn for nasjonale og internasjonale rettsinstanser hvor de til slutt fikk medhold.

Den norske tros- og livssynsdialogen er hendelsesbasert ved at viktige initiativ og institusjonaliseringsskritt er knyttet til reaksjoner på politiske utspill fra myndigheter og sentrale politikere, eller terrorhendelser og trusler med rot i internasjonale konflikter. Interessekamp for minoritetenes rettigheter og konfliktforebygging har fra starten vært viktige dimensjoner og motivasjon bak dialoginitiativene. Forankringen i sivilsamfunnsorganisasjonene og den myndighetskritiske rollen som dialoggruppene har spilt i Norge, er ett særtrekk. Inkluderingen av sekulære livssynsorganisasjoner og den sentrale rollen som HEF har spilt i dialogarbeidet og den politiske interessekampen, er et annet særtrekk. I den norske konteksten passer det ikke å bruke betegnelsen «interreligiøs dialog», vi må bruke begrepet «tros- og livssynsdialog».

Det har blitt utviklet flere organisasjoner og møteplasser for tros- og livssynsdialog eller dialogorienterte aktiviteter i Norge. De aller fleste organisasjonene som driver slikt dialogarbeid er i dag tilknyttet eller har et samarbeid med STL. Når vi ser bakenfor de organisatoriske strukturene så ser vi fort at det er en del nøkkelpersoner som går igjen – det er «ildsjeler» som har fungert som sosiale entreprenører når det gjelder å ha ideer, ta initiativ og legge inn en betydelig personlig arbeidsinnsats. Disse personene har over tid utviklet personlige relasjoner og utgjør et sosialt nettverk som kan sies å være en «uformell organisasjon» som har vært vel så viktig for dialogarbeidet. Mange av disse personene har skrevet bøker om sine beveggrunner og sine erfaringer, og noen har også kombinerte roller som «aktivister» og forskere.

Spesielt kombinasjonen med institusjonaliserte ordninger og grupper for dialogarbeid, og et uformelt personlig nettverk av aktivister som føler «eierskap» til denne aktiviteten, tror vi er en styrke ved dialogarbeidet i Norge. Dette har også sammenheng med sivilsamfunnsforankringen og at denne forankringen også er knyttet til enkeltpersoner som «brenner for» dette arbeidet. Det kommer frem av våre intervjuer at en viktig motivasjon og drivkraft har vært et sterkt samfunnsengasjement og at flere også har vært opptatt av å skape endring innenfor sine egne tros- og livssynstradisjoner.

Den samfunnsmessige konteksten har dannet et bakteppe for utviklingen av dialogarbeidet, og det er interessant å se at hendelser også har vært avgjørende for opprettelsen av lokale dialoggrupper. Spesielt terrorhendelser og trusler om dette som begrunnes med religion, skaper et behov for dialogiske møteplasser. Dette var tilfelle for de lokale dialogorganisasjonene, Samarbeidsrådet for tros- og livssynsamfunn Bergen (STL Bergen) og Drammen og omegn tros- og livssynsforum (DoTL), som kom til henholdsvis etter terrorhandlingene den 22. juli 2011 og i kjølevannet av karikaturstriden i 2005/2006. Begge organisasjonene så et behov for en regelmessig møteplass for samtale på tvers av tro og livssyn.

Utviklingen av organiserte dialoggrupper har bidratt til at vi i dag har en «infrastruktur» (Furseth m.fl. 2015:149) som kan aktiviseres og brukes når det «smeller». Flere av informantene våre har lagt vekt på den norske håndteringen av den første karikaturkrisen i 2005-2006, at det lot seg gjøre å hurtig sammenkalle sentrale religiøse ledere for å dempe eskalering og voldelige utslag. I Danmark bidro enkelte imamer derimot til en sterkere polarisering og voldelige reaksjoner i muslimske land⁹⁷. Dialoggruppene har også fungert som en «alternativ offentlighet» for samtaler om og belysning av religiøse og livssynsmessige skiller og verdikonflikter. Dette kan være av stor betydning ettersom svært mye av samfunnsdebatten i dag styres av mediene og dermed innenfor en sterkt «tabloidisert offentlighet». Den moderne medieoffentligheten er kjennetegnet av en konfliktorientering der man søker å «spisse sakene», samtidig som kompliserte saksforhold forenkles (se Lundby og Gresaker 2015:104).

Den offentlige debatten, og det vi kan karakterisere som «debattklimaet» rundt innvandring og religiøst og kulturelt mangfold, er en viktig årsak til dialogarbeidets fremvekst. Det er spesielt islam og muslimske innvandrere som har fått et negativt fokus (Lundby og Gresaker 2015, Leirvik 2014a). Det har vært svært viktig for den norske tros- og livssynsdebatten at paraplyorganisasjonen IRN ble dannet tidlig på 1990-tallet og at den er såpass bred og representativ for norske muslimer. Dette leder også til et annet poeng som vi ønsker å understreke i vår vurdering av de tre rådenes rolle for dialog- og brobyggingsarbeidet. Det økumeniske samarbeidet og det organisatoriske utviklingsarbeidet innenfor de største religionene som er representert i Norge har trolig hatt en vesentlig betydning for det interreligiøse og interlivssynsmessige dialogarbeidet. Vi ser ikke på det «innadrettede» arbeidet som noe som står i motsetning til det «utadrettede» arbeidet, men at det snarere har vært en forutsetning (Ødegård m fl 2014). Både NKR og IRN har ved siden av sin aktive deltakelse i STLs dialogfora, også andre viktige utadrettede prosjekter og samfunnsoppgaver. Det er etter vårt syn en stor fordel for norske myndigheter at det etableres slike paraplyorganisasjoner. IRN samler ikke bare sunnier og shiaer, som i seg selv er bemerkelsesverdig, de samler også innvandrertrossamfunn med svært forskjellige kulturbakgrunner.

⁹⁷ En gruppe danske muslimske ledere anført av imam Ahmed Akkari fra Århus-moskeen reiste rundt i Midtøsten for å formidle det de omtalte som angrep mot islam i Norden. Det ble voldsomme demonstrasjoner i flere land og angrep mot norske og danske ambassader. Mange menneskeliv gikk tapt. Den norske redaktøren for ukeavisen *Magazinet* ble utsatt for mordtrusler, men det skjedde ingen konkrete voldshandlinger i Norge. (Store norske leksikon 2015. <https://snl.no/karikaturstriden> lest 13. august 2015)

8.1 REPRESENTASJONSSPØRSMÅLET

Representasjonsspørsmålet er en viktig diskusjon og det er (minst) todelt: En kritisk diskusjon går særlig på manglende kvinnerepresentasjon og til dels også på lav representasjon fra yngre deltakere og «grasrot»-nivået i organisasjonene eller samfunnet (se Furseth m fl 2015:147). En mer nøytral diskusjon som tar sikte på å differensiere ulike former for representativitet uten å nødvendigvis si at én type representativitet, for eksempel kjønnsfordeling, er bedre enn en annen, for eksempel ved at flest mulig organisasjoner ved deres ledere deltar (se Opsal 2013).

I vårt materiale finner vi en vilje til problematisering av representasjon blant våre informanter innenfor dialoggruppene, og samtidig kan våre data underbygge en forståelse av at dette ikke er et «enten-eller» spørsmål. Det er viktig at det jobbes aktivt med å nå bedre ut til medlemmene i de ulike tros- og livssynssamfunnene og til vanlige borgere i lokalsamfunnet for å informere og involvere dem i dialogarbeidet. Samtidig har det en egen verdi at de som faktisk er ledere innenfor sine organisasjoner også deltar aktivt og møter regelmessig i dialogfora. Dette vil medføre en skjev representasjon i disse foraene når det gjelder kjønn og alder, men denne utfordringen må primært løses innenfor de respektive organisasjonene. Svaret på representasjonsinnvendingene bør være å opprette flere typer dialogfora – ikke lage «ideale fordringer» som i praksis vil ekskludere patriarkalske tros- og livssynssamfunn fra deltakelse på ledernivå.

8.2 SPØRSMÅLET OM DIALOGARBEIDET NÅR MEDLEMMENE

Spørsmålet om dialogarbeid «bare» er en «eliteaktivitet» er forbundet med spørsmålet om representasjon, men ikke bare det. Som vi allerede har vært inne på, kan det være bedre å tenke flere ulike fora med ulik type representasjon, slik at både ledernivået og deltakere som bedre representerer medlemsmassen kan ta del i dialogaktivitetene. Selv om det opprettes ulike typer fora og arrangeres forskjellige aktiviteter og arrangementer for ulike målgrupper, vil det være et spørsmål om man faktisk når ut til medlemsnivået eller lokalbefolkningen i særlig grad.

Vi tenker at dette spørsmålet også er todelt. Selv om tros- og livssynsdialoger skulle være et elitefenomen, betyr det ikke nødvendigvis at det er verdiløst for andre enn deltakerne selv. Det at ledere og andre fremtredende representanter for tros- og livssynssamfunn møtes og har «siviliserte» samtaler med hverandre vil vi anta at har en modell-effekt i seg selv. De vil fremstå som et eksempel på at fredelig sameksistens er mulig. Vi har også sett at slike dialoggrupper (ofte bilaterale eller trilaterale) i Norge har resultert i viktige felleserklæringer som kan virke normdannende og motvirke utviklingen av mer ytterliggående og uforsonlige holdninger i samfunnet. Vi tror det har vært viktig at slike erklæringer lages av representanter som har legitimitet og autoritet blant sine egne tros- og livssynsfeller.

På den annen side er det en fare for at medlemsnivået og «grasrotnivået» i befolkningen generelt forblir uvitende om og upåvirket av dialogarbeidet som finner sted på «elitenivået». Dette handler både om informasjonsutveksling og utbredelse. De lokale dialoggruppene spiller en viktig rolle i en slik prosess, og vi har sett i våre case-studier at det lokalt er gjort mye kreativt for å involvere flere på medlemsnivå og et generelt befolkningsnivå. Det kan selvsagt diskuteres hvor mye som kan forventes av slik aktivitet og involvering og hvor god representativiteten er i forhold til det livssynsmessige og religiøse mangfoldet. Vi har imidlertid et inntrykk av at de sentrale prosjektmidlene til drifting av

lokale grupper og til enkeltprosjekter, helt klart har bidratt til å øke utbredelsen av lokale dialogaktiviteter og skape større lokal forståelse for tros- og livssynsmangfoldet.

De lokale dialoggruppene har gjennom åpne arrangementer prøvd ut forskjellige former for dialoger blant fremmøtte som *ikke* opptrer som representanter «for» tros- og livssynssamfunn eller organisasjoner. Vi synes disse erfaringene er interessante, både fordi de treffer «grasrota» og fordi de ikke krever at man skal tilhøre og «representere» et bestemt tros- eller livssynssamfunn. Disse dialogene kan ligge nærmere opptil det som Grung (2011) har karakterisert som «transreligiøse» dialoger (men de omfatter også sekulære livssyn). Når dialogdeltakerne «kun» representerer seg selv, står de friere til å formidle personlige erfaringer og synspunkter uten at det må samsvare med det som er «korrekt» innenfor en bestemt trosretning. Det kan også oppleves som mer åpent for dem som selv er søkende og ikke har bestemte svar. Grung viser til forskning som vektlegger at det moderne samfunnet er dynamisk og komplekst, og at det er stor variasjon også innad i de ulike hovedretningene for tros- og livssyn.

8.3 MAKTSPØRSMÅLET

Maktspørsmålet er en annen diskusjon. Blir minoritetstros- og livssynssamfunnene dominert på en ny og mer subtil måte gjennom dialoggruppene? Er myndighetsinitierte dialoger en form for styring der tros- og livssynssamfunn forsøkes assimilert til majoritetskulturen? Spørsmålet er betimelig, selv om dette dialogarbeidet i Norge har en tydeligere kultur- og myndighetskritisk tradisjon sammenlignet med andre land, for eksempel Sverige (Se Leirvik 2014a:18;Nordin 2014). Det er et betimelig spørsmål også i en norsk kontekst, fordi Den norske kirke tidlig ble en meget aktiv deltaker i dialoggruppene. Dnk tok selv initiativ til dannelsen av dialoggrupper og de ble medlem i STL før statskirkeordningen ble avviklet. Majoritetstrossamfunnets størrelse og ressurser, de mange båndene til myndighetsstrukturer som fremdeles finnes og rollen Dnk har som tradisjonsbærer for majoritetskulturen, gjør det naturlig å spørre om de ikke vil bli for dominerende innenfor en dialogorganisasjon?

Vi har fått inntrykk av at dialogarbeidet som er drevet av representanter fra Dnk har vært «aktivistpreget» og hatt form av sosialt entreprenørskap fra en håndfull «ildsjeler», mer enn en ovenifrastyrt aktivitet. Det har nok også hatt betydning at STL allerede var etablert da Dnk ble medlem der. STL har også andre sterke organisasjoner med god kjennskap til norsk samfunnsliv og lange tradisjoner for å innta en kritisk holdning til Dnks privilegier gjennom statskirketradisjonen og sin majoritetsposisjon. Vi tenker her særlig på de norske frikirkene innenfor Norges Kristne Råd og Human-Etisk Forbund. Vi har også fått inntrykk av at Dnk internt har justert sin egen selvforståelse og sitt prinsipielle syn på tros- og livssynsfrihet gjennom KRL-debatten og kritikken i fra internasjonale rettsinstanser mot dette faget på 1990- og 2000-tallet. Vi kan ikke se bort i fra at Dnk på ulike måter kan være en dominerende aktør i dialogarbeidet, men vi mener at påvirkningen har skjedd i flere retninger. Det er grunn til å tro at dialogarbeidet og den politiske kampen for likebehandling også har bidratt til endringer i Dnk og den norske majoritetskulturen (se også Leirvik 2014a:47-48).

8.4 SPØRSMÅL OM OFFENTLIG STØTTE VERSUS AUTONOMI

Dialogarbeidet på tros- og livssynsfeltet har i dag fått en bredde som er vanskelig å tenke seg uten en organisasjon som STL. Det skjer også en utvikling både når det gjelder geografisk utbredelse, ulike former for dialogiske møteplasser og målrettede prosjekter, der STL som sentralt organ og tilskuddsforvalter spiller en viktig rolle. Vi betrakter det som viktig for det norske samfunnet at denne utviklingen fortsetter.

NKR og IRN er helt sentrale aktører innenfor STL og til dels også i dialoggrupper utenfor STL. Å etablere og holde sammen store paraplyorganisasjoner er en krevende oppgave i seg selv, men det intrareligiøse dialogarbeidet har vært en viktig forutsetning for etableringen av interreligiøse og interlivssynsmessige dialogarenaer. NKR har med sin lange historie og sterke medlemsorganisasjoner et bedre ressursgrunnlag enn både IRN og STL. Det kan med rette stilles spørsmål ved om STL med sine to stillinger har det nødvendige ressursgrunnlaget for deres voksende rolle i dialogarbeidet? Det kan også stilles spørsmål ved IRNs ene lønnede stilling gir dem en realistisk mulighet for å oppfylle egne og (ikke minst) andres forventninger til dem om mer utadrettet innsats? Dette er ikke konkrete forventninger fra KUD, men mer diffuse krav fra storsamfunnet som formidles gjennom medier og i offentlige innvandrings- og integreringsdiskurser.

Slik vi ser det, er ressursgrunnlaget som STL og IRN arbeider på grunnlag av, for svakt i forhold til oppgaven de har påtatt seg og som de fra ulike hold forventes å oppfylle. Dette underminerer, etter vår oppfatning, den viktige samfunnsoppgaven de har. På den annen side, er det ikke uproblematisk å ukritisk be om større offentlig støtte til organisasjoner som har sprunget ut av sivilsamfunnet og skal ivareta en myndighetskritisk funksjon. Hvordan en slik motsetning best kan løses ligger utenfor vårt mandat å svare på i denne rapporten.

9 LITTERATURLISTE

- Aftenbladet* 2012. Taxisjåførene får bønnerom på flyplassen [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.aftenbladet.no/nyheter/lokalt/stavanger/Taxisjåførene-far-bonnerom-pa-flyplassen-3092521.html>
- Bakhtin, M., C. Emerson og M. Holquist 1981. *The dialogic imagination: four essays*. Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, M., C. Emerson og M. Holquist 1986. *Speech genres and other late essays*. Austin, TX: University of Texas Press.
- Bangstad, S. 2014. *The politics of mediated presence: exploring the new Muslim voices in the contemporary mediated public spheres in Norway*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Bergensavisen* 2014. Historisk møte i Bergen [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.ba.no/nyheter/historisk-mote-i-bergen/s/1-41-7655070> (lest 11. mai 2015).
- Bergens Tidende* 2013. Tenner lys ved Den blå steinen [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.bt.no/nyheter/lokalt/Tenner-lys-ved-Den-bla-steinen-3000362.html> (lest 11. mai 2015).
- Borch, O. J., og A. Førde 2010. *Innovative bygdemiljø: ildsjeler og nyskappingsarbeid*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Dagen* 2006. – Ytringsfriheten er truet [internett]. Tilgjengelig fra: http://www.dagen.no/Innenriks/_Ytringsfriheten_er_truet-33711 (lest 11. mai 2015).
- DoTL 2008a. Referat Drammen og omegn tros- og livssynsråd 03.03.2008 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.dotl.no/documents/referat03.03.2008.pdf> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2008b. Referat Stiftelsesmøte for Drammen og omegn tros- og livssynsforum (DoTL) [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.dotl.no/documents/referatfrastiftelseDoTL.pdf> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2008c. Referat Drammen og omegn tros- og livssynsråd 10.03.2008 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.dotl.no/documents/DOTL-referat10.03.2008.pdf> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2009a. Referat fra styremøte 04.03.2009 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.dotl.no/dokumenter/> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2009b. Referat fra styremøte 09.12.2009 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.dotl.no/dokumenter/> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2010. Referat fra styremøte 24.08.2010 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.dotl.no/dokumenter/> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2011. Referat fra årsmøtet 2011 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.dotl.no/dokumenter/> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2012. Referat fra årsmøtet 2012 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.dotl.no/dokumenter/> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2012b. Referat fra styremøte 11.04.2012 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.dotl.no/dokumenter/> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2013a. Referat fra styremøte 21.01.2013 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.dotl.no/dokumenter/> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2013b. Referat fra styremøte 08.10.2013 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.dotl.no/dokumenter/> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2013c. Årsmelding 2013 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.dotl.no/dokumenter/> (lest 24. juni 2015).

- DoTL 2013d. Referat fra styremøte 21.01.2013 [internett]. Tilgjengelig fra:
<http://www.dotl.no/dokumenter/> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2014a. Statuetter Drammen og omegn tros- og livssynsforum (DoTL) [internett]. Tilgjengelig fra:
<http://www.dotl.no/dokumenter/> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2014b. Referat fra årsmøtet 2014 [internett]. Tilgjengelig fra:
<http://www.dotl.no/dokumenter/> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2015a. Om [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.dotl.no/om/> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2015b. Inkalling til årsmøte [internett]. Tilgjengelig fra:
<http://www.dotl.no/om/> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2015c. Medlemmer [internett]. Tilgjengelig fra:
<http://www.dotl.no/medlemmer/> (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2015d. Kontaktmøte for DoTLs medlemmer 10. mars 2015 [internett]. Tilgjengelig fra:
<http://www.dotl.no/2015/03/01/kontaktmote-for-dotls-medlemmer-10-mars-kl-19-30-21-00/>
 (lest 24. juni 2015).
- DoTL 2015e. <https://nb-no.facebook.com/Drammenogomegntrosoglivssynsforum>
- Drammen Kommune 2011. Gravferd og Gravsted [internett]. Tilgjengelig fra:
<https://www.drammen.kommune.no/no/Tjenester/Barn-og-familie/Gravferd/>
 (lest 24. juni 2015).
- Drammen Sacred Music Festival (DSMF) 2015. Tilgjengelig fra:
<http://drammensacred.no/> (lest 24. juni 2015).
- Døving, C. A. og B. Thorbjørnsrud (red.) 2012. *Religiøse ledere. Makt og avmakt i norske trossamfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Døving, C. A. 2012. "Pressens mørkemenn/troens tjenere" - posisjon og selvforståelse blant sunni-muslimske imamer. I *Religiøse ledere: makt og avmakt i norske trossamfunn*, C. A. Døving og B. Thorbjørnsrud (red.), 26–46. Oslo: Universitetsforlaget.
- Enhetsbevegelsen 2015. Diverse artikler på Enhetsbevegelsens hjemmeside [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.enhet.no/index.php> (lest 9. august 2015).
- Furseth I. 2015. Et religiøst landskap i endring 1988–2013. I *Religionens tilbakekomst i offentligheten? Religion, politikk, medier, stat og sivilsamfunn i Norge siden 1980-tallet*, I. Furseth (red.), 21–37. Oslo: Universitetsforlaget.
- Furseth, I., P. Repstad, S. S. Urstad og O. E. Utaker 2015. Tros- og livssynssamfunnene og deres ledere - innadvendte eller utadvendte? I *Religionens tilbakekomst i offentligheten? Religion, politikk, medier, stat og sivilsamfunn i Norge siden 1980-tallet*, I. Furseth (red.), 139–168. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grung, A. H. 2011. Interreligious dialogue: Moving between compartmentalization and complexity. *Approaching Religion* 1(1): 25–32.
- Helse Bergen (Haukeland universitetssjukehus) 2014. Stillerom [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.helse-bergen.no/no/PaaSjukehuset/Sider/Stillerom.aspx> (lest 11. mai 2015).
- Helse Bergen (Haukeland universitetssjukehus) 2015. Prestetenesta søker rådgivar med anna livssyn [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.helse-bergen.no/no/nyheter/Sider/Prestetenesta-s%C3%B8ker-r%C3%A5dgivar-med-anna-livssyn.aspx> (lest 11. mai 2015).
- Helse- og omsorgsdepartementet 2009. *Samhandlingsreformen: rett behandling på rett sted til rett tid*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.
- Helse- og omsorgsdepartementet 2011. *Nasjonal helse- og omsorgsplan: 2011-2015*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.

- Human-Etisk Forbund 2015. Om oss [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.human.no/Om-oss/> (lest 13. august 2015).
- IRN 2012. *Årsberetning 2012*. Oslo: Islamsk Råd Norge.
- IRN 2015a. *Årsberetning 2015*. Oslo: Islamsk Råd Norge. (Rapport for virksomhet i 2014!)
- IRN 2015b. Om IRN [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.irn.no/om-irn> (lest 19. juni 2015).
- Kartzow, A. H. 2012. *Samtalepartnere om tro og livssyn. En rapport fra pilotprosjektet "Tros- og livssynsbetjening for pasienter og pårørende på sykehus"*. Oslo: Oslo universitetssykehus og Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn.
- Kirkelig Dialogsenter Bergen 2015. Samarbeidsråd for tros og livssynssamfunn Bergen [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.kirkeligdialogsenter.no/bergen/aktiviteter/samarbeidsraad-for-tros-og-livssynssamfunn-bergen> (lest 11. mai 2015).
- Kjeldstadli, K. 2008. *Sammensatte samfunn: innvandring og inkludering*. Oslo: Pax.
- Kramer, R. M. 1992. The roles of voluntary social service organizations in four European states: Policies and trends in England, the Netherlands, Italy and Norway. I *Government and Voluntary Organizations*, M. S. Selle og S. Kuhnle (red.), 34–52. Aldershot: Avebury.
- Kulturdepartementet 2013a. Tilskudd til prosjekt for å forebygge religiøs ekstremisme [internett]. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/nb/aktuelt/tilskudd-til-prosjekt-for-a-forebygge-re/id748406/> (lest 15. juni 2015).
- Kulturdepartementet 2013b. *NOU 2013: Det livssynsåpne samfunn. En helhetlig tros- og livssynspolitik*. Oslo: Kulturdepartementet.
- Kulturdepartementet 2014a. *Høringsnotat: Staten og Den norske kirke – et tydelig skille*. Oslo: Kulturdepartementet.
- Kulturdepartementet 2014b. Tilskudd til dialog og forebygging av radikaliserings [internett]. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/tilskudd-til-dialog-og-forebygging-av-radikaliserings/id2356414/> (lest 8. september 2015).
- Kulturdepartementet 2015. Tilskudd til dialog og forebygging av radikaliserings [internett]. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/utlysning-tilskudd-til-dialog-og-forebygging-av-radikaliserings/id2404791/> (lest 8. september 2015).
- Leirvik, O. 1993. *Fellesskapsetikk i et flerkulturelt Norge: rapport fra et samtaleforum ved Nansenskolen 1992-93: med representanter fra Den norske Kirke*. Lillehammer: [Nansenskolen].
- Leirvik, O. 2001. *Religionsdialog på norsk* (ny og utvida utgave). Oslo: Pax.
- Leirvik, O. 2007. *Religionspluralisme: mangfold, konflikt og dialog i Norge*. Oslo: Pax.
- Leirvik, O. 2014a. *Interreligious studies: a relational approach to religious activism and the study of religion*. London: Bloomsbury.
- Leirvik, O. 2014b. Religionsdialog og religionspolitikk. Artikkel basert på et foredrag i regi av STL, Det felles innvandrerråd i Hordaland og Kirkelig Dialogsenter Bergen, 23. oktober 2014.
- Lundby, K., og A. K. Gresaker 2015. Religion i mediene - omstridt og oversett? I *Religionens tilbakekomst i offentligheten? Religion, politikk, medier, stat og sivilsamfunn i Norge siden 1980-tallet*, I. Furseth (red.), 69–104. Oslo: Universitetsforlaget.
- NKR 2015a. *Årsrapport 2015. Kirkene sammen*. Oslo: NKR.
- NKR 2015b. Om oss [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.norgeskristnerad.no/index.cfm?id=355450> (lest 19. juni 2015).
- Nordin, M. 2014. Interreligiøse gruppers samarbeide med kommuner i Sverige. *Tidsskriftet Politik*, 17(4): 37–45.

- Opsal, J. 2013. Representasjon og representativitet i kristen-muslimsk dialog i Norge. *Norsk Tidsskrift for Misjonsvitenskap* 4: 197–212.
- Oslo kommune 2014. Nyhetsbrev Oslo kommune. Spesialnummer om religionsdialog 2014 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://ungdialog.no/onewebmedia/Nyhetsbrev%20om%20religionsdialog.pdf> (lest 10. juli 2015).
- Stene, S. O., Eidsvåg, I. og D. Hareide 2009. *Styrke i mangfold? Om svakhet og styrke ved forskjellige typer religions- og livssynsdialoger i Norge de siste 20 år*. Rapport. Lillehammer: Nansenskolene.
- STL 2008. Vil du låne deg en menneskebok? [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.trooglivssyn.no/index.cfm?id=203004> (lest 28. mai 2015).
- STL 2009. Dialogtreff 2009 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.trooglivssyn.no/index.cfm?id=233214> (lest 6. juni 2015).
- STL 2011a. Søknader om tilskudd til lokale dialogtiltak for 2012 (elektronisk dokument sendt fra STL til KIFO 18. juni 2015).
- STL 2011b. Religions- og livssynsledere deltok på minneseremoni etter 22. juli [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.trooglivssyn.no/index.cfm?id=355341> (lest 8. september 2015).
- STL 2012a. Strategidokument for STL: 2012–2014 / arbeidsplan 2012. Oslo: Samarbeidsrådet for tros- og livssynsamfunn.
- STL 2012b. *Årsrapport 2012*. Oslo: Samarbeidsrådet for tros- og livssynsamfunn.
- STL 2012c. Søknader om tilskudd til lokale dialogtiltak for 2013 (elektronisk dokument sendt fra STL til KIFO 18. juni 2015).
- STL 2013a. *Årsrapport 2013*. Oslo: Samarbeidsrådet for tros- og livssynsamfunn.
- STL 2013b. *En nasjon i sorg – de andre historiene*. Oslo: Samarbeidsrådet for tros- og livssynsamfunn.
- STL 2013c. Høring om NOU 2013:1, Det livssynsåpne samfunn [internett]. Tilgjengelig fra: <http://trooglivssyn.no/index.cfm?id=398864> (lest 27. mai 2015).
- STL 2013d. STL etterlyser dialog om RLE-faget [internett]. Tilgjengelig fra: <http://trooglivssyn.no/index.cfm?id=398864> (lest 28. mai 2015).
- STL 2013e. Strategidokument for STL: 2012–2014 / arbeidsplan 2013. Oslo: Samarbeidsrådet for tros- og livssynsamfunn.
- STL 2013f. Rapportlansering: "En nasjon i sorg - de andre historiene" [internett]. Tilgjengelig fra: <http://trooglivssyn.no/index.cfm?id=396984> (lest 10. juni 2015).
- STL 2013g. Sosialetiske tema i STL: Miljøsamling [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.trooglivssyn.no/index.cfm?id=399664> (lest 20. juni 2015).
- STL 2013h. Sosial-etisk dialog om miljø i STL [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.trooglivssyn.no/index.cfm?id=403203> (lest 20. juni 2015).
- STL 2013i. STLs miljødeklarasjon: Livssyns-Norge samles om miljøsaken [internett]. Tilgjengelig fra: <http://trooglivssyn.no/index.cfm?id=405517> (lest 20. juni 2015).
- STL 2013j. STL-medlemmer på FNs Klimatoppmøte COP19 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://trooglivssyn.no/index.cfm?id=406576> (lest 20. juni 2015).
- STL 2013k. Søknader om tilskudd til lokale dialogtiltak for 2014 (elektronisk dokument sendt fra STL til KIFO 18. juni 2015).
- STL 2014a. *Årsrapport 2014*. Oslo: Samarbeidsrådet for tros- og livssynsamfunn.
- STL 2014b. Foreslår nye endringer i religionsfaget [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.trooglivssyn.no/index.cfm?id=419922> (lest 29. mai 2015).

STL 2014c. Høringsuttalelse om endringer i RLE-faget [internett]. Tilgjengelig fra: nettside (lest 29. mai 2015).

STL 2014d. Strategidokument for STL: 2012–2014 / arbeidsplan 2014. Oslo: Samarbeidsrådet for tros- og livssynsamfunn.

STL 2014e. Prosjekt for ungdom om forebygging av religiøs ekstremisme [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.trooglivssyn.no/index.cfm?id=421097> (lest 15. juni 2015).

STL 2014f. Dialogmøte i Kristiansand 22. oktober om menneskeverd og ekstremisme [internett]. Tilgjengelig fra: <http://trooglivssyn.no/index.cfm?id=419774> (lest 20. juni 2015).

STL 2014g. Søknader om tilskudd til lokale dialogtiltak for 2015 (elektronisk dokument sendt fra STL til KIFO 18. juni 2015).

STL 2015a. Hva gjør STL? [internett]. Tilgjengelig fra: <http://www.trooglivssyn.no/index.cfm?id=136716> (lest 8. mai 2015).

STL 2015b. Strategidokument for STL 2015–2017 og arbeidsplan 2015. Oslo: Samarbeidsrådet for tros- og livssynsamfunn.

STLB 2011. Søknad om tilskudd til oppstart og drift av et lokalt Samarbeidsråd for tros- og livssynssamfunn i Bergen (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

STLB 2012a. Årsmøte for Samarbeidsrådet for Tros- og livssynssamfunn Bergen 19.04.12 (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

STLB 2012b. Søknad om tilskudd til drift av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn i Bergen (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

STLB 2012c. Møte i arbeidsutvalget i STL Bergen 22.11.12 (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

STLB 2012d. Møte i Samarbeidsrådet 25.09.2012 (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

STLB 2013a. Årsrapport for Samarbeidsrådet for Tros- og livssynssamfunn Bergen 2013 (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

STLB 2013b. Referat fra årsmøte i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn Bergen (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

STLB 2013c. Søknad om tilskudd til drift av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn i Bergen (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

STLB 2013d. Referat fra rådsmøte i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn Bergen 26.10.2013 (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

STLB 2013e. Møte med Ambreen Pervez på Ullevål sykehus (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

STLB 2014a. Årsrapport 2014 Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn Bergen (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

STLB 2014b. Referat fra rådsmøte i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn Bergen 03.02.2014 (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

STLB 2014c. Referat fra styremøte i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn Bergen 02.06.2014 (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

STLB 2014d. Rapport fra STL Bergens studietur til Bosnia, 1-6. mai 2014 (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

STLB 2014e. Åpen Dialogkveld (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

STLB 2014f. Referat fra rådsmøte i Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn Bergen 08.12.2014 (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).

- STLB 2015a. <https://www.facebook.com/STL.Bergen>
- STLB 2015b. Åpent møte mellom tros- og livssynsledere og RLE-lærere (elektronisk dokument sendt fra STLB til KIFO 11. mai 2015).
- Store norske leksikon 2015. Karikaturstriden [internett]. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/karikaturstriden> (lest 13. august 2015).
- Svare, H. 2011. *STL som dialogorganisasjon. Rapport fra en studie*. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet.
- Swidler, L. 2013. The History of Inter-Religious Dialogue. I *The Wiley-Blackwell companion to inter-religious dialogue*, C. Cornille (red.), 3–19. Hoboken: Wiley.
- Synnes, R. 2012. *Kristne migrantmenigheter i Oslo*. KIFO Rapport 2012: 1. Oslo: KIFO.
- Trägårdh, L., P. Selle, L. Skov Henriksen og H. Hallin. 2013. *Civilsamhället klämt mellan stat och kapital: välfärd, mångfald, framtid*. Stockholm: SNS förlag.
- Tørnby, Lise 2012. *Refleksjonsnotat i etterkant av 22. juli 2011*. Oslo: Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn.
- UngDialog 2012a. Saksdokumenter årsmøte 2012 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://ungdialog.no/om/orginfo.html> (lest 8. juni 2015).
- UngDialog 2012b. Protokoll årsmøte 2012 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://ungdialog.no/om/orginfo.html> (lest 8. juni 2015).
- UngDialog 2012c. Aksjon: Dialog!. Dialogmappe [internett]. Tilgjengelig fra: <http://ungdialog.no/onewebmedia/Aksjon%20Dialog%20mappe.pdf> (lest 15. juni 2015).
- UngDialog 2013a. Vedtekter for UngDialog [internett]. Tilgjengelig fra: <http://ungdialog.no/om/orginfo.html> (lest 8. juni 2015).
- UngDialog 2013b. Saksdokumenter årsmøte 2013 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://ungdialog.no/om/orginfo.html> (lest 8. juni 2015).
- UngDialog 2013c. Protokoll årsmøte 2013 [internett]. Tilgjengelig fra: <http://ungdialog.no/om/orginfo.html> (lest 16. juni 2015)
- UngDialog 2014a. Saksdokumenter årsmøte [internett]. Tilgjengelig fra: <http://ungdialog.no/om/orginfo.html> (lest 8. juni 2015).
- UngDialog 2014b. Årsmøte protokoll [internett]. Tilgjengelig fra: <http://ungdialog.no/om/orginfo.html> (lest 15. juni 2015).
- UngDialog 2015. Diverse artikler på UngDialogs hjemmeside [internett]. Tilgjengelig fra: <http://ungdialog.no/index.html> (lest 8. juni 2015).
- Weiss, M. N., H. Svare, A. Sender, N. R. Thelle, V. Garbarek og T. Dorg 2013. *Dialog er svaret på alt*. Oslo: Frekk forlag.
- Wollebæk, D. og P. Selle. 2002. *Det nye organisasjonssamfunnet: demokrati i omforming*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Ødegård, G., J. Loga, K. Steen-Johnsen og B. Ravneberg 2014. *Fellesskap og forskjellighet*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Aagedal, O. 2013. Sørgjested og kamp plass. Stortorget og Oslo domkyrkje etter 22. juli. I *Den Offentlige sorgen. Markeringer, ritualer og religion etter 22. juli*, O. Aagedal, I. M. Høeg og P. K. Botvar (red.), 86–111. Oslo: Universitetsforlaget.

Organiserte tros- og livssynsdialoger ble startet i Norge på slutten av 1980-tallet. Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL) ble etablert i 1996 i kjølvannet av motstanden mot KRL-faget. Dannelsen av Norges Kristne Råd (NKR) og Islamsk Råd Norge (IRN) på 1990-tallet, kan ses i sammenheng med utviklingen av større mangfold i det religiøse og livssynsmessige landskapet og endringer i norsk religions- og livssynspolitik. Religiøst begrunnede krigs- og terrorhandlinger preger nå de internasjonale nyhetene, og religiøse forskjeller blir i sterkere grad forbundet med verdikonflikter her hjemme. Dette ser ut til å ha skapt et større informasjons- og kommunikasjonsbehov når det gjelder det religiøse og livssynsmessige mangfoldet, og et ønske om å forebygge stereotypier og fiendebilder. I denne rapporten ser vi på dialogarbeidet som har utgangspunkt i STL, NKR og IRN. Vi har et særlig fokus på utviklingen av lokalt dialogarbeid, og har valgt å lage nærstudier av tre STL-tilknyttede lokale dialoggrupper.

Prosjektet som rapporten er basert på er finansiert av Kulturdepartementet.

KIFO Rapport 2015: 3

Rapporten er utgitt av:

KIFO, Institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning
Pb. 45 Vinderen, 0319 Oslo

www.kifo.no
kifo@kifo.no

© KIFO, Institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning, 2015
ISBN 978-82-92972-40-3
ISSN 0807-7517